

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2014 PRIS: 89:-

Visa lite respekt

Devalveringen av auktoriteter
föder likriktning och brist på ansvar

EMIL UDDHAMMAR, MARIKA FORMGREN, JOHAN HAKELIUS, PETER LUTHERSSON
och ANNIKA NORDGREN CHRISTENSEN om auktoritet och hierarki i det öppna samhället.

KRÖNIKA

KARIN STENSDOTTER

känner igen sitt 70-tal
i fransk skola.

RECENSION

TOR BILLGREN

om Sydafrika inför
ett vägsäl.

VÄRLDENS GÅNG

JOHAN HAKELIUS

överbögde att riva
hotell Sheraton.

INTERPRESS 2804-04

7 388280 408901

RETURVECKA V 26

SE HELA AXESS TV:S

Få Axess TV Live, Axess Play och tidskriften Axess – Allt i ett paket!

På Axess Live kan du se hela Axess TV:s tablå. **Alla program finns tillgängliga i sju dagar.** På Axess Play kan du se utvalda program när som helst. **Teckna Axess Live och Play nu genom ett av följande alternativ:**

- 1) **Teckna en prenumeration på Axess magasin (674 kr/år) så får du **magasinet hem i brevlådan** och tillgång till samtliga artiklar på nätet. Därutöver får du TV Live och Play.**
- 2) **För endast 49 kronor per månad och utan bindningstid får du tillgång till tjänstema TV Live och Play **samt kan läsa magasinet på webben.****

Läs mer på www.axess.se

**TECKNA NU! VI BJUDER PÅ
FÖRSTA MÅNADEN!**

UTBUD PÅ WEBBEN!

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

Orkar vi göra vad skolan behöver?

Snart räcker det inte med godkänt mattebetyg för att kunna räkna dem alla: förslagen till ytterligare skolreformer utöver alla dem som initierats under Jan Björklunds ministertid. De internationella jämförelserna är obarmhärtiga i sina besked om att den svenska skolan är på glid. Partierna känner pressen att leverera. Fast tyvärr handlar det ofta snarare om sådant som kan ge utdelning i vallokalerna än i klassrummen.

Både borgerliga och rödgröna förklarar högstämt att det är viktigare med nya resurser till skolan än med sänkta skatter. De talar tystare om att Sverige redan är ett av de länder som satsar mest pengar per elev.

Alliansen föreslår mindre klasser på lågstadiet och vill utbilda fler lågstadielärare. Ska klasserna bli mindre och lärarlegitimation obligatorisk, behövs det förstås fler utbildade lärare att rekrytera.

Men vänta, vi har redan hört starka signaler om att det är svårt att locka duktiga studenter till lärarutbildningen! Vad innebär det för genomsnittsnivån ifall antalet platser ökas och sökande med ännu lägre betyg kan komma in? Och vad får ökat utbud av lärare för konsekvenser för lärarlönerna? En höjning av lärarkårens status, där bättre betalt är en viktig del, utgör den kanske viktigaste åtgärden för att långsiktigt stärka skolresultaten, och det känns inte självklart att arbetsgivarna blir mer angelägna att höja lönerna ifall utbudet av lärare ökar.

Även Socialdemokraterna vill ha mindre klasser på lågstadiet och är noga med att tala om att de var först med idén. De är mindre angelägna att påpeka att OECD:s utbildningsexperter, som presenterade sin Sverigerapport i februari, konstaterar att svenska skolklasser redan är små i ett internationellt perspektiv och att det inte är där skon klämmer.

Ännu mindre klasser kan för all del vara bra. Allt annat lika kan framför allt yngre elever lära sig mer när var och en av dem får mer av lärarens uppmärksamhet. Fast det hänger just på att allt annat är lika, det vill säga att lärarna som kommer till är lika bra som de som redan är på plats, och det finns skäl att känna betydande oro på punkten. Om skolan ges ännu större resurser framöver finns bättre saker att satsa på än mindre klasser.

Annars lägger Socialdemokraterna tillsammans med Vänsterpartiet, och numera även Miljöpartiet, en stor del av sin skolpolitiska energi på att angripa skolor som drivs i företagsform. Det står dem förstås fritt att ifrågasätta vinstmotivets intåg i skolan, och deras kritik slår an hos en hel del väljare, men den bottnar i annat än vilja till bättre

skolresultat. Visst står det klart att en del av de personer som har drivit friskola i bolagsform borde ha ägnat sitt yrkesliv åt något annat, men det råder ärligt talat ingen brist på usla kommunala skolor, och på systemnivå är problemet varken friskolor i allmänhet eller företagsdrivna friskolor i synnerhet. Resultaten har sjunkit mer i kommuner där det saknas alternativ än i kommuner där eleverna kan välja friskola.

MP kompletterar med den märkvärdiga idén att skolan ska tillföras mer resurser genom höjd inkomstskatt på inkomster över 40 000 kronor i månaden. Man väljer alltså att visa sitt engagemang för kunskap och studier genom att lägga en ännu tyngre skattebörda på just dem som får lite bättre betalt tack vare att de gjort väl ifrån sig i skolan och utbildat sig länge. Vem tror att det gynnar Sverige som kunskapssamhälle?

Skoldebatten har blivit lite bättre, men den handlar fortfarande väldigt gärna om annat än den smala vägen till förbättrat lärande. Frågan går till sist inte att undvika: Vill vi verkligen? Är vi beredda att göra det som krävs för att resultaten ska bli bättre? I politiken och utanför den? Många tror att politikerna kan göra hela jobbet och vända skutan, men tänk om problemet är större och har att göra med vårt samhälles inställning till ansträngning, uthållighet och värdet av kunskap. Oron i debatten tycks mig handla så mycket mer om själva placeringen i Pisa än om vad eleverna går miste om: att de läser sämre och därmed får sämre tillgång till litteraturens och kulturhistoriens världar, att de känner till mindre om hur naturen fungerar, att deras förmåga till logiskt tänkande försvagas.

Elever ska möta höga förväntningar och ha höga förväntningar på sig själva. Det betonade OECD:s Andreas Schleicher särskilt när han besökte Sverige i februari. Ska resultaten bli avsevärt bättre krävs inte bara bättre skolpolitik, det krävs att eleverna tas på uppfordrande allvar av skickliga lärare och rektorer, att de anstränger sig mer och att samhället de växer upp i sätter stort och tydligt värde på kunskapen som skolan har i uppgift att förmedla. Är vi där? Om vi var där, skulle då svenska elever vara världsledande just i att komma för sent till lektionerna?

PJ Anders Linder

PJ Anders Linder

Elever ska möta höga förväntningar och ha höga förväntningar på sig själva.

KUNGLIGA

MAGASINET

FÅ TIDNINGEN DIREKT HEM I BREVLÅDAN

HELÅRSPRENUMERATION
TIO NUMMER FÖR BARA
499 KRONOR

V i bjuder dig på ett lyxigt magasin med fantastiska bilder, unika reportage och intervjuer. Du får en exklusiv inblick i det kungliga livet – i såväl vardag som fest och högtid. Tänk på att du som prenumerant får tidningen före alla andra och att du inte riskerar att den blir slutsåld. Som prenumerant kommer du även att få exklusiva specialerbjudanden. Du kan så klart ta del av detta erbjudande även via vår hemsida: kungliga.com

Välkommen som läsare!
SUSANNA POPOVA
Chefredaktör

Du kan också gå in på kungligamagasinet.prenservice.se och beställa hem tidningen!

JA, TACK! Helår, 10 nummer för bara 499 kronor

Namn:

Adress:

Postadress:

E-post:

Mobil:

Frankeras ej
Kungliga
Magasinet
betalar portot

Royal Publishing Group AB

c/o Titeldata AB
SVARSPOST
20643108
110 12 STOCKHOLM

Personuppgifter som du lämnar till oss vid prenumerationstillfället behandlas med modern informationsteknik så att vi kan fullgöra prenumerationstågandet och för vidtagande av åtgärder som du begärt före och efter tecknande av prenumeration. Du som prenumerant kan bli erbjuden varor och tjänster från oss eller andra företag. Personuppgifterna kan komma att kompletteras genom uppdatering av till exempel adressuppgifter.

10 SAMHÄLLE

- Kina* Jojje Olsson om mörkläggningen av massakern på Himmelska fridens torg **10**
Politik Olle Wästberg noterar utredningsväsendets förfall **12**
Frankrike Fredrik Ekelund tar sig an fransk antisemitism **14**
Demokrati Joakim Nergelius uppmärksammar haussen kring Herbert Tingsten **16**
Religion Erik Eckerdal förundras över Svenska kyrkans sekulära reflektioner **18**
Krönika Benjamin Katzeff Silberstein tvivlar på talet om USA:s nedgång **19**
Inspel Niklas Ekdal minns barberaren i Sävsjö **19**

20 FRIZON

- Roland Poirier Martinsson beskriver fenomenet Texas **20**
Rolf Gustavsson och Bo Stråth analyserar krisen för Europasamarbetet **24**

30 OPINION

- Johan Kant om hur skolan ska gå vidare efter Pisa.

TEMA: FRIHETENS AUKTORITET

34 Öppenheten är inte förhandlingsbar

Traditionella auktoriteter kan spela en viktig roll förutsatt att de accepterar det öppna samhällets grunder: kritisk prövning, fri- och rättigheter, lagstyre. **Av Emil Uddhammar**

37 Det antiauktoritära samhället är en myt

Vissa bestämmer alltid mer än andra, men det är bara när hierarkin är tydlig som det går att utkräva ansvar. **Av Marika Formgren**

41 Auktoritet håller makten i schack

Att man, som så ofta i brittisk kultur, gisslar överheten behöver inte betyda att man vill riva ned alla fria och historiska auktoriteter. Tvärtom behövs dessa för att balansera makten. **Av Johan Hakelius**

45 Värna det fria kunskapssökandets integritet

Det är ett förödande misstag att underminera det självständiga universitetets auktoritet genom politiska och kommersiella krav. **Av Peter Luthersson**

51 Cheferna ska veta bäst

Den bristande respekten för kunskap och erfarenhet är ett av skälen till försvarsfrågans kris. **Av Annika Nordgren Christensen**

”

Om all auktoritet ratas som förtryckande och illegitim blir makten den enda valutan.

Johan Hakelius, sid 43

54 INTERVJU

Stephen Castle samtalar med Charles Grant om EU:s framtid.

58 TRADITION

Per Landin om den aktuella Stefan Zweig.

62 CIVILISATION

- Arkitektur* Torbjörn Elensky besöker ett minnespalats **62**
Litteratur Kristoffer Leandroer läser Vietnams Balzac **64**
Konst Anita Limare Hjelte om en fransk nationalsymbol **66**
Litteratur Peter Landelius firar Julio Cortázar **68**
Historia Gunilla Gren-Eklund om Heliga Birgitta **70**
Krönika Karin Stensdotter om svenskt 1970-tal i fransk skola **71**
I korthet David Andersson om Churchill **71**

72 RECENSIONER

- Tor Billgren mönstrar ett Sydafrika i kris **73**
Håkan Arvidsson blickar tillbaka på kalla kriget **77**
Eli Göndör granskar maktutövning bland muslimska bröder **79**
Carl Rudbeck inventerar liberalismens rymliga tält **81**
Lisbeth Lindeborg brottas med en upprorisk klassiker **83**
Erik Larsson uppdagar jämlikhetens pris i form av ojämlikhet **86**
Mats Fält studerar pengarnas fördelning **88**
Kim Salomon väger våld mot försoning **90**
Bengt E Y Svensson reser bortom universums gränser **92**
Carina Waern lyfter på den symboliskt laddade slöjan **94**
Martin Lagerholm följer en gåtfull människa och tänkare i spåren **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal,
Peter Elmlund, Thomas Gür,
Peter Luthersson, Nathan Shachar
och Isabella Thomas

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redigering: J Losciale/P Carnhagen

Bildredaktör: Ellinor Carlsson

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 9 juni 2014

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Hugh Kretschmer/
Getty Images

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,
e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

David Andersson
Författare och
redaktör i *Axess*

Håkan Arvidsson
Författare och historiker

Tor Billgren
Journalist med inriktning
bland annat på Sydafrika

Stephen Castle
Journalist på
New York Times

Erik Eckerdal
Doktorand i ekumenik vid
Uppsala universitet

Niklas Ekdal
Journalist och författare

Fredrik Ekelund
Författare och journalist

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Marika Formgren
Journalist och tidigare
ledarskribent

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Gunilla
Gren-Eklund
Professor emerita i indologi

Rolf Gustavsson
Författare och journalist

Eli Göndör
Fil dr i religionshistoria med
inriktning på islamologi och
Mellanöstern

Johan Hakelius
Skribent

Johan Kant
Bloggare och rektor vid
Vikingaskolan i Haninge

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Peter Landelius
Författare, kulturskribent
och före detta ambassadör

Per Landin
Författare och kulturskribent

Erik Larsson
Läkare och frilansskribent

Kristoffer Leandroer
Författare

Anita Limare Hjelte
Författare och tv-producent

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Joakim Nergelius
Professor i rättsvetenskap
vid Örebro universitet

Annika Nordgren
Christensen
Försvars- och
säkerhetspolitisk analytiker

Jojje Olsson
Journalist och författare

Roland Poirier
Martinsson
Doktor i teoretisk filosofi

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Kim Salomon
Professor i historia vid
Lunds universitet

Benjamin
Katzeff Silberstein
Studerar vid Johns Hopkins
School of Advanced
International Studies
i Washington

Karin Stensdotter
Författare

Bo Stråth
Professor i historia vid
Helsingfors universitet

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus
i teoretisk fysik

Emil Uddhammar
Professor i statsvetenskap
vid Linnéuniversitetet
och vd i reseföretaget
Mitt Afrika

Carina Waern
Journalist och
litteraturkritiker

Olle Wästberg
Debattör och skribent

"Listen, everyone is entitled to my opinion."

Madonna

Behåll skärpan - läs Fokus varje vecka.

Behåll FOKUS och skärpta åsikter 2014 med en helårsprenumeration på Årets smartaste tidskrift. Vi går på djupet. Med ett nyanserat perspektiv förklarar, analyserar och sammanfattar vi veckans viktigaste händelser. Tecknar du nu, får du ett nytt vasst nummer varje fredag. Plus en digital Fokusprenumeration helt gratis.

Passa på!

Teckna en helårsprenumeration på Fokus med 41 nr/år för endast 1 095 kr (värde 2 009 kr) och få vår digitala prenumeration på köpet (värde 1 558 kr).

Du sparar hela 2 472 kr! Eller beställ 12 nr för bara 325 kr så sparar du 363 kr jämfört med lösnummerpriset (588 kr).

Teckna din prenumerationen på Fokus hemsida:

För helårsprenumeration gå in på: www.fokus.se/prenumerera och fyll i **AXESS41**.

För 12 nummer gå in på www.fokus.se/prenumerera och fyll i **AXESS12**.

Erbjudandet gäller endast prenumerationer inom Sverige och t o m 140630. Prenumerationsservice tel 0770-45 7115.

Årets tidskrift!

"Fokus är en tidning som brinner för en enda sak, att göra sin läsare smartare utan att de märker det."

JURYNs MOTIVERING

Modellen byts ut

12 Olle Wästberg noterar utredningsväsendets förfall

Demonernas återkomst

14 Fredrik Ekelund tar sig an fransk antisemitism

Vårt behov av Tingsten

16 Joakim Nergelius uppmärksammar haussen kring Herbert Tingsten

Ett herrans liv

18 Erik Eckerdal förundras över kyrkans sekulära reflektioner

Krönika

19 Benjamin Katzeff Silberstein avvisar talet om USA:s nedgång

Inspel

19 Niklas Ekdal minns barberaren i Sävsjö.

KINA

Kampen om

Den kinesiska regimen gör allt för att mörklägga massakern på Himmelska fridens torg. Men tjugofem år efter dödsskjutningarna har nyfikenheten och kunskaperna ökat om vad som då hände, skriver **Joje Olsson**.

I ÅR BÖRjade ARRESTERINGARNA redan i mars. En man dömdes då till 18 månaders fängelse för att på laglig väg sökt tillstånd för en demonstration på årsdagen av massakern vid Himmelska fridens torg. Ju närmare den 4 juni vi kommer här i Peking varje år, desto mer skoningslöst förföljs alla med koppling till händelsen. Det hela kulminerar sedan under ett par veckor, då familjemedlemmar till de dödade hålls i husarrest och torget svämmar över av civilklädda polismän.

Förföljelserna är inte begränsade till huvudstaden. Över hela Kina kan hundra-

tals aktivister räkna med att under dessa veckor frihetsberövas eller kallas till förhör. I slutet av maj för två år sedan häktades en samling pensionärer efter en tyst manifestation i en park i Guizhou, 170 mil sydväst om Peking.

Och i år finns det extra anledning för myndigheterna att vara nervösa. Det är nämligen 25 år sedan det hela ägde rum, ett "jubileum" som innebär att det tisslas och tasslas mer än någonsin, vilket man till varje pris vill undvika. Medan känsliga frågor som Tibet och Taiwan faktiskt diskuteras av myndigheter och i inhemska medier, så

Himmelska fridens torg, juni 1989.

FOTO: MARK AVERY/T T NYHETSBYRÅN

tystnaden

står massakern på Himmelska fridens torg i en klass för sig vad gäller censur och förnekelse.

MYNDIGHETERNA FÖRSÖKER än idag låtsas som om att massakern aldrig skett. De fåtal gånger händelsen faktiskt har nämnts beskrivs den som en kontrarevolutionär rörelse där de största offren var poliser och soldater som försökte upprätthålla ordningen.

Taktiken med total mörkläggnings må ha fungerat under de år som följde efter 1989. Men i och med Kinas tekniska revolution finns allt större fog för myndigheternas ökade nervositet. 1989 hade i praktiken inte en enda kines tillgång till internet. Idag är över 600 miljoner uppkopplade, och på landets dynamiska mikroblogger postas inlägg snabbare än landets drygt 50 000 internet-poliser hinner ta bort dem.

Inför varje årsdag censureras otaliga söktermer på internet, bland annat "idag" och "

igår", samt otaliga sifferkombinationer som "64" och "35". Detta för att maj har 30 dagar, och den 35 maj blir den 4 juni. Sedan förra året leder en ny sofistikerad mekanism dessutom om sökningar som "död på torget" och "den 4 juni" till uppslag om helt andra händelser.

Frågan är dock hur länge detta kommer att hålla. Enligt min professor vid journalistutbildningen i Hongkong är internet det största hotet någonsin mot Kinas kommunistparti; större än någon tidigare svältkatastrof eller yttre fiende. En rörelse som den 1989 har potential att sprida sig mycket fortare i dagens Kina. Kanske är det därför den nye presidenten Xi Jinping – tvärt emot vad många hoppades – har dragit åt tumskrubarna rejält under det senaste året.

SEDAN I HÖSTAS kan man nu bli arresterad för inlägg på internet som "går emot nationens intressen", om dessa postas om 500

gångar eller ses av 5 000 personer, en ny lag som utan tvekan kommer att (miss)brukas inför den 4 juni. Tumskrubarna gäller inte bara internet. Tidigare i år dömdes Xu Zhiyong, ledare för New Citizens' Movement, till fyra års fängelse.

Rörelsen håller sig inom lagens ramar och ställer ganska blygsamma krav angående mänskliga rättigheter och korruption. New Citizens' Movement formades 2010, men det är först under den nya administrationen som dess ledare arresterats och åtalats. En av dem är nämligen Zhao Changqing, som var en av de mest högljudda studenterna på torget 1989.

Allt som sker kring själva torget i sig är i år extra känsligt. Under årets partikongress i början av mars satte en kvinna eld på sig själv vid torget, och en man lyckades – trots den hårda bevakningen – kasta färg på Mao Zedongs porträtt. De fyra journalister som vågade rapportera om detta arresterades direkt, och fick sina datorer beslagtagna efter husrannsakan.

Man alla skräms inte till tystnad så lätt. Redan 1989 bildades gruppen Tiananmen Mothers, bestående av mödrar till studenter som dödades på torget samma år. Deras högljudda krav på "sanning, kompensation och straff" ledde bland annat 2006 till en utbetalning på 70 000 kronor per familj; Kinas enda indirekta erkännande om att man begått fel på torget.

ISTÄLLET FÖR ATT FÄNGSLA mödrarna, hoppas myndigheterna kunna överleva dem. I dag utgörs gruppen av 125 mödrar. Trots husarrest, förlorade arbeten och ekonomisk ruin, blir de bara modigare med åldern. Många av dem talar öppet med utländska medier, och inför årets partikongress skrev samtliga medlemmar på ett öppet brev till partikongressen, där tystnaden kring Himmelska fridens torg kallades "feg" och "enfaldig".

I takt med att förföljelse och censur tilltar ökar även kunskap och nyfikenhet. Många unga kineser har idag utländska kolleger el-

Myndigheterna försöker än idag låtsas som om att massakerna aldrig skett.

ler klasskamrater. Allt fler av mina kinesiska vänner har de senaste åren vågat fråga mig vad det egentligen var som skedde på torget den där kvalmiga sommarmorgonen för 25 år sedan. Filmer och bilder jag visar bemöts med allt från ilska till tårar.

Av en slump kom jag i somras över >>

Torbjörn Anderssons fotobok *Beijing* 1989, fylld med hans egna bilder från massakern. Den har rönt stort intresse bland mina jämnåriga bekanta, men då min flickvän tog hem den för att visa sin far, ringde hon mig redan samma kväll för att be mig komma och hämta boken. Hennes far, som själv var vid torget 1989, tittade bara på några av bokens bilder innan han slog ihop den och sade till mig att ”gömma boken noga”, eftersom det var ”mycket farligt material”.

Den 5 juni 1989, innan blodet hunnit torka på Himmelska fridens torg, utfärdade myndigheterna ett officiellt uttalande om vad som skett: ”Folkets befrielsearmé attackerades av besinningslösa huliganer, som stal vapen, byggde barrikader och misshandlade soldater och officerare i ett försök att störta Folkrepubliken Kinas regering och socialismen.”

DEN GAMLA GENERATIONEN, som min flickvans far, har av hävd lärt sig att förlika sig med denna tanke och förstår faran med att utmana partiets historieskrivning. Men den yngre, mer upplysta och bortskämda internet-generationen av kineser är annorlunda. En av mina jämnåriga vänner frågade för ett par år sedan personalen på Kinas nationalmuseum: ”Var har ni bilderna från Himmelska fridens torg den 4 juni 1989?” Det var veckan före årsdagen, och museet ligger just i anslutning till torget.

Trots att detta är världens största museum, finns där inga bilder eller ens en mening med text om denna händelse. Och hade de funnits hade de ändå inte stämt väl överens med sanningen. Omedelbart efter massakern satte Kinas regering döds-siffran till drygt 200 civila, av vilka endast några dussin beskrevs som studenter och de övriga som upprorsmakare.

Det står i klar kontrast till kinesiska Röda korsets döds-siffra på 2 600, en uppskattning som senare visserligen drogs tillbaka, då organisationen fruktade att kastas ut helt från Kina. Många andra källor sätter antalet döda till omkring 5 000. Och då räknas inte påföljande massarresteringar in där många avrättades och några än idag sitter i fängelse.

Medan ämnen som Tibet och Taiwan som sagt är en kamp om fakta och uppfattning, så är Himmelska fridens torg en kamp om tystnaden. Här försöker myndigheterna inte ens vinna över sina meningsmotståndare på rätt sida, utan istället helt begrava händelsen. Årets 4 juni kan ses som en viktig hållpunkt i denna kamp: Kommer 25-årsdagen innebära att massakern uppmärksammas som aldrig tidigare i Kina, eller blir den ett bevis på att minnet håller på att tyna bort, just likt de åldrande mödrarna till de döda? 🌸

POLITIK

Modellen byts ut

Med allt mindre konsensus i politiken försvagas de statliga utredningarnas betydelse. Trenden går mot att privata intressen gräver fram fakta och presenterar alternativa program, skriver **Olle Wästberg**.

FÖR EN TID SEDAN presenterade vi Nybyggarkommissionen – en privatfinansierad utredning med representanter för olika politiska inställningar (Göran Persson, Agneta Dreber och jag själv) och hjälpt av ett sekretariat på tre personer. Samtidigt arbetar en annan privat kommission kring byggandet: Bokris-kommissionen med Klas Eklund som ordförande, driven av handelskammare och fastighetsägarna.

En slump – eller en tendens?

Jag tror det senare. Vi har sett en successiv nedbrytning av den svenska konsensusmodellen och bostadspolitiken är ett exempel.

1970 och 1972 tillsattes två stora utredningar: Boendeutredningen och Bostadsfinansieringsutredningen. Lovande och tunga politiker – bland annat Ola Ullsten och Ingvar Carlsson – deltog, liksom representanter för alla tänkbara intressenter. 1974 och 1975 blev huvudragen av förslagen i utredningen proposition och gick igenom med betydande majoritet.

PROPOSITIONEN INLEDDES med många sidor av saklig redogörelse för utredningen och för de många remissvar. Journalister – inte minst de bostadspolitiska journalister varje medium med självaktning höll sig med – läste i detalj. Själva utredningsväsendet var en bildningsprocess för de inblandade, politiker, experter och medier.

Detta kan ställas i kontrast till att bostadsminister Stefan Attefall tillsatt över 50 utredningar under de tre och ett halvt år han varit bostadsminister. Ibland har de varit rena beställningar; ministern vet

vad han vill ha för förslag och uppdrag åt någon att fixa det. Ibland misstänker man en politisk manöver, som att våren 2014 tillsätta utredningar som ska bli färdiga efter valet.

Att använda utredningar för att begrava frågor är inget nytt. Gamle S-finansministern Per Edvin Sköld sa en gång att ”när Vår herre vill att ingenting ska ske tillsätter han en utredning”. *Expressens* politiska redaktör Anna Dahlberg menade den 2 mars i år att regeringen missbrukar utredningsväsendet och använder utredningar som ett ”politiskt verktyg för att styra och begrava debatter”. Det har hon rätt i, samtidigt betyder det mindre. Idag hindras inget politiskt parti från att ta ställning och driva en fråga av att det sitter en statlig utredning. Vilket också är ett exempel på utredningsväsendets devalvering.

DEN SOM LÄSTE statskunskap för 40 år sedan fick ta del av tjocka verk av Gunnar Heckscher och Hans Meijer om den svenska förvaltningsmodellen, där kommittéväsendet sågs som en kärna.

Lite förenklat kan man säga att en statlig kommitté samlade alla intressenter och politiska partier. Man tröskade under flera år igenom områden och skaffade sig på så sätt en gemensam kunskap och oftast en gemensam analys. Strävan var att försöka komma överens, men även när man inte gjorde det fanns oftast en konsensus kring problembilden. En remissomgång med ibland upp till hundratalet remissinstanser tvingade myndigheter och organisationer till inläring och överväganden. Utredningarna fungerade som en referenspunkt i

Gunnar Sträng: en gång den svenska modellen förkroppsligad.

FOTO: RAGNHILD HAARSTAD/TT NYHETSBYRÅN

debatten – ibland under mer än ett årtionde.

Ett exempel är 1946 års skolkommision. Den ansågs ha arbetat rekordsnabbt och kom med sitt betänkande redan efter två år. På dess grund byggdes sedan flera andra skolutredningar och ledde så småningom till Visbyöverenskommelsen 1960 mellan Folkpartiet och Socialdemokraterna om grundskolan. Kontinuiteten från 1946 var tydlig. Detta kan ställas mot Jan Björklund som tillsätter utredningar som ska bli klara

på några månader och sällan leder till mer av konsensus på området. Som man frågar får man svar.

ATT BLI LEDAMOT AV EN statlig utredning sågs som ärofyllt, men också som en inskolning. Som 29-åring, strax innan jag kom in i riksdagen, blev jag ledamot av den statliga insynsutredningen. Den idag helt osannolika uppgiften var att skapa insyn i företagens produktplanering. Det kom ju ut så många ”dåliga” produkter på marknaden

Att bli ledamot av en statlig utredning sågs som ärofyllt, men också som en inskolning.

att konsumentverket borde ha möjlighet att stoppa dem eller ha synpunkter redan på produktutvecklingsstadiet.

Redan då hade något hänt med inställningen till utredningsväsendet. Per Ahlmark, ännu inte partiledare, gav mig rådet att läsa på, följa med och ställa frågor, men inte ta ställning. Först vid beslutssammanträdet skulle jag reservera mig. På så sätt skulle jag bli ensam och därmed profilera Folkpartiet. (När vi 1980 lämnade vårt betänkande hade de politiska vindarna vänt så jag befann mig i den majoritet som sa nej till denna statliga insyn.)

Ahlmarks inställning till statliga utredningar var ingen slump. Han var själv en av dem som förespråkade större tydlighet och mindre konsensus i politiken. Det var viktigare att bryta det socialdemokratiska maktinnehavet än att påverka i sak. Vänstervägens politiska aktivism hade också utmålats den svenska politiken som elitistisk och sluten.

I sin nya bok *Svensk politik* skriver Per T Ohlssons att i Sverige ”har samförståndet vibrerat som en spröd underton i debattens muller. [...] Att göra upp blev viktigare än att göra ned. Några institutionella faktorer bidrog därutöver till utvecklingen av en konsensusanda, där det praktiskt möjliga överordnades det teoretiskt önskvärda: kommittéväsendet, utskottens betydelse för riksdagsarbetet och från 1911 proportionella val som underlättade för de skiftande konstellationerna i ett flerpartisystem.”

Men detta är idag sannolikt historia. Per T Ohlsson påpekar själv att denna svenska modell utformades när Sverige på ett annat sätt än idag var en kulturellt homogen nation. Men än viktigare är, tror jag, en rad andra faktorer.

GLOBALISERINGEN GÖR ATT nästan alla svenska institutioner blir konkurrensutsatta. Ett exempel är att svenska universitet inte tycks klara sig i de internationella rankingarna. Och när konkurrensen ökar måste besluten bli tydliga och snabba.

Än viktigare är nätet och all informations-tillgänglighet för alla. Statliga utredningar och politiska processer ledde till ett informationsövertag och i ett mer auktoritärt samhälle litade medborgarna på sina >>

politiska representanter. De rikstäckande medierna (tv och kvällstidningarna) slog igenom på 1960-talet. De skapade en gemensam offentlighet som inte längre finns.

Mats Svegfors längtar i någon mån tillbaka när han (*Axess 2/14*) skriver om ”den borgerliga staten”, som bars upp av ovlådiga ämbetsmän. ”Centrala inslag i den är omsorgsfulla offentliga utredningar, remissbehandling, lagrådsgranskning och sedan en ny, ofta juristledd, granskning när ett lagförslag väl når riksdagen.”

DET ÄR EN BILD AV ETT SVUNNET landskap. Idag sveper opinioner över kontinenterna. Politikerna tvingas vara snabbare och mer lyhörda, de har ofta förvandlats från beslutsfattare till producenter på åsiktsmarknaden.

De snabba åsiktsbytena och de många besluten skapar en falsk bild av politikens möjligheter att styra. Visst har den politiska sfären blivit större, men att fartytet vuxit har inte gjort det mer lättstyrt, tvärtom. Skolpolitiken är ett exempel på att det tar lång tid innan en kursomläggning slår igenom och på att kopplingen mellan styrhytten och rodet inte alltid finns. När Sverige kommer sist i Pisaundersökningen när det gäller att eleverna ska komma i tid på morgonen handlar det knappast om statliga och kommunala åtgärder. Det är en kulturfråga – att föräldrarna ska få iväg ungarna i tid – som politikerna knappast styr över.

Politiken har också blivit mer personlig. Politiker förekom med grovt raster i halvspalt och med hatt i tidningarna. Respekten för makthavaren var betydande, förmodligen en spegel av klassamhället. Så sent som på 1970-talet kunde politiker gå tämligen ostörda på stan. Idag har de blivit allas egendom, men omgivna av livvakter. Med personifieringen av politiken kommer också kravet på snabba besked, när mikrofonen sticks fram.

SKIFTET ÄR I HÖG GRAD teknik- och mediestyrt. Men polariseringen i spåren av först 68-vänstern och sedan löntagarfondsdebatten ledde bort från konsensusänkandet. Löntagarfondsstriden ledde till att näringslivet lämnade offentliga styrelser och partssammansatta organ.

När det socialdemokratiska maktinnehavet inte längre är den självklara normen blir det mindre viktigt att påverka, och väsentligare att vara tydlig och vänta på sin tur vid makten.

Nybyggarkommissionen – och till exempel SNS:s utbildningskommission – är tecken i tiden. När den svenska konsensusapparaten inte längre fungerar måste andra gräva fram fakta och försöka skapa alternativa sakpolitiska program. Vi kommer att få se mer av det. ✨

FRANKRIKE

Demonernas återkomst

Antisemitismen är på frammarsch i Frankrike. En av dess främsta representanter är komikern Dieudonné, skriver [Fredrik Ekelund](#).

Dieudonné M'bala M'bala.

FOTO: PATRICK KOVARIK/TT NYHETSBYRÅN

DEN 6 FEBRUARI 1934 försökte den franska extremhögern storma l'Assemblée Nationale vid Place de la Concorde i Paris. Målet var att krossa "la gueuse", horan, det vill säga den tredje republiken. Femton människor dog och över två tusen skadades. Dagen efter avgick regeringen Daladier. Den 26 januari i år, nästan exakt åttio år efter kravallerna på Place de la Concorde, arrangerades en stor demonstration av olika högerextrema organisationer. Polisen uppskattade antalet demonstranter till 17 000, arrangörerna själva till 120 000. Den samlande parollen var "Vredens dag" och enligt Robert Badinter, François Mitterrands före detta justitieminister, var det första gången sedan ockupationen som slagord som "Juif, la France n'est pas à toi!" (Jude, Frankrike tillhör inte dej!) och "Juifs, hors de France!" (Ut med judarna ur Frankrike!) kunde höras på Paris gator.

Dieudonné är dömd sju gånger för sina antisemitiska uttalanden men har ännu inte betalat en euro i böter.

Två av de ideologiskt ansvariga för utvecklingen är komikern Dieudonné M'bala M'bala och författaren och sociologen Alain Soral, vilken syntes i demonstrationståget. Dieudonné slog igenom på 1990-talet tillsammans med den judiske komikern Élie Semoun i komikerduon "Élie et Dieudonné som drev med allt och alla, ofta med hjälp av ämnen som integration och rasism. Gruppen var, enligt Semoun: "... själva symbolen för antirasismen". 1997 gick de skilda vägar och några år senare inträffade Dieudonnés politiska förändring. På en och samma gång började han närma sig extremhögern och radikala islamister. Han blev god vän med Alain Soral, den före detta marxisten som i början av 2000-talet blev en av Jean-Marie Le Pens ideologer, knöt band med representanter för Hizbollah, fick Jean-Marie Le Pen att bli gudfar åt sitt tredje barn och 2008 bjöd in Förintelseförnekaren Robert Faurisson till en av sina shower.

DIEUDONNÉ ÄR DÖMD sju gånger för sina antisemitiska uttalanden men har ännu inte betalat en euro i böter. Han är fortfarande väldigt populär, hans shower drar tusentals och att han är uppvuxen i en förort till Paris (pappan kamerunare, mamman fransyska) gör att många ser honom som en rebell. Han avskyr dessutom "systemet" och när han introducerade sin egen hälsning, "la quenelle" (eg. "fiskbulle"), för några år sedan lät han förstå att den skulle tolkas som en protest mot "systemet" – och "sionismen".

Quenellen sågs tidigt av den antirasistiska organisationen Licra som en inverterad nazihälsning men många av dess användare hävdar att den enbart är en protest "mot systemet". Den franske fotbollsspelaren Anelka använde den i en Premier League-match i december för att fira sina mål för West Bromwich (Anelkas gest har fått till följd att klubben förlorat ett stort sponsorkontrakt), i december använde några av fackföreningen CGT:s strejkvakter sig av hälsningen under en strejk på flygplatsen Roissy, varpå både CGT:s ledning och Air France gick ut i skarpa fördömanden. I januari inleddes en förundersökning mot en av Dieudonnés vänner, tecknaren "Joe le Corbeau", som lagt ut en bild på nätet på en person som gör quenellen framför den skola i Toulouse, Ohr Tora, där tre judiska barn mördades för två år sedan av den radikale islamisten Muhammed Merah, ett illdåd Alain Soral beskriver som "... en fransk-israelisk operation i syfte att diabolisera muslimerna. En fransk lågbudgetvariant av 11 september!" Självt utförde Soral quenellen i december förra året, som en "symbolisk sodomi", som han kallade det, vid minnesmonumentet i Berlin för Förintelsens offer.

MEN VAD ÄR DET DÅ FÖR SYSTEM som Dieudonné häcklar? För att förstå det måste man läsa vännen Alain Sorals texter. För Soral, den intellektuelle, är Dieudonné mannen från gatan som vågar tala sant, ett folkligt geni i klass med sådana som Piaf, Céline och Coluche. Soral själv gjorde sig känd med några sociologiska essäer på 1990-talet, bland annat "Sociologie du Drageur" (ung. Raggningens sociologi). Han är författare, filmare och sociolog och var medlem i det franska kommunistpartiet innan han gick till Front National, där han tillhörde ledningen 2007–2009. Idag har han lämnat Front National och grundat en egen organisation, Égalité et Reconciation; han ser sig som "vänsternationalist" och, enligt en intervju i Nouvel Observateur i januari i år, som "nationalsocialist på franskt vis" ("national-socialiste à la française").

I boken *Comprendre l'Empire* (Att förstå Imperiet) från 2011, en längre essä i fragmentarisk form, utkristalliserar sig en tankevärld som i mycket påminner om idéer som florerade i Frankrike i början av förra seklet, både inom vänstern och extremhögern. Läser man Bernard-Henri Lévy's eleganta dissektion av den franska formen av fascism, det Lévy kallar för Den franska ideologin, upptäcker man att i stort sett allt Soral står för är skåpmat: hatet till Penningen, de Intellektuella, det Kosmopolitiska (läs judarna) liksom kärleken till Jordan och Rötterna. Soral hyllar folkliga socialister som Proudhon och Georges Sorel och den blandning av vänster- och extremhögerretorik som han excellerar i för bland annat tankarna till Cercle Proudhon, en organisation från 1911 som skapades av den revolutionäre socialisten Georges Sorel och den katolske nationalisten Charles Maurras, men också till Jacques Doriot, som uteslöts ur det franska kommunistpartiet 1934 och sedan bildade PPF (Parti Populaire Français), ett nationellt och socialistiskt parti som kom att stödja Hitler.

I SORALS VÄRLD ÄR DET "Imperiet" – vilket leder tankarna till Antonio Negri – och "Nya världsordningen" som är huvudfienden. Imperiet är Penningen (Wall Street idag, The City förr) och Nya världsordningen bestäms av USA och dess allians med Israel. Detta "system" går, enligt Soral, tillbaka på 1789 när borgarklassen tog makten och marknadssekonomi infördes. Sedan dess har Penningen/Marknaden styrts och de motstånd mot detta system som har funnits, en radikal katolicism och den sovjetiska kommunismen, är överspelade. Det internationella finanskapitalet, nomadiskt till sin natur, styr världen med hjälp av judiska bankirer (Goldman Sachs, till exempel) och judiska nätverk. Där ligger makten, hävdar han, över världens tillgångar, >>

en makt som den amerikanska filmindustrin, styrd av judar, betjänar ideologiskt. På den franska hemmaplanen sköts samma ideologiska uppdrag av folk som Bernard-Henri Lévy och Bernard Kouchner, vilka gjort mänskliga rättigheter och åminnelsen av Förintelsen till vår tids "sekulära religion", en "religion" vars enda syfte det är att legitimera Imperiets nykoloniala ambitioner (i Irak och Afghanistan, till exempel).

Ekonomisk protektionism och "en nationernas revolt" är vad Soral efterlyser och eftersom räntan är det "parasitära" finanskapitalets motor finns det idag, enligt Soral, bara en verklig motkraft till Imperiets försök att utplåna alla nationella kulturer: Islam, där ränta är förbjudet. Dock ej den saudiska sunnivarianten, ty den har sålt sig till Imperiet via avtalet med USA från 1945 (olja mot militärt beskydd). Nej, det är axeln Iran-Syrien-Hizbollah som är den verkliga motkraften och 2006 syntes Soral i Damaskus tillsammans med höga dignitärer inom Assadregimen. Så blir antisemitismen en plattform för nya, oväntade allianser, vilket gör att Soral och Dieudonné får stöd av många islamister i Frankrike.

NÅGRA SOM PÅ SISTONE valt att samarbeta med Soral är Camel Bechikh, ordförande i Fils de France, en organisation för patriotiska muslimer, kirurgen, "fritänkaren" och författaren Salim Laïbi (som bland skrivit en bok som förnekar elfte september, *Le 11 septembre n'a pas eu lieu*) och filmaren Farida Belghoul, en av initiativtagarna till det antirasistiska förortsprojektet "La marche des beurs" från 1983 och numera en svuren motståndare till allt som luktar genuspedagogik. Två uppmärksammade kampanjer mot socialistregeringen som hjälpt till att svetsa ihop folk på den extrema högerkanten är just kampen mot förslaget om genuspedagogik i skolan och kampen mot den nya äktenskapslagen (*Mariage pour tous*).

Inget nytt under solen, alltså? Nej, inte politiskt. Men internet gör all denna galenskap allvarigare. Både Soral och Dieudonné är mästare på att använda sig av nätet; Sorals blogg är en av Frankrikes mest lästa och besöks dagligen av tiotusentals fransmän och en gång i veckan talar han till sina anhängare i sin egen "dissident-tevekanal" ERTV. Sorals och Dieudonnés martyrstatus gör dem inte mindre populära. I en videoupptagning på Sorals hemsida från ett fullsatt möte inför ett tusental åhörare i Marseille i januari i år står han ensam på scenen och talar stillsamt till en andäktig publik. Plötsligt tar han fram sin mobiltelefon, ringer Dieudonné och när denne svarar stämmer åhörarna upp i ett ovationsartat "La quenelle, la quenelle!" ❀

DEMOKRATI

Vårt behov av Tingsten

Vad beror det ökade intresset för Herbert Tingsten på? En viktig orsak är hans roll som offentlig intellektuell med breda kunskaper och folkbildarnit. Det skriver **Joakim Nergelius**.

Herbert Tingsten.

FOTO: RAGNHILD HAARSTAD/TT NYHETSBYRÅN

SNART SAGT INGEN ANNAN representant för det svenska 1900-talets offentliga och intellektuella liv röner idag lika stort intresse som Herbert Tingsten. Hur kan detta förklaras?

Tingsten var professor i statsvetenskap vid Stockholms dåvarande högskola 1935–46 och sedan chefredaktör för *Dagens Nyheter* 1946–60. I båda rollerna, framförallt den senare, var han en inflytelserik, ledande debattör och stridbar förkämpe för radikala och liberala värden. Men varför väcker han idag så mycket större intresse än sina samtida, av vilka till exempel Alva och Gunnar Myrdal betraktas som smått suspekta representanter för överdriven framtidstro och planeringsvilja? Tingstens vän Ingemar Hedenius är respekterad för sina insatser inom religions- och moralfilosofi men ändå nästan okänd utanför filosof- och teologskråen, medan samtida kända publicister som Ivar Harrie, P G Peterson eller Ivar Anderson nu endast är namn som möjligen känns igen av kulturhistoriskt bevandrade men annars inte betyder något särskilt. Herbert Tingstens efterträdare på DN, Olof Lagercrantz, nämns oftare för hur han förvaldade eller förskingrade Tingstens ideologiska och intellektuella arv än för något annat.

UNDER 2013 UTKOM TVÅ helt olika biografier om Tingsten, dels Per Wirténs märkligt betitlade *Herbert Tingstens sista dagar. Berättelsen om ett liv*, dels Olof Petersons *Herbert Tingsten. Vetenskapsmannen*. Till dessa kan från 2011 läggas dotterdottern Jill Tingsten Klackenbergs *I skuggan av Tingsten. En släktberättelse*. Medan Peterson som titeln anger nöjer sig med att behandla Tingstens vetenskapliga gärning ger Tingsten Klackenberg tragiska inblickar i familjelivet, särskilt kring sin alkoholiserade mor (Tingstens enda barn). Wirtén försöker på ett ambitiösare men också vanskligare sätt knyta ihop Tingstens privatliv med hans karriär som ledande intellektuell och opinionsbildare, allt utifrån den grundläggande frågeställningen om hans nutida betydelse. Detta är den mest uppmärksammade av de tre böckerna, men också den minst invändningsfria.

Intresset för Tingsten går uppenbart i vågor. Denna nya lilla våg av Tingstenlitteratur är den andra på kort tid och bleknar faktiskt jämfört med vad som hände åren efter 1990. Sedan Tingsten under de i medier vänsterdominerade åren 1965–85 ansetts hopplöst passé, exploderade efter Berlinmurens fall intresset för hans av frihetspatos burna skrifter. Raskt utkom då inte bara antologier med hans artiklar (Ahlmärk, 1992) utan också uppmärksammade idéhistoriska avhandlingar (Lundborg, 1991, Skovdal, 1992), liksom en studie om hans utrikespolitiska ställningstaganden (Johansson, 1995). En mycket livlig debatt

om hans påverkan på eftervärlden, ett slags Tingstenfejd tjugo år efter hans död, fördes i DN vintern 1992 och utkom senare i bokform. Att intresset för Sveriges ledande antikommunist ökade efter kommunismens fall är ju dock lätt att förstå, särskilt då han länge oförskyllt hade negligerats. Hans relevans och betydelse för debatten 2014 måste emellertid förklaras på annat sätt.

EN FÖRKLARING SOM BÅDE Petersson och Wirtén ger är att Tingsten var en i svenskt offentligt liv högst ovanlig form av "public intellectual", av samma slag som Walter Lippmann, Hannah Arendt eller Raymond Aron. Här tror jag att de är något viktigt på spåren; det offentliga samtalet domineras nu – i den mån det alls består av annat än interna gruppråk på så kallade sociala media – alltmer av rena enfrågeperspektiv, antingen från aktivister som tror sig förklara världen genom förment nya aspekter på rasism, feminism, kapitalism eller någon annan fråga i ropet, eller genom akademiker som är helt präglade av den egna disciplinens metod och diskurs och därför sällan intresserar eller engagerar någon utanför en snäv beaktningsskrets. Tingsten, däremot, kombi-

Han blottlade sitt inre, han engagerade och berörde. Var finns något liknande fenomen idag? Ingenstans, är det enkla svaret.

nerade väldiga och breda kunskaper, ett hett temperament och sann debattglädje med en äkta folkbildaranda. Han var minst av allt någon fackidiot utan rörde sig ledigt från statsvetenskapliga metodfrågor via idéhistoria till utrikespolitik, litteratur, religion, dagspolitiska stridsfrågor och existentiella ämnen. Utifrån en bestämd liberal övertygelse gjorde han anspråk på att förklara det allra mesta. Han blottlade sitt inre, han engagerade och berörde. Var finns något liknande fenomen idag? Ingenstans, är det enkla svaret.

Petersson framhåller att Tingsten som statsvetare verkade på ett sätt som i dag ter sig otidsenligt – ensam men flitig, utan koppling till stora forskningsprojekt – men något liknande kan faktiskt sägas om hans framtoning som debattör och opinionsbildare, som väl i dag inte skulle ses som direkt taktisk eller politiskt korrekt (helt bortsett från ideologiska aspekter). Och kanske är det just denna hans öppenhet och intellektuella ärlighet, i förening med hans encyklopediska kunskaper och intellektuella

överblick som än i dag, 40 år efter hans död och 60 år efter hans glansdagar, fascinerar så brett och så många.

Här anas en ganska djupt utbredd nostalgilängtan tillbaka till en annan samhällsdebatt, i ett annat intellektuellt och politiskt klimat, präglad av både djupare kunskaper och tydligare ideologiska skiljelinjer än dagens. Genom sina brett upplagda kampanjer i DN lyckades Tingsten göra något idag så tråkigt som en valrörelse till ett spännande, upphetsande evenemang. I dagens Sverige, "supervalåret" 2014, gör de obefintliga ideologiska skillnaderna mellan partierna och avsaknaden av hetta, kunskaper och äkta engagemang i det politiska samtalet (både bland partierna och i medierna) att de bägge stundande valrörelserna lär engagera genomsnittssvensken betydligt mindre än vinter-OS eller fotbolls-VM. Melodifestivalen torde vara en mer jämbördig konkurrent om tv-tittarnas och mediernas uppmärksamhet. Vissa saker var faktiskt bättre förr; den offentliga debatten är en av dem.

KANSKE KAN MAN TYCKA att Wirtén i sin förvisso intressanta och faktaspäckade bok hamnar lite fel när han istället för att analysera skillnaderna mellan då och nu ivrar för att placera Tingsten i en särskild svensk, "kulturradikal" intellektuell tradition, vilken han anser varit och alltjämt är av största betydelse. Kopplingar görs till nutida feminism och postmodernism, trots att ingen vet vad den ideologiskt ytterst rationelle Tingsten hade tänkt därom. Ringstens främste lärjunge i svensk politik, Per Ahlmärk, nämns inte i boken, medan Olof Palme mycket förenklat beskrivs som hans ideologiske arvtagare. Minns Wirtén alls något av 1970- eller 80-talen? Han tycks helt enkelt, trots sin uppenbara fascination för Herbert Tingsten, vara mer intresserad av att plädера för sina egna kulturradikala värderingar än av att analysera Tingstens arv på djupet. Bokens kanske största värde är därför att den, bredvid Tingsten Klackenbergs rörande barndomsskildring, onekligen fördjupar och kompletterar den bild av privatpersonen Tingsten som tidigare dominerats av hans magnifika memoarsvit (1961–64).

Vad hade då Tingsten själv tyckt om att han alltjämt engagerar så mycket och så många som han gör? Han skrev själv i den sista memoardelen, i ett slags slutsumma om sitt liv och sina tankar, att han var måttligt intresserad av eftervärldens öden. Ändå kan man väl anta att han varit nöjd med att under 1990-talet ha fått en senkommen revansch på den vänsterrörelse som orättvist förkastat honom. Vissheten om att han även långt senare skulle inspirera till breda, läsvärda studier om sina tankar hade nog förvänat honom mer, men sannolikt även det, trots hans ibland uttalande nihilism, förgyllt hans ålderdom. ✨

Ett herrans liv

När en kyrkoherde började driva en egen begravningsbyrå blev både Fonus och socialdemokratiska kyrkopolitiker oroliga. Händelsen väcker frågan om kyrkans oberoende och roll i samhället, skriver **Erik Eckerdal**.

SVENSKA KYRKAN SOM välfärdsaktör är inget nytt. Den lade grunden för den svenska välfärden och var ensam aktör fram till 1862 när bodelning gjordes mellan kyrka och civilsamhälle. När staten monopoliserade välfärdssektorn marginaliserades Svenska kyrkan och dess verksamhet hänvisades till fritidssektorn. Kyrkans politiska betydelse minskade i motsvarande grad men man har ändå fortsatt som välfärdsaktör under de villkor som den politiska makten tillät, det vill säga nyttig men maktlös. Präster, diakoner och frivilliga har gett andlig och materiell hjälp finansierat av kyrkans kapital, kyrkoavgift och gåvor. Kyrkans betydelse för Sveriges välmående kan knappast överskattas, ändå är det något som sällan påtalas.

Men efter 1990-talets avregleringar är kyrkan och andra åter fria att agera som formella välfärdsaktörer. Kyrkans församlingar, stiftelser, föreningar har startat och bedriver förskolor, skolor, gruppboenden, student- och seniorboenden, vårdhem, sjukhus, stadsmissioner, konferenscenter, begravningsbyrå med mera. Inget av detta är alltså nytt för kyrkan, däremot formen och finansieringen som bland annat bedrivs i bolagsform och finansieras genom upphandling. Vissa församlingar är rena *success stories* och har inom loppet av några år mer än fördubblat sin ekonomiska omsättning. Den nya situationen innebär en möjlighet att expandera.

Man skulle kunna tänka sig att kyrko-

ledningen jublar och verkar med stimulerande åtgärder. Så har också skett från vissa stiftsledningar, men i den mån ärkebiskop Anders Wejryd och kyrkostyrelsen agerar är det med restriktiva åtgärder och tal om repressalier. De senaste tio åren har ägnats till att utreda kyrkans roll i välfärds-samhället och moratorium har utfärdats för rätten att starta begravningsbyrå.

Det är också inom denna sektor som församlingarna allra tydligast har utmanat starka ekonomiska intressen. Begravningsbranschen omsätter årligen 2,5 miljarder kronor. När kyrkoherde Henrik Rydberg i Fagersta tröttnade på begravningsbyråernas dyra tjänster för de anhöriga så startade han Kyrkans begravningsbyrå. Genom kyrkans förtroendekapital och samordningsvinster kunde han kraftigt sänka kostnaderna för de anhöriga och samtidigt möta de sörjande mycket tidigare, eftersom kon-takterna inte gick genom en extern aktör.

ATT KYRKAN BEDRIVER begravningsbyrå är inte så främmande som en del tror. Sedan äldsta tid har kyrkan skött de uppgifter som idag bedrivs av externa byråer. Kyrkoherde Rydberg lät sedan andra församlingar starta Kyrkans begravningsbyrå via franchise. I en av dessa församlingar tog den nya by-rån 90 procent av marknaden under första året. Fonus och andra aktörer blev av förklarliga skäl rädda när de såg uppseglandet även nyrikstäckande aktör med erfarenhet,

kompetens, förtroende och med kraftigt sänkta priser. Skulle detta sprida sig över landet skulle en stor del av deras marknad försvinna. För att hindra denna utveckling vände sig Fonus till länsstyrelsen och Konkurrensverket för att förbjuda Kyrkans begravningsbyrå, men utan att lyckas. Istället gick Fonus till sin moderorganisation, Socialdemokratiska partiet, som har majoritet i kyrkomötet, som därefter har gjort allt för att förhåla och förhindra församlingarnas rätt att starta begravningsbyrå. Även andra organisationer har lobbat politiskt mot Kyrkans begravningsbyrå.

Politiskt har frågan hanterats som att det gäller kyrkan i välfärdssamhället. Den första utredningen *Arbetsformer i förändring* (SKU 2009:2) konstaterar att det inte föreligger några hinder för församlingarna att bedriva begravningsbyrå. Trots detta föreligger fortfarande moratoriet fem år senare och oklarheter huruvida det kyrkorättsligt är tillåtet eller inte. Utredning två kom 2013, *Att färdas väl – hur Svenska kyrkan kan navigera i välfärden* (SKU 2013:3) och behandlar om Svenska kyrkan skall starta ett centralägt vårdbolag. Förslaget har kraftigt kritiserats eftersom bolaget spelar ut mot församlingarnas rätt att starta verksamhet inom skola, vård och omsorg. Utredningen fann att kyrkan inte skall starta ett sådant bolag och i dagsläget är det oklart vad kyrkostyrelsen vidtar härnäst.

DET MEST INTRESSANTA med utredningarna är att läsa de direktiv som kyrkostyrelsen gett som grund för utredningarna. Märkligt nog ställs aldrig grundfrågorna om varför och på vilket sätt kyrkan skall finnas i samhället, vilket förutsätter en ekklesiologisk reflektion och frigörelse från stat och samhälle.

Istället används ett språk hämtat från samhällets reflektioner angående välfärden. Självklart måste kyrkan behärska detta språk, och bidra till diskussionen från sitt perspektiv. Ändå blir det märkligt att det verkar vara sekulära reflektioner som ligger till grund för kyrkans interna utredning om hur kyrkan skall agera. Med entydlig ekklesiologisk utgångspunkt kan kyrkan förhålla sig öppet och tjäna samhället med en mängd olika verksamheter tydligt genomsyrade av kyrkans självförståelse. Omvänt innebär en avsaknad av en sådan grund ett snävt perspektiv som endast tillåter vissa verksamheter vara ett uttryck för kyrkan. Vad eller vem är det egentligen man är så rädd för? ❁

På väg mot den sista vilan.

FOTO: TOMAS ONEBORG / TT NYHETSBYRÅN

Örnen flyger ännu högst

Snart sagt varje problem som kan kopplas till USA leder till förutsägelser om att landets position som den globala världsmakten snart kommer att vara ett minne blott. I sviterna av 2008 års finanskris var det dags igen. Då tog vissa chansen att döma ut hela den ekonomiska modell som USA symboliserar, marknadsekonomin, som ett förlegat system.

Samtidigt växer Kina så det knakar. Enligt den ideologiskt färgade profetian skulle detta vara det slutgiltiga beviset på att samhällen, där staten är stor och mäktig, lyckas bättre än de där statens makt är begränsad.

Men berättelsen om USA:s falnande makt på världsarenan har berättats i decennier. Ändå står USA starkt och stabilt som världens mäktigaste land. I den nya boken *The Myth of America's Decline* (2014) visar Josef Joffe, redaktör på *Die Zeit*, hur sagan om USA:s nära förestående undergång upprepats gång på gång genom åren men aldrig blivit sann.

LÄNGE FANNS EN STARK ÖVERTYGELSE om att Sovjetunionen snart skulle växa om USA både ekonomiskt och militärt. Amerikanska tidskrifter berättade om amerikanska ungdomar som prioriterade sport och romanser framför studier, medan deras sovjetiska motsvarigheter gjorde precis tvärtom.

Detsamma gäller den tidigare synen på Japan. Enligt en beräkning skulle landet växa om USA år 1985, och år 2000 skulle det "japanska århundrandet" börja. Till och med ett litet land som Västtyskland sågs som ett potentiellt ekonomiskt hot på grund av sin starka industri.

Ingen av profetiorna blev verklighet. Sovjetunionen brakade samman under sitt eget system. Redan 1988 inledde Japan sin ekonomiska stagnation.

Gemensamt för hur omvärlden missuppfattat tillväxtmiraklen som tog slut är att man missförstått snabb tillväxt från en låg nivå som ett långsiktigt fenomen. Detta har tolkats som att våra kulturella värderingar och samhällssystem nått vägs ände. Att hylla andra delar av världen som mer framgångsrika passar väl in i den självkritik som blivit så vanlig i västvärlden sedan slutet av 1960-talet.

Samma missförstånd präglar synen på Kina. Det faktum att miljoner kineser kunnat lyfta sig ur fattigdom ska inte förringas, men landets ekonomiska modell är knappast tillräckligt stark för att göra landet till en större supermakt än USA.

MÅNGA SIFFROR TYDER PÅ ATT nedgången redan har inletts. Kina präglas fortfarande i hög grad av korruption och vänskapsband. Landets Pisaresultat må vara slående goda, men de gäller bara för det rika Shanghai. Skillnaderna mellan stad och landsbygd är enorma. Stora, ineffektiva statliga företag utgör merparten av ekonomin. Kapitalinvesteringar är ofta hårt dirigerade av staten, och som Joffe skriver är sannolikheten låg för att det kinesiska kommunistpartiets politbyrå ska kunna välja ut nästa Steve Jobs.

Det är fortfarande i USA som de främsta innovationerna föds. Av världens 20 högst rankade universitet är 17 amerikanska. USA satsar ojämförbart mest resurser i världen på forskning och utveckling – tre gånger mer än Kina.

Både historien och nutida siffror tyder på att den amerikanska eran knappast är över till förmån för en kinesisk, japansk eller rysk. Det är naturligt att vi ser vår egen tid som unik, men historien har en tendens att upprepa sig. Nog kommer de amerikanska värderingarna om ekonomisk frihet och företagande att leda till framgång även i morgon. ✨

Benjamin Katzeff Silberstein
studerar vid Johns Hopkins School of Advanced International Studies i Washington

I korthet

INSPEL

Jag minns min barndoms frisörer, alltför väl, eftersom jag hatade att besöka dem. Detta var vid den turbulenta tid när Beatles och Kinks definierade attributen för cool; hårlängd under tio centimeter och du blev en hopplös tönt.

Pappa, född 1916, såg annorlunda på saken. Alltså hamnade man under saxen med jämna mellanrum och fick göra det bästa av situationen.

För att skingra tankarna vid trimningen brukade jag studera de skyltar med visdomsord som barberaren hade på väggarna. Två gjorde starkt intryck: "Kunden är människans bästa vän" och "Kunden är huvudsaken".

Mannen levde upp till ordspråket genom att småprata, bjuda på godsaker och kompromissklippa så att både far och son blev nöjda.

Idag är denna inställning utrotningshotad, på grund av en paradoxal nedvärdering av serviceyrken. Ökade relativkostnader för arbetskraft leder till standardisering och digitalisering.

Utvecklingen har gjort oss ofantligt mycket rikare och bekvämare. De ekonomiska och tekniska framstegen har sin gilla gång.

Ändå vill jag påstå att service är en fråga om kultur, om människosyn. Många av 2000-talets haussade företag har ytterst lite trivsel och nytta att erbjuda kunden.

Man förvandlas från subjekt till objekt. Man blir kanonmat i tillväxtjakten, man köps och säljs av internetföretag som exploaterar ens livs- stilsprofil, eller ännu värre.

Ett par exempel, ni kan säkert komma på fler:

Att beställa en taxi var förr ett sätt att få skjuts av någon som hittade vägen. Idag har gps:en avskaffat lokalkännedomen så att man sällan hamnar rätt.

En ännu värre teknikförbannelse är outsourcingen av betalning vid e-handel. En anonym aktör ställer sig mellan kunden och säljaren, en aktör vars enda mål är att du ska välja avbetalning med fet ränta eller – ännu hellre – hamna hos inkasso.

Snart är irakiern i kemtvätten den enda man kan lita på.

Niklas Ekdal

Av Roland Poirier Martinsson

Inget är som Texas

Dagens Texas är djupt rotat i sin historia och är fortfarande ett hårt land för nybyggare. Samtidigt lutar det starkt in i framtiden, just tack vare sina rötter.

Det är svårt att tänka sig ett mer xenofobiskt och krigiskt folk än de comancher som långt in på 1800-talet härskade närmast ostört på *comancherian* i sydvästra USA. De anses tillhöra historiens skickligaste kavallerister och innan den vite mannen anlände utgjorde de en ständig fara för pawnee, arapaho och apacher. När de amerikaner som skulle befolka Texas kom norrifrån i sina rickiga, överlastade vagnar – ofta i små grupper om bara några få familjer – var det deras tur att möta comanchernas provocerade våld.

Att tyskarna, svenskarna, tjeckerna, danskarna, norrmännen, irländarna och holländarna inte gav upp är närmast oförklarligt. Deras utsatthet var absolut. Marken knappt brukbar. Vädret närmast outhärdligt. Ändå slog de ner sina bopålar, byggde sina oansenliga ler- och stockhus, började plöja den hårda, torra jorden och reste sina kyrkor.

Nybyggarna norrifrån bestod nästan uteslutande av sekteristiska protestanter, präglade av stark, kalvinistisk moral. Deras gudsfruktan var så stark, sades det, att de inte hade rädsla kvar för något annat. När USA började sluta avtal med olika indianstammar ignorerades de vanemässigt av Texas pionjärer. De hade slagit sig ner. De hade slitit i sitt anletes svett. Landet tillhörde dem.

När Texas sedan blev delstat i USA 1846 byggde armén i rask takt sju fort för att skydda nybyggarna. En av arméns allra mest kompromisslösa soldater i indiankrigen, överste Ranald Mackenzie vid Fort Richardson, ledde den tropp som upptäckte offren efter massakern vid Salt Creek Canyon den 4 juni 1858, där en grupp av huvudsakligen danskar slaktats på blanka eftermiddagen. Soldaterna hittade sju lik, som innan de dog hade klätts av nakna, skalperats och stympats. Döden kom genom trubbig halshuggning, avslutningsvis gröptes deras hjärnor ur skallarna.

Mackenzies underordnade, kapten Robert G Parker, har beskrivit synen:

”Deras fingrar, tår och könsdelar hade skurits av

och petats in i munnen och kropparna var så fulla av pilar att de liknade piggsvin. I varje uppsprättad mage hade placerats glödande kol ... En stackars man, Samuel Elliott, som hade kämpat hårt till slutet, ... hittades fastbunden mellan två vagnshjul där en eld hade tänts under vagnsaxeln som sakta rostat honom till döds – stekt tills han var knaprig.”

Det var så det gick till. När comancherna anföll började de med att spetsa de minsta barnen på sina lansar för kvinnorna att se. Sedan grep de kvinnorna, som gängvåldtogs och avrättades för männen att se. Slutligen torterades männen till döds på de mest uppfinningsrika sätt, där målet var att hålla offren levande så länge som möjligt under största möjliga smärta.

Att studera indianernas historia i samband med att de vita amerikanerna banade vägen västerut är plågsamt. Sjukdomar, våld, svält och svek drev stam efter stam bort från marker där de levde i sekler. Oskyldiga människor buntades ihop i små reservat som var värdelösa för jakt och odling – annars hade den vite mannen inte gett upp dem. Ännu idag lider Amerikas ursprungsbefolkning av den politik som offrade dem för USA:s *manifest destiny*. Att besöka moderna indianreservat är ofta en svårt deprimerande upplevelse: det är fattigt, smutsigt, ovärdigt och marinerat i billig sprit. Att inte betona den berättelsen vore att ge en djupt falsk historieskrivning av tiden då Västern vanns.

Men comancherna var inte fler än vad som bor i Kristianstad och deras land var större än Sverige. De vita familjerna var fredliga och sökte inget mer än en jordlapp (enligt ett avtal mellan Republiken Texas och Mexico fick de muta in 250 gånger 250 meter mark). Att bosättarna skulle följas av tusen och åter tusen med långt större anspråk var inte något motiv för comancherna, de kände inte till framtiden. De behandlade helt enkelt de vita som de vanligen behandlade människor som de uppfattade som hotfulla. De torterade och dödade dem.

Återigen, summan av kardemumman handlar inte om den vite mannens lidande; det var

1

FOTO: EVA DUENAS/GETTY IMAGES

amerikaner som stod för folkmord och etnisk rensning. Poängen är att historien om hur Texas vanns av vita amerikaner är oundgänglig om man ska förstå delstaten i dag.

Texas skiljer sig från resten av nationen i viktiga politiska och kulturella avseenden. Fokus riktas idag mot de politiska beslut som fattats av guvernörer och den högerstyrda kongressen, enligt föreställningen att om andra politiker tillåts fatta andra beslut, då hade vi också haft ett annat Texas. Enligt samma tankebild formades nyligen *Battleground Texas*, en aktionsgrupp vars uppgift är att locka väljarna mot mitten och vidare vänsterut, för att ge demokraterna mandat att forma delstaten efter sin politiska agenda.

Kanske blir det så, men historien har en tendens

att inskränka rörelseutrymmet för de människor som förverkligar framtiden. Med risk att låta överdrivet historiedeterministisk: låt nya politiker planera för framtiden, till slut är det ändå Texas som bestämmer, inte dess tillfälliga förvaltare.

Tillbaka till historien. De amerikaner som lämnade fattigdomen i nordstaterna eller Mellanvästern kom till Texas i god tid före varje politisk administration. När USA växte var det vanliga annars att myndigheter etablerat rudimentära hierarkier och administrationer som väntade på nybyggarna. I Texas hade man vant sig att leva på egen hand när det politiska styret småningom kom med sina anspråk. Vad var lagar och förordningar för pionjärerna? De hade skapat sin egen ordning med svett, tårar och blodspillan.

”

Har du träffat någon från Texas på resa i världen och frågat varifrån han kommer?

Svar: Texas.

Och den som kommer från Iowa, Tennessee eller Missouri?

Svar: USA.

»

Ett ytterligare särdrag är att Texas som enda delstat krigat sig till sin självständighet. När republiken uppgick i Amerikas förenta stater bytte man den egna flaggan mot Stjärnbaneret. Den vetenskapen är fortfarande närvarande i befolkningen. Har du träffat någon från Texas på resa i världen och frågat varifrån han kommer? Svar: Texas. Och den som kommer från Iowa, Tennessee eller Missouri? Svar: USA.

Betrakta sedan Texas korta historia. Boston grundades 1630; holländarna köpte Manhattan 1626; Juan Rodriguez Cabrillo och Francis Drake anlände till Kalifornien på 1500-talet.

I Texas, däremot, kapitulerade comanchernas siste, store hövding, Quanah Parker, år 1875. Därför kan en sjuttioåring i Texas idag berätta historier som han själv hört från ögonvittnen till indianstriderna. Nästan varje familj som bott några generationer i Texas har sin egen mytologi om hur det gick till när förfäderna kuvade vildmarken. Historien sträcker sig bekvämt in i vår egen tid.

Det finns ytterligare två karaktärsdanande episoder för Texas: boskaps handeln och oljeindustrin.

På 1860-talet färdigställdes järnvägen från New York till Sacramento. Boskapsbaroner i Texas anställde tiotusentals unga män, som drev longhorns till Abilene i Kansas, där kritterna packades i godsvagnar och forslades till biffstekssugna yankees. Charles Goodnight och Oliver Loving banade vägen till Mellanvästern, och småningom växte marknaden ända till Kanada.

Erica Grieder har skrivit *Big, Hot, Cheap, and Right*, en av de bästa böckerna om Texas:

Inom loppet av några decennier hade den individualistiska och protolibertarianska moralen som symboliserades av cowboys trängt in i Texas egen karaktär. Den privata sektorn växte redan fram som ett alternativ till staten, också när det gällde att tillhandahålla offentliga tjänster. Och texaner började tro på sin förmåga att lyfta sig själva, så länge de var beredda att arbeta hårt.

Historikern TR Fehrenbach har påstått att med boskapsindustrin i Texas exploderade inte bara, "en ny affärsmodell, utan en ny livsstil". Och avgående guvernören Rick Perry säger att "... det intensiva engagemang för egendomsrätt som vi har i Texas växte fram under den period då boskapsmarkerna inhägnades".

Oljeindustrin föddes på allvar 1901 med fyndigheten Spindletop, inom kort bildades Texaco, Gulf och fem hundra ytterligare oljebolag. När världsmarknaden tog fart exploderade industrin. Historikern David McCombs: "Den enskilt viktigaste händelsen i Texas moderna historia är upptäckten av olja och det relaterade, globala beroendet av olja."

Det fanns likheter mellan den gryende oljeindustrin och cowboyeran. Cowboys var hederliga och gudsfruktande bondsöner, oljeindustrin drog till sig lycksökare och kanaler. Men det Grieder kallar för protolibertarianism förenade de två verksamheterna. Boomtowns som befolkades av *wildcatters* och *roughnecks* växte fram närmast i

avsaknad av lag, inmutningar gjordes utan regleringar. Under första halvan av 1900-talet byggdes enorma rikedomar i en bransch med klen respekt för staten och politiken. Många av de människor som idag leder industrin är barn och barnbarn till män som från två tomma händer byggde förmögenheter som finansierar kampanjerna för dagens politiker. Attityder är seglivade saker.

Det finns paralleller till det moderna Sveriges framväxt. För nästan ett halvt millennium sedan övertog Gustav Vasas den kyrkliga makten, som inrättades som nationell, administrativ och ideologisk apparat, med kungen som hela konkarongens överhuvud. Sällan har ett folk styrts så länge och tydligt av en inhemskt fredlig men auktoritär regim. När arbetarrörelsen tog makten under mellankrigstiden var allt på plats, det var bara att byta ut överheten. Fortfarande röstar svenskarna under inflytandet av Gustav Vasa. Senare blev arbetarrörelsen våra cowboys – värderingar och ideal som växte fram för mer än hundra år sedan är ännu idag centrala i svensk politik.

Vad var det historien skapade? Idag är Texas bruttodelstatsprodukt 1 300 miljarder USD, att jämföra med Sveriges BNP på omkring 400 miljarder USD. Om Texas fortfarande varit ett eget land, hade det placerat sig just efter Spanien som världens 14:e största ekonomi. Sverige ligger på plats 35. Medan USA gått igenom en av sina värsta ekonomiska och finansiella kriser i landets historia har Texas klarat sig unikt bra om man mäter ekonomisk tillväxt och skapade arbetstillfällen. När guvernören Rick Perry rabblar receptet för Texas framgångar är det enkelt och dessutom lätt att spåra till historien:

Låga skatter. Moms mellan 6 och 8 procent (noll på mat), 2 procents fastighetsskatt, ingen inkomstskatt. Argumenten är inte främst ekonomiska, de handlar om makt: lönen tillhör arbetaren, att ge den till överheten strider mot kultur och moral.

Cowboy i Texas 1908.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

”
Om Texas fortfarande varit ett eget land, hade det placerat sig just efter Spanien som världens 14:e största ekonomi. Sverige ligger på plats 35.

Få företagsregleringar och ett legalt system som gör det svårare att stämma företag i Texas än någon annanstans i landet. När oljeindustrin växte fram ignorerades försök till regleringar; boskapsindustrin var extremt självständig; bosättarna klarade sig på egen hand. Attityderna har förstärkts i vår tid av en mängd Ingvar Kamprad-historier: 7-Eleven, Southwest Airlines, Dell, HEB, Whole Foods, Blockbuster, Texas Instruments, Perot Systems, Curves – och hundratals blygsammare framgångshistorier.

Pengar på banken. Enligt Texas konstitution är budgetunderskott och statlig skuldsättning olagliga och det är obligatoriskt att en del av skatteintäkterna sparas på banken. Det innebär också att Texas inte har framtida skulder till offentliganställda i form av pensioner och andra förmåner, inga kollektivförhandlingar, inga ingångna avtal. Givetvis delas pensioner ut, sjukförsäkringar följer med jobbet etcetera, men faktum är att delstaten har formell rätt att i morgon halvera lönerna och sluta betala ut pensioner.

Receptet tycks fungera. Under 2000-talet har Texas skapat gott och väl över en miljon nya jobb. De senaste fem åren har man stått för 35 procent av alla nya jobb i USA; när 2008 års kris var som värst skapades vartannat amerikanskt arbetstillfälle i delstaten. Mängder av oberoende bedömningar utser Texas till den bästa delstaten för företagande; Texas har tre städer bland de sex i USA med lägst levnadskostnader; av de hundra farligaste städerna ligger en i Texas, Texarkana (som dessutom ligger just på gränsen till Louisiana) på plats 38; Texas har fyra år i följd sett flest nya, stora affärsprojekt i landet och sedan 2008 har Washington, San José, Nashville, Oklahoma City och Richmond tillsammans skapat färre jobb än Houston, Dallas, Fort Worth eller Austin var för sig. Allt detta under en period (sedan senaste sekelskiftet) då Texas befolkning ökade med 26 procent, dubbelt så mycket som i nationen.

Bland de börsnoterade företagsjättar som har sitt huvudkontor i Texas återfinns bland andra Exxon (oms. 450 miljarder USD), Phillips 66 (170 miljarder), Valero (138 miljarder) och AT&T (127 miljarder) – nummer 60 i omsättning på listan över företag i Texas är Alliance Data Systems med 3,6 miljarder. Bland de stora privatägda företagen är de sex största HEB (19 miljarder), Gulf States Toyota (6,9 miljarder), Energy Future Holdings (5,6 miljarder), Tauber Oil (5,1 miljarder), Michaels Stores (4,4 miljarder) och Neiman Marcus (4,3 miljarder); de sex största dotterbolagen är Shell (92 miljarder), Schlumberger (42 miljarder), McLane (37 miljarder), Hewlett-Packard (24 miljarder), BNFS Railway (20 miljarder) och 7-Eleven (20 miljarder). I Sverige, som jämförelse, var enligt samma mått de tre största företagen 2013 Volvo (45 miljarder USD), Ericsson (34 miljarder) och Vattenfall (25 miljarder).

Baksidan av medaljen? Vad händer i detta rika och fria land när man blir sjuk eller arbetslös? Hur är livet för dem som befinner sig längst i näringskedjan?

Svaret är blandat. Texas delar ledningen med Mississippi när det gäller jobb med minimilön per capita och sysselsatta utan fast anställning, vilket innebär att många heltidsarbetande inte når upp till fattigdomsgränsen. Delstaten har minst andel invånare i landet med sjukförsäkring och tillhör dem med störst andel fattiga. Samhället bygger på en arbetslinje på anabola steroider. Exempelvis finansieras Temporary Assistance for Needy Families (TANF) av den federala staten, men delstaterna avgör vilka familjer som har rätt till bidrag. År 2008 godkände Texas TANF för 150 000 familjer, Kalifornien för 1,2 miljoner familjer, ändå ligger 16,8 procent av hushållen i Texas på eller under fattigdomsgränsen, jämfört med 13,2 procent i Kalifornien.

Det finns förmildrande omständigheter. Texas har en ung befolkning, vilket i sig innebär fler människor med låga löner; tack vare den stora immigrationen har arbetskraftsutbudet varit stort, vilket pressar ner lönerna; arbetsmarknaden i Texas innebär en annan sorts trygghet än arbetslöshetsförsäkring – till och med under krisen var det relativt lätt att hitta ny anställning.

Men allra viktigast när man jämför lönerna i Texas för lägre medelklass och neråt med övriga landet är de låga levnadskostnaderna.

Konsumentprisindex i Texas ligger på 90 procent av nationens. En hushållsinkomst för en genomsnittlig person i USA på 258 300 motsvarar 286 000 kronor i Texas. I San Francisco räcker 1,75 miljoner kronor till ett hem på 80 kvm, i Dallas får man 270 kvm. Om man väger in köpkraftsparitet var realinkomsten 4,6 procent högre i Texas än i Kalifornien, räkna bort de arbetslösa och skillnaden är 9 procent – före skatt. I verkligheten betyder det att Kalifornien har 42 procent fler fattiga än Texas.

Vad innebär de låga kostnaderna i vardagen? En närliggande jämförelse kan vara upplyssande. Köp en Honda Accord av 2010 års modell i Texas och den kostar 115 000 kronor, i Sverige kostar den 175 000 kronor. I Texas kostar en liter bensin 5:82 kronor, en liter mjölk 6 kronor, och så vidare för allt som tynger en vanlig hushållsbudget.

Annorlunda uttryckt: en svensk hundralapp kostar 63 kronor i Texas.

Annorlunda uttryckt: en lön på 189 000 i Texas motsvarar 300 000 i Sverige.

Och utvecklingen är till Texas fördel. Mellan 2001 och 2011 räknades tre av fyra nya jobb i Texas till lägre medelklass och uppåt. Universiteten är i världsklass och tack vare avtal från 1800-talet som ger en del av intäkterna från gas och olja till utbildningsväsendet är de rikast i världen. Samtidigt som intäkterna från olja och naturgas ökar, minskar beroendet av olja och naturgas i den totala ekonomin. De nya jobben skapas inom läkemedelsindustrin, högteknologi och tjänstesektorn – nyligen har Google, Apple och Samsung startat stort i Austin.

Dagens Texas är djupt rotat i sin historia och är fortfarande ett hårt land för nybyggare. Samtidigt lutar det starkt in i framtiden, just tack vare sina rötter. ✨

”

Delstaten har minst andel invånare i landet med sjukförsäkring och tillhör dem med störst andel fattiga. Samhället bygger på en arbetslinje på anabola steroider.

En utopi i upplösning

En våg av nationalism och populism fördjupar klyftan i Europa. EU står inför både en politisk kris och en värderingskris.

Av Rolf Gustavsson och Bo Stråth

2

Rolf Gustavsson är journalist och författare. Bo Stråth är professor i historia vid Helsingfors universitet. Hans senaste bok är *Sveriges historia. 1830–1920*.

I december 2012 belönas Europeiska unionen med Nobels fredspris. Bara några månader senare kallas EU för "Europas sjuke man".

Den europeiska allmänhetens tilltro har eroderat överallt, visar en undersökning av det amerikanska opinionsinstitutet Pew Research. Värst är det i Frankrike.

"Europas sjuke man" var det epitet som på 1800-talet sattes på det sönderfallande Osmanska riket.

Valet till EU-parlamentet i maj i år bekräftar antagligen den dramatiska förtroendekrisen. Dagens vilna politiska ledarskap hukar sig inför historiska spöken som väcks till liv. Möjligen leder Rysslands aggression mot Ukraina till en vändpunkt. Annars hotar nationell egoism ännu en europeisk fredsutopi.

Vid nyår 1814 var Europa i krig. Förföljelsen av Napoleon pågick med Sverige som ett av de krigförande länderna. Slutet började skönjas på ett europeiskt krig som pågått i nästan ett kvartssekel. Det hade börjat som en ideologisk konflikt men kom att handla om makten över världens resurser och handelsvägar. Europas härskare samlade sig till fredskongress i Wien, mot demokrati, nationalism och annan skräck utlöst av franska revolutionen. Ett internationellt fredsfördrag skulle sätta gränserna för mellanstatliga konflikter och inre oro skulle kväsas genom solidariska fursteaktioner.

Det var den europeiska fredsutopins huvudtanke: politik skulle hålla sig inom tilldelade rättsliga gränser. Efter bara några år skakade nationalismen och revolutionerna åter Europa. Den sociala frågan växte fram som ett nytt problem ingen anat i Wien. När den under 1870-talet förvandlades till klassfrågan med nya hot om revolution och när Bismarck överskred de gränser freden satt för Preussen öppnades vägen mot vårt nästa märkesår. 1914. Ingen tänkte längre på garantin i Wien.

Stefan Zweig började kapitel nio om de första timmarna av världskriget 1914 i sina memoarer – skickade från exilen i Brasilien till förläggaren i

Stockholm alldeles före självmordet 1942 – med konstaterandet att sommaren 1914 vore minnesvärd även utan krigsutbrottet. Det var en rekord-sommar. Han hade sällan upplevt något mer strålande, vackrare och sommarlikt.

Kriget kom ändå inte plötsligt. Hundratals statsmän, diplomater och militärer var hårt engagerade med krishantering efter skotten i Sarajevo den 28 juni. De var inte naiva, men anade inte vidden av det krig de som sömngångare tumlade in i.

På tror på tröskeln till hundraårsminnet av katastrofen 1914 att vi står inför ett nytt krig. Men den europeiska krisen kan förväntas fortsätta liksom aningslösheten om problemets vidd i de breda folklagren. Allt starkare populistiska partier och opinioner kan provocera fram beslut som ingen ansvarig egentligen vill.

Eurokrisen har delat Europa i norr och söder. 1914 följde folken sina ledare. Krigsutbrottet bars av en våg av nationalism. Hundra år senare är det snarast tvärtom. En våg av nationalism och populism driver Europas ledare att fördjupa klyftan. Eurokrisen är mycket mer än en ekonomisk kris. Den är en politisk kris och dessutom en djup värdekris, vilket är något nytt i EU:s historia. Det gör problemet allvarligare än vad folk vill tro.

Vår egen tids utopi är på väg att lösas upp. Tron på en europeisk union som en stabil rättslig ordning där alla följer spelets regler har genom finanskrisen förvandlats till en gråzon mellan juridik och politik. Stressade politiker är insnärjda i ett regelnät där ingen ser klart. Det politiska ansvaret är oklart när centralbankschefen Mario Draghi i praktiken blivit inofficiell finansminister på tveksamma juridiska grunder, men han har hittills skrämt spekulanterna. >>

**Hand i hand för Europa:
François Mitterrand
och Helmut Kohl.**

FOTO: MARCEL MOCHET/
TT NYHETSBYRÅN

Fem år efter andra världskrigets slut presenterade Frankrikes utrikesminister Robert Schuman det initiativ som lade grunden för dagens EU: Kol och stålunionen. Den store inspiratören var Jean Monnet som tänkt ut vad som brukar kallas Monnetmetoden. Den innebär att medlemsländerna i mellanstatliga avtal (fördrag) för in federala instrument. Det viktigaste är en förpliktiggande rättsordning som initieras och övervakas av självständiga institutioner. Makten ligger hos medlemsländernas regeringar som delegerar vissa nationella befogenheter till de gemensamma institutionerna.

Jean Monnet talade i allmänna ordalag om "Europas förenta stater" som en avlägsen federal vision, men koncentrerade sig på att stegvis fläta samman (integrera) ländernas näringsliv och politik i en process som skapade ömsesidiga beroenden. Under tjugo års tid lyckades de sex grundarländerna enas om att fördjupa den ekonomiska integrationen med tullunionen och den gemensamma marknaden.

När general Charles de Gaulle kom till makten i Frankrike (1958) accepterade han motvilligt fördragen men var i grunden motståndare till Monnets idé och metod, i synnerhet till de gemensamma institutionernas befogenheter. Generalen förespråkade ett rent mellanstatligt "nationalstaternas Europa", organiserat med Frankrike i centrum.

Balansgången mellan Monnetmetoden och den gaullistiska mellanstatligheten tillhör de permanenta kompromisser som präglar EU. Under en första fas blev Monnetmetoden ett slags självklar ortodoxi. Under senare år kan förskjutningen åt mer mellanstatlighet ses som general de Gaulles postuma revansch på Monnet.

Efter general de Gaulles avgång inkallades ett toppmöte i Haag (1969), där en ny generation politiska ledare ställdes inför ett grundläggande vägval som därefter ofta återkommit i EU:s historia: fördjupning eller utvidgning.

Fördjupningen innebar en förstärkning av de federala ambitionerna. I Haag ledde de bland annat till en plan för ekonomisk och monetär union, Wernerplanen, som stegvis skulle leda till en gemensam valuta i dåvarande EG inom tio år. Tillskyndare var bland andra Västtysklands nye förbundskansler Willy Brandt, som ideologiskt var nära förbunden med Jean Monnet. För Willy Brandt var Tysklands starka knytning västerut samtidigt en förutsättning för östpolitiken.

General de Gaulle hade två gånger stoppat Storbritanniens ansökan om medlemskap som efterträdaren Georges Pompidou accepterade. De ursprungliga sex medlemsländerna blev nio (1973).

De federala tankarna kulminerade i början av 1970-talet men stoppades genom alla de problem som följde av den brittiska anslutningen och av oljekrisens ekonomiska verkningar. Wernerplanen hamnade på hyllan och den fortsatta integrationen stagnerade. I denna stämning föddes begrepp som "eurosclerosis" och "europessimism".

EU-projektets fäder ägnade inget större intresse åt frågan om den folkliga förankringen. Det

handlade om den upplysta elitens "väl villiga konspiration" som hämtade sin legitimitet ur resultatet, ur det ekonomiska välstånd som följde av integrationen. Emellertid låg det demokratiska problemet inbäddat i fördragens målsättningar om ett allt fastare förbund mellan Europas folk.

Gynnsamma omständigheter ledde till en omstart för den europeiska integrationen under 1980-talet.

En impuls till västeuropeisk pånyttfödelse kom från ett intensivare fransk-tyskt samarbete med 20-årsdagen av Elyséefördraget (från 1963) som symbolisk startpunkt. Den franske presidenten François Mitterrand höll i januari 1983 ett starkt engagerat Europatal inför Förbundsdagen i Bonn. I det försvarade han kraftfullt den nye tyske förbundskanslern Helmut Kohl som var hårt pressad inrikespolitiskt av protesterna mot Natos utplacering av medeldistansraketer. I det nyväckta samförståndet mellan Kohl och Mitterrand växte förutsättningarna för nya initiativ.

Mitterrands tal i Bonn markerade en omsvängning efter två års misslyckade försök att i Frankrike driva en ekonomisk politik på kontrakurs mot marknadliberalismen. Inför ett hotande finansiellt sammanbrott vände sig Mitterrand till Kohl. Kring François Mitterrand och Helmut Kohl fanns ett nätverk av europeiskt engagerade personligheter som drev på samarbetet. En av dem var den franske finansministern Jacques Delors som 1985 tillträdde som ordförande i EU-kommissionen.

Europas tyngsta industriledare som samverkade i en inflytelserik påtryckargrupp försåg Delors med utgångspunkten för nystarten. Tullunionen var genomförd, men betydande handelshinder fanns kvar i form av "icke-tariffär" protektionism. Industrialisterna övertygade Delors om att prioritera avvecklingen av dessa hinder som var hundratusentals nationella normer. Som hävstång fanns ett prejudicerade utslag från domstolen i Luxemburg, känt som "Cassis de Dijon" från 1979. Det innebar helt enkelt att eftersom svartvinbärslikören Cassis de Dijon var lagligen tillverkad och till försäljning i ett medlemsland (Frankrike) så var den därigenom laglig i övriga medlemsländer. Denna revolutionerande princip för institutionell konkurrens tillämpade Delorskommissionen i sin "vitbok" för den inre marknaden med de fyra friheterna (fri rörlighet för varor, tjänster, kapital och människor).

Vitbokens lagstiftningsprogram inledde en dynamisk integrationsprocess som påskyndades av att många viktiga ekonomiska aktörer föregrep den, bland annat genom företagsfusioner (som ABB 1988). Med metoden Cassis de Dijon kunde man undvika tidigare mödosamma förhandlingar om harmonisering. Den nya metoden öppnades genom en tolkning som domstolen gjort och inte av något beslut fattat av EU:s politiska instanser. Detta är ett av flera viktiga exempel på vad som kan kallas "juridisk aktivism".

Parallellt antogs den första större revisionen av grundfördragen genom Enhetsakten, vars viktigaste förändring var att beslut för den inre marknaden kunde fattas med kvalificerad majoritet i Ministerrådet. Därmed reducerades den vetorätt

”

Kring François Mitterrand och Helmut Kohl fanns ett nätverk av europeiskt engagerade personligheter som drev på samarbetet.

som i praktiken införts till följd av de Gaulles blockad av samarbetet.

Den inre marknadens lagstiftning genomfördes i huvudsak enligt tidsplanen för större delen av de fyra friheterna, med delar av tjänstehandeln som det stora undantaget. Det förslag till tjänstedirektiv som den liberale holländske kommissionären Frits Bolkestein lade fram 2004 följde principen ”Cassis de Dijon”, men slaktades av medlemsregeringarna. Den urvattnade kompromiss som så småningom antogs innehåller alltjämt många hinder för en fungerande gemensam tjänstemarknad. Skräväsendet lever.

I slutet på 1980-talet återuppväcktes tankarna på en gemensam valuta. Då utgjorde den starka tyska D-marken implicit en gemensam valuta för flertalet medlemsländer. En utredning med Jacques Delors som ordförande återupptog Wernerrapportens tankar och lyckades till mångas förvåning ena sin expertgrupp, som bestod av tolv centralbankschefer, kring ett projekt för Ekonomiska och monetära unionen (EMU). I dess monetära del skulle en gemensam centralbank svara för penningpolitiken, understödd av en samordnad ekonomisk politik från medlemsländernas sida. I denna ekonomiska politik ingick att medlemsregeringarna åtog sig ett ansvar för balansen i de offentliga finanserna. Dock innehöll Delorsrapporten ingen tidtabell när den antogs på våren 1989.

Bara några månader senare började folk klippa upp järnridån och östtyskarna lärde sig åka runt Berlinmuren. Den nye sovjetiske ledaren Michail Gorbatsjov valde att behålla Röda armén i kasererna. I Dresden och Leipzig ekade krav på ett förenat Tyskland. Den tyska frågan fick plötsligt brinnande aktualitet och de politiska ledarna i Västeuropa tvingades bekänna färg.

François Mitterrand, som hösten 1989 var ordförande i dåvarande EG, försökte förgäves in i det sista förhindra Tysklands återförening. Den fransk-tyska vänskapen var bottenfrusen vid toppmötet i Strasbourg i december 1989. Liksom 1983 i Bonn svarade Mitterrand i Strasbourg 1989 för en omvändelse under galgen. Han accepterade Tysklands återförening under förutsättning att Helmut Kohl accepterade en tidtabell för Delorsrapportens plan för en gemensam valuta. Kohl såg sig tvingad att offra D-marken på Europas altare för att i någorlunda harmoni kunna genomföra det oundvikliga, Tysklands enande. 1951 hade (Väst)tyskland i Schumans och Monnets plan offrat kontrollen över kol och stål. Principen var densamma, men nu handlade det om kontrollen över valutan.

Uppgörelsen i Strasbourg 1989 öppnade för de mellanstatliga förhandlingar som avslutades två år senare i Maastricht.

Enhetsakten 1987 blev inledningen till en serie fördragsrevisioner som skapat ett tillstånd av kronisk konstitutionell kris som fortfarande inte är löst. Den har sina rötter i schackrandet mellan federala och mellanstatliga metoder. Som kompromiss har EU i regel skjutit många grundläggande olösta frågor på framtiden, i förhoppningen att de förr eller senare skulle redas ut. Som en röd

tråd genom alla dessa ofullbordade projekt löper en taktik som brukar kallas flykt framåt. Ge tiden tid, var François Mitterrands motto. Helmut Kohl talade om att ”sitta ut problemen”.

EMU-projektet har blivit ett storskaligt åskådningsexempel på följderna av kompromisser genom taktiken flykt framåt. Resultatet blir haltande. Det senaste exemplet heter ”Bankunionen”, vars operativt avgörande beståndsdel heter ”gemensam avvecklingsmekanism” (SRM), populärt kallad ”bankakuten”. I den kompromiss som antogs vid toppmötet i december 2013 skall den vara i funktion om tio år enligt en labyrinthisk procedur.

I Maastricht enades toppmötet om övergången till en gemensam valuta som en förpliktelse. Med undantagen för Storbritannien och Danmark tangerades för första gången den frågeställning som numera fått brännande aktualitet: Hur mycket bör vara gemensamt? Det ortodoxa svaret är i princip allt. Det euroskeptiska svaret är så litet som möjligt. Däri ligger skillnaden mellan EU som en union och EU som en självbetjäningsbutik.

Diskussionen om EU skall organiseras i A- och B-lag är överspelad genom finanskrisen. Eurosamarbetet utgör de facto redan ”ett A-lag”, ett gravitationscentrum som påverkar de övriga. Man skulle kunna påstå att ”det riktiga EU” idag organiseras kring euron. Det medför stora olösta institutionella problem som kan förefalla tekniska men de handlar i grunden om makt och färdriktning.

I Maastricht genomfördes en amputation av EMU. Kvar blev bara ett M, den monetära delen, det vill säga den gemensamma valutan. Det som skulle utgöra ett understödande E, den ekonomiska politiken, framförallt finanspolitiken, sköts på framtiden.

I den mån det funnits någon baktanke bakom olika halvmesyrer så har den förmodligen varit att länderna skulle tvingas till reformer under tryck från marknadens mekanismer, inte genom gemensam hård lagstiftning. Det har i så fall varit en villfarelse. De förhoppningar har visat sig ogrundade som föreställde sig att marknadskrafterna skulle tvinga bort arkaiska strukturer i medlemsländerna (som korruption, nepotism, organiserad kriminalitet). Så har inte skett.

I Maastricht föddes också den politiska förtroendekrisen, som senare visat sig i en serie folkomröstningar. Organisationen bytte karaktär, inte bara namn från Gemenskap till Union. Det gamla EG handlade mest om teknikaliteter utan omedelbara politiska implikationer (”low politics”). Maastrichtfördraget öppnade domäner som varit förbehållna nationalstatens suveränitet (penningpolitik, utrikes- och säkerhetspolitik, rättsliga och polisiära frågor). Kort sagt ”high politics”. Men detta skifte från ”low politics” till ”high politics” genomfördes utan att de politiskt ansvariga bemödade sig om att klargöra förändringen. Därmed öppnades fältet fritt för överdriven eurokritisk agitation om en europeisk superstat,

I förtroendekrisen ligger ett svårlöst dilemma. I en tid då allt fler problem och lösningar är gränsöverskridande förblir de demokratiska

”

EMU-projektet har blivit ett storskaligt åskådningsexempel på följderna av kompromisser genom taktiken flykt framåt.

”

*Finns det en
balanspunkt
mellan ett föga
legitimt tekno-
kratiskt styre och
ett föga effektivt
folkstyre?*

Jean Monnet.

FOTO: JARNOUX MAURICE/
GETTY IMAGES

systemen och den demokratiska kontrollen alltjämt starkt förankrade i nationalstaternas institutioner. Denna asymmetri komplicerar det grundläggande vägvalet mellan federalism och mellanstatlighet. Den federala metoden är enklare och effektivare än den mellanstatliga, men har betydligt svagare legitimitet i den allmänna opinionen, som värnar nationell suveränitet. Suveränitetstanken förlorar sitt innehåll genom problemens transnationella karaktär, men starka opinioner vägrar att godta detta. Tillspetsat uttryckt: Finns det en balanspunkt mellan ett föga legitimt teknokratiskt styre och ett föga effektivt folkstyre?

Dagens nationalism och populism hotar sammanhållningen inom och mellan medlemsstaterna. Till det bidrar värdekrisisens självmotsägelse. De marknadsekonomiska principerna betonas men bankräddning med skattemedel strider mot en grundprincip i marknadstanken. Ledarskapet förlorar sitt språk för att övertyga om sina akutinsatser med skattebetalarnas garantier. Politiker utan språk är det värsta som kan hända en demokrati.

EU-domstolen försvarar regelverket med auktoritet, men som juristprofessorn och före detta domaren i den tyska författningsdomstolen Dieter Grimm visat, sker det genom en ensidig betoning av marknadsreglerna utan hänsyn till sociala konsekvenser. EU-domstolens rättsliga aktivism förvärrar legitimitetskrisen snarare än löser den.

Kombinationer av olika framtidsscenarioer är mer eller mindre tänkbara.

- Kollaps av euron och hela EU-bygget är en extrem reell möjlighet, men inte särskilt sannolik. Kollapsen kan utlösas om ledarna tappar kontrollen över den opinionsdrivna klyftan mellan norr och söder. Valen till Europaparlamentet i maj blir ett första test på hur långt upplösningen kan gå.
- EU hankar sig vidare i riktning mot en avancerad mellanstatlig studiecirkel (typ OECD) med en periferi på kanske 30–35 medlemsländer och en mindre grupp av kärnländer (euroländer?) Detta är helt tänkbart.
- EU återskapar framtidsoptimism och solidaritet kring reformer med en ambitiös social dimension som överbryggar nord-sydsklyftan. En dröm som Ingvar Carlsson fångade i bilden med den socialdemokratiska rosen i den europeiska flaggan. Sådana tankar kommer idag knappast från Sverige, men kanske från opinioner i Tyskland, Frankrike, Polen, Italien, Spanien och Grekland.

Dagens EU är ingen statsbildning, inte ens en statsbildning i vardande som federalisterna drömde om under kalla krigets dagar. Även om federalismen alltjämt har en del förespråkare så tillhör den gårdagen. Med snart 30 medlemsländer är den orealistisk. Samtidigt förblir den traditionella mellanstatliga samarbetsformen hopplöst ineffektiv i globaliseringens tidevarv. Återstår den gamla stridsfrågan om hur starka federala frågor som är önskvärda i ett mellanstatligt EU. ✧

Trots det stora kunskapsfallet bland svenska elever tar inte skoletablissemangen Pisamätningarna på allvar. Nu krävs ett mycket mer konsekvent ledarskap i skolorna.

Resultaten måste följas upp

Av Johan Kant

I december förra året visade Pisamätningarna av svenska 15-åriga skolelever att redan tidigare dåliga resultat hade försämrats. I läsning, matematik och naturvetenskap ligger nu eleverna under genomsnittet i OECD. Inget annat OECD-land har en lika stor resultatförsämring som Sverige. Ändå fortsätter etablerade pedagogiska forskare och skoldebattörer att hävda att det inte är de svenska elevernas kunskaper det är fel på, utan Pisas frågor.

I debatten om skolan framhålls hur duktiga svenskar är på att vara entreprenörer. Svenska unga män har elitlag i världstoppen i datorspel som Counterstrike. Sverige toppar EU:s lista över innovatörer, som exempel lyfts Skypes grundare Niklas Zenström eller Spotifys innovatör Daniel Ek fram. Det är just detta Sverige är bra på! Innovation. Med hjälp av datorer och problemlösning ska lilla Sverige tävla mot övriga världen.

Den senaste Pisamätningen handlade just om problemlösning. En chockvåg gick genom det pedagogiska etablissemangen när resultatet kom. Trots att den svenska läroplanen har betonat förmågor som problemlösning är svenska elever under OECD-genomsnittet och sämst bland de nordiska länderna när det gäller just problemlösning.

Ett exempel ur Pisas problemlösning är att eleverna får en karta över en stad som visar vägar hur vägnätet är knutet från förorten till staden. På kartan är antalet minuter det tar att färdas mellan olika platser utsatt. Tre personer bor på tre olika platser på kartan. De vill träffas, ingen av dem vill åka längre än 15 minuter. Frågan är var de ska träffas. Denna typ av fråga är en standard när det gäller Pisas problemlösning.

Pisas frågor ligger rätt, de mäter rätt saker. Även bedömningsanvisningarna till lärarna är av god kvalitet, den visar tydligt vad

som räknas som rätt och fel svar. Så varför hackar det pedagogiska etablissemangen på Pisa? Det enkla svaret är att de som bestämmer i svensk skola fortfarande tror att man inte kan mäta rätt saker. Till varje pris och med varje medel motverkar det pedagogiska etablissemangen därför att kunskapsresultat mäts, och påstår slentrianmässigt att Pisa mäter fel saker.

Det finns två problem. För det första har man inte tagit till sig av de resultat Pisa har levererat. Skolverkets statistik visar liknande resultat, 25 procent av pojkarna i årskurs 9 läser inte tillräckligt bra och 20 procent av eleverna lämnar grundskolan utan fullständiga betyg. Efter nio år i skolan! Att påstå att en liten grupp av människor som lyckas som innovatörer, skulle vara ett representativt urval av den svenska befolkningen är ett tankefel. Ungefär som om Stockholms innerstadsskolor skulle vara representativa för svenska elevers framgångar. Har de som menar detta varit i förorter som Tensta, Rosengård, Jordbro eller Hjällbo? Eller för den skull små bruksorter ute på landsbygden? Hur ser skolresultaten ut där?

Det andra stora problemet är motståndet mot att ta in resultat, följa upp resultat och att använda betyg konstruktivt. Betygsdebatten är densamma som mot de relativa betygen för 30 år sedan, samma argument återanvänds.

Men om betyg sätts i förhållande till det kunnande skolan har som uppdrag av staten att bygga upp, kan det användas som resultatuppföljning.

Elevernas resultat ska i vardagen användas som utvärdering för att få fram vad vi ska göra annorlunda. Leder de metoder vi valt till att gymnasielever kan räkna ut 15 procent av 720 kronor? Det går att ta reda på och redan i årskurs sju. Vilka elever behöver extra hjälp och hur ska skolans

”

Ständigt hålls myten om en magisk metod som löser alla problem vid liv. Hederlig undervisning baktalas ideligen.

Utbildningsminister Jan Björklund på besök i verkligheten.

FOTO: BJÖRN LINDAHL/IBL BILDBYRÅ

resurser fördelas? Vilken hjälp fungerar och vilken fungerar inte? I det flesta ämnen går detta utmärkt att följa upp varje månad.

Den typen av betygssystem vi har sedan 1996 går (om det inte saboteras) att använda för att svara på frågorna: Hur har organisationen skola skött sig? Hur har det gått för lärarna? Hur har det gått för arbetslagen? Hur har det gått för skolan? Vad exakt är det som eleven inte klarar av? Det skall nämligen vara det sammanfattande underlaget som utgör betyget. Vad behövs göras annorlunda för att betygen ska förbättras? Behöver läraren ändra fokus, metodik eller byta läromedel, eventuellt gå på fortbildning? Behöver rektor ta ett enskilt samtal med en lärare? Behöver specialläraren gå in och jobba med klassen eller en enskild elev? I samtalet som leds av skolans pedagogiska ledare, rektor, ska många frågor ställas om vad som behöver göras och hur befintliga resurser ska fördelas och omfördelas månadsvis. Något jag tror många föräldrar förväntar sig. Men hur ska man veta vad som behövs göras om inte resultat bearbetas?

Ett problem är att den ena metoden efter den andra genom åren har avlöst varandra utan att resultaten ens terminsvis följts upp: Portfolio, Problembaserat lärande, Lärstilar, Skriftlig huvudräkning, Entreprenöriellt lärande, Flipgade klassrummet,

IKT – listan kan göras lång. Ständigt hålls myten om en magisk metod som löser alla problem vid liv. Hederlig undervisning baktalas ideligen. Det krävs istället ett systematiskt resultatuppföljningsarbete redan från årskurs 1. Då går det till och med att upptäcka att för några lärare fungerar vissa metoder bra och för andra lärare fungerar andra metoder bättre. Med tät resultatuppföljning är det inget problem för rektor att ge lärarna professionell frihet. Avsaknaden av resultatuppföljning gör att det är allt för vanligt att läraren går vidare i matematikboken innan eleven har befäst sina kunskaper, likaså att skolan börjar med problemlösning innan grunderna sitter. Följden blir att eleven misslyckas. Misslyckandet upptäcks flera år för sent och då lastas ofta eleven.

Hur ska svensk skola gå vidare? Mitt förslag är följande:

- Använd redan existerande instrument för resultatuppföljning och utveckla fler avstämningspunkter. Standardiserade och normalfördelade tester är inte utformade för att användas till detta och kan inte underordnas kunskapskraven.
- Lärarna behöver rapportera in till rektor hur eleverna ligger till gentemot avstämningspunkterna minst två gånger per termin, helst varje månad.

- Rektor behöver analysera resultaten. Finns det ett mönster? Vilka elever och klasser klarar sig inte bra?
- Avsätt minst en studiedag per termin, helst två, att diskutera resultaten i varje klass tillsammans med lärarna. Vilka elever behöver extra satsning? Vad ska göras? Vem ska göra det? När följs resultatet upp?
- Se till att alla elever läser flytande innan de lämnar årskurs tre. Inga undantag, utan fullt fokus och tro på att alla elever på tre år i svensk grundskola kan lära sig läsa.
- Se till att alla elever kan uppställningarna för de fyra räknesätten innan de lämnar årskurs tre.
- Se till att läraren leder undervisningen och inte lämnar över det ansvaret på eleverna genom att de bara får jobba självständigt.
- Låt elevernas resultat vara en utgångspunkt för dialog med lärarkollegiet och enskilda lärare om vilka fortbildningsinsatser som behövs? Vilka metoder leder inte till att eleverna lär sig? Vilka lärare behöver stöd i sin profession? Se till att detta inte är en privat utan en professionell fråga. ✨

Johan Kant är bloggare och rektor i Vikingaskolan i Haninge.

TEMA

FRIHETENS AUKTORITET

Makten försvinner inte därför att man river ned auktoriteterna. Däremot blir det svårare att se den och utkräva ansvar av dem som utövar den. En mångfald av auktoriteter, som verkar inom det öppna samhällets ram, utgör en viktig motkraft mot maktkoncentration och konformism.

Öppenheten är inte förhandlingsbar

Traditionella auktoriteter kan spela en viktig roll förutsatt att de accepterar det öppna samhällets grunder: kritisk prövning, fri- och rättigheter, lagstyre.

Av Emil Uddhammar

Det australiska forskningsrådet för medicin och hälsa, NHMRC, har nyligen offentliggjort en omfattande forskningsöversikt om homeopati. Man drar slutsatsen att det inte finns något bevis för att homeopatiska behandlingar har någon effekt, och att de absolut inte bör användas vid livshotande tillstånd. Detta är en typisk krock mellan auktoriteter i vår tid: den homeopatiska läran, med sina minimala substanser, å ena sidan, den etablerade naturvetenskapliga medicinen å den andra.

Max Weber betecknade den moderna statens auktoritet som byråkratisk-rationell, med legitimerade företrädare för yrkeskårer och myndigheter som har gedigen kunskap och utövar sitt yrke med oväld i upplysningens och vetenskapens anda. Ambassadör, läkare, advokat och civilingenjör hamnar ännu bland de högsta i de mätningar som görs om yrkeskårens status i samhället.

Andra typer av auktoritet som Weber identifierade var karismatisk – entusiasmerande och naturlig – och den traditionella auktoriteten, alltifrån föräldrar till religiösa företrädare, hövdingar och kungahus.

Man kan också se olika ”fält” i samhället – juridiken, näringslivet, familjen, journalistiken, religionen, politiken, vetenskapen och andra, efter Weber och den franske sociologen Bourdieu. Vart och ett av dessa fält har sin egen hierarki och auktoritet, sina koder och distinktioner. Bourdieu talade om att varje kår har sina egna märkörer för den goda smaken. Det finns alltså en mångfald av auktoriteter i våra moderna samhällen. Men finns det någon enhet i mångfalden, någon övergripande auktoritet? Bör det finnas någon?

I det öppna samhälle som vetenskapsfilosofen Karl Popper argumenterade för, är det just öppenheten, genomsynligheten men också den kritisk-rationella prövningen som gör anspråk på att vara det övergripande kriteriet.

Demokratin, med fredlig politisk opposition, rättsordning och medborgerliga fri- och rättigheter kan ses som en politisk approximation av den kritisk-rationella metoden.

I Västerlandet har vissa perioder särskilt accentuerat tankens fria prövning: antikens Grekland, renässansens Italien och upplysningstiden, i vars kölvatten vi ännu lever.

Kanske är olika slag av fundamentalism de mest tydliga utmanarna av det öppna samhällets auktoritetsgrund.

Terrorgruppen Boko Haram står bakom allt fler blodiga attentat i norra Nigeria och angränsande länder i Sahelområdet. ”Boko Haram” betyder ungefär ”västerländsk utbildning är synd”. Gruppen hyser uppfattningar som att jorden är platt, att regnet kommer från Gud och att utvecklingsläran är fel. Dessa uppfattningar ligger för övrigt inte långt från de som bokstavstroende bibelgrupper i Mellanvästern i USA hyser.

På ett sätt gör denna typ av fundamentalistiska rörelser en helt riktigt analys: ”västerländsk” utbildning i upplysningens anda riskerar helt klart att underminera deras lära och leda proselyterna vilse.

Den holländske humanisten John Huizinga skrev 1938 boken *Homo ludens*, ”Den lekande människan”, där han behandlade leken som fenomen i vår kultur. Han menade att leken är en väsentlig del i människans tillvaro, och att många delar av vårt ”seriösa” samhälle är djupt präglade av lekens regler. Barnens lekar, liksom sport

Hoppet: den lekande människan.

FOTO: CHARLES PLATIAU/TT NYHETSBYRÅN

och tävlingar är exempel, men också allvarliga delar av vårt samhälle som rättsväsendet och domstolarna. Domaren, åklagaren och advokaten spelar alla roller i ett skådespel som skiljer dem från deras roller som privatpersoner i en strängt regelbunden process.

Grundläggande för den civiliserade människan är en förmåga att ställa den egna personen och de egna intressena i perspektiv. Leken är ett sådant sätt – du går in i en roll, och spelar den med andra enligt lekens stränga regler. På så sätt skapades de stora skådespelen av Shakespeare och Racine, Holberg och andra. Här ställde man till och med de högsta härskarna och prelaterna i lekens – föreställningens – skrattspegel.

Vi skulle kunna kalla detta för en estetisk form av den kritisk-rationella prövningen.

För fundamentalisten är dessa lekar inte bara hädiska, de är omöjliga. De skulle dra undan mattan för den bokstavstroendes övertygelse att just den egna profeten inte kan ses och förstås i något annat perspektiv än vad skriften och den auktoritära förkunnaren hävdar. Den egna sanningens och den egne ledarens auktoritet skulle hotas.

Det finns många variationer av fundamentalismens felslut. Den postmoderna diskursanalysen kan ibland på motsvarande sätt förfalla till ren skuggboxning, som när man använder frånvaro av vissa begrepp eller företeelser i texter som belägg för diskriminering. En sådan analys kan utföras på ett rimligt och meningsfullt sätt, men kan också bli förevändning för ogrundade konspirationsteorier.

Ett exempel på ett liknande felslut fick vi i ett debattprogram i *Sveriges Radio* i början av året. Där frågades efter vilka uttryck den ”strukturella rasismen” tar sig. En av de inbjudna deltagarna hävdade att hon för sin del inte sett så mycket av den. Då avbröt programledaren och hävdade att eftersom den inbjudna gästen är vit, kristen, vacker och europé, kan hon inte se ”den strukturella rasismen” i samhället.

I en intellektuell hederlig debatt finns en poäng i att utmana också utgångspunkterna för debatten – men det var inte tillåtet här.

I klassisk logik finns en regel som säger att argument grundat på ”ad hominem” (till människan) inte är giltiga. Debattknepet att hävda att något inte stämmer på grund av att det är en viss person med viss bakgrund, kön eller utseende som uttalar det, är inte logiskt korrekt.

Det är argumentet i sig vi skall bemöta. Motsatsen leder till en intellektuell balkanisering och förhindrar meningsfull mellanmännisklig kommunikation. Tanken att värdet av ditt argument bör mätas genom din etnicitet eller kön eller liknande är ytterligare exempel på ett i grunden ogiltigt, fundamentalistiskt tänkande.

Hur skall vi då i ett öppet samhälle se på etablerade, traditionella auktoriteter som kyrkan och religionen, som företräder en värderad realism, alltså uppfattningen att det finns en etisk sanning och att den är verklig?

Under den så kallade arabiska våren framträdde muslimska rörelser i opposition mot flera auktoritära regimer, exempelvis i Egypten. Det visade sig dock, när Muslimska brödraskapet valts till makt, att man trädde in på en väg som inte var det öppna samhällets. >>

Undantagslagar stiftades, och presidenten gav sig själv möjlighet att styra med dekret.

Det som sedan skedde, med en statskupp mot president Morsi, är svårt att hantera för väst. Någon skrev att USA reagerat på tre sätt: Presidenten är mot kuppen, Pentagon är för militärledningen, och utrikesdepartementet förhandlar med den nya regimen. Muslimska brödrskapet som organisation har förbjudits och många företrädare har ställts inför domstol.

Ser vi till den kristna världen är den katolska kyrkan en stark auktoritet för många miljoner människor, och en betydelsefull spelare i många länder i världen. Kyrkan har under senare år drabbats hårt av skandalerna som sexuella övergrepp mot barn av vissa präster, frågor om Vatikanens finansiella organisation och flera fall av biskopar som kritiserats för extravaganta leverne.

Påven Franciskus I har visat att han inte bara har en traditionell auktoritet, utan i hög grad också en karismatisk. Det finns också tydliga tecken på att han har för avsikt att ta itu med de stora problemen som avslöjats inom kyrkan. Han har också gjort uttalanden som antyder att han inte vill sätta de traditionella sexualmoraliska frågorna högst på dagordningen, och yttrade i en diskussion om kyrkans syn på homosexuella "Vem är jag att döma?"

Under 1980-talet visade den katolska kyrkan att man kunde vara en mycket stark kraft för pluralism och öppenhet i Polen. Påven och kyrkan utövade en stark och legitim auktoritet inom civilsamhällets ram, och utmanade en i grunden illegitim statsvåldsmonopol med fredliga medel.

Ett tidigare intressant exempel är den encyklika som påven Pius XI utfärdade om utvecklingen i Tyskland i mars 1937, *Mit brennender Sorge*. Den skrevs för ovanlighetens skull på tyska, och smugglades in i landet. Den lästes upp från samtliga predikstolar under påsken.

De som redan drabbats av rasförföljelse och våld kände till vad som var på gång, men regimen våldsamheter riktades också mot kyrkorna. Det konkordat påven ingått med dåvarande presidenten Hindenburg 1933 hade konsekvent åsidosatts, menade man. I encyklikan underströks att "den som upphöjer rasen, folket, Staten, eller ett särskilt slags stat, eller de som bär statsmakten [...] till en nivå över deras vardagliga värde, till högsta norm för allt, eller till att ge dem ett religiöst värde i form av avgudadyrkan [...] förvanskar och förfalskar den ordning som en sann gudstro föreskriver."

Encyklikan framhöll också att "endast ytliga tänkare faller i farstun för ett gudsbegrepp som låser sig in inom ramarna för ett folk, en ras och ett område". Hitler talade i messianska ordalag om Det tusenåriga riket, och påven skriver: "'Odödlighet' i kristen mening avser livet efter detta [...] Den som med denna term endast avser överlevnaden av ett särskilt folk eller en särskild stat, förvrider ett grundläggande begrepp inom kristendomen och förfalskar själva grunden för den kristna världsbilden, som förutsätter en moralisk ordning." Det citerade visar att det fanns de som redan innan Förintelsen på allvar genomförts och aggressionskrigen startats såg att de grundläggande föreställningar som nationalsocialismen vilade på var farliga, och pekade i en mycket oroande riktning. Det var också en inträngande teologisk kritik mot de kvasireligiösa anspråk som den nationalsocialistiska ideologin ställde.

En organisation som katolska kyrkan kan alltså genom sin position och långa erfarenhet, sin i grunden etiska inriktning i bästa fall

fungera som korrektiv – kanske också därför att man själv sett så många variationer av maktmissbruk i den egna organisationen. Idag kan man dock endast göra det med bibehållen legitimitet, om man accepterar det öppna samhällets grundläggande normativa fundament, som är den kritisk-rationella hållningen, inklusive religionsfrihet och organisationsfrihet.

Jämför vi med muslimska eller andra samfund, blir provostenen också där i vad mån de erkänner det öppna samhällets fundament. De religiösa riktningar som accepterar detta, kan vara legitima auktoriteter för sina anhängare också i ett öppet samhälle. De kan också bidra genom en etisk granskning av den politiska maktutövningen utifrån sina måttstockar.

Kanske är det något av en paradox, men egentligen är inte det öppna samhällets kritisk-rationella grundvärden förhandlingsbara. Vi som är anhängare av det öppna samhället kan inte sanningsenligt hävda att den kritiska prövningen, fri- och rättigheterna och lagstyret är relativa värden, att andra alternativ är lika bra. Därför finns även ett slags värderalistisk grund för det öppna samhällets auktoritet.

Det är inte förenligt med det öppna samhället att ett parti, som säger sig vilja avskaffa dessa grundförutsättningar, vinner avgörande inflytande genom allmänna val.

Så skedde i Tyskland 1932–33 och i Egypten 2013. Det finns oroande tendenser inom själva EU åt detta håll, inte minst i Ungern.

Det finns som bekant ingen enkel lösning på detta problem. Den politiska lösningen i Egypten är knappast optimal eller okomplicerad ur det öppna samhällets perspektiv.

Detta visar också att demokratin är långt ifrån ofelbar och att dess utvecklingsväg är långt ifrån självklar. Det är inte heller så, som den så kallade moderniseringsskolan hävdade, att ökat ekonomiskt välstånd och "ensidig öppenhet" inom den ekonomiska sfären – så som skett i Kina, Vietnam och delar av arabvärlden – med något slags nödvändighet leder till ökad öppenhet inom den politiska sfären.

När vi skapar institutioner som skall skydda det öppna samhället, ger vi också utrymme för olika krafter att tävla om inflytandet över staten. Då finns risken att den normativa auktoritet som öppenheten vilar på utmanas eller undermineras.

Det låter inte så litet trivialt att säga, att en väg att upprätthålla den normativa auktoriteten för det öppna samhället är att grundligt studera tidigare skeden då det öppna samhället allvarligt utmanats eller besegrats.

Inte för inte krävde det gamla Rom en gedigen utbildning för sina medborgare, liksom senare John Stuart Mill gjorde det för demokratin och den tidiga arbetarrörelsen i Sverige gjorde det för sina medlemmar.

Kvarstår alltså den sokratiska dialogen, det antika dramat, "den lekande människans" olika sätt att genom litteratur, historisk kunskap och reflektion analysera mänskliga misstag och maktövergrepp. Det handlar om att göra våra eliter och förhoppningsvis en bred allmänhet till vänner av det öppna samhället och den kritiska prövningen. Det är naturligtvis en svår uppgift. Men vem sade att det skulle vara lätt?

Emil Uddhammar är professor i statskunskap vid Linnéuniversitetet och vd för rese- och konsultföretaget Mitt Afrika.

Det antiauktoritära samhället är en myt

Vissa bestämmer alltid mer än andra, men det är bara när hierarkin är tydlig som det går att utkräva ansvar.

Av Marika Formgren

Nittonhundraåttiofem vann William Golding Nobelpriset i litteratur. Min far gav mig *Flugornas herre*. Jag var bara nio år men kände igen beteendemönster i romanen från mitt eget liv. "Just så här", tänkte jag, "reagerar barn när ingen vettig vuxen styr upp saker och ting."

I grunden tänker jag fortfarande likadant.

I högtidstal över journalistiken talas det alltid om att "granska makten". Demokratier kräver att makthavare granskas. Men då måste det stå klart vilka som är makthavare.

I Sverige idag är det inte alltid enkelt att avgöra. Begreppet auktoritet har hamnat i vanrykte. Ingen vill erkänna att man är eller lyder en auktoritet. Ordet "auktoritär" används enbart negativt, för att beskriva urspårad politik eller sadistiska lärare à la Caligula.

Antiauktoritära idéer har alltid funnits, men fick sitt stora genombrott med vänstervågen 1968. Löftet som gavs då var att vi alla skulle bli befriade genom att störta auktoriteterna. Vi skulle äntligen bli fria och jämlika, om vi bara ersatte auktoriteter med demokrati.

Jag hävdar att det antiauktoritära samhället är en myt. Det ledarlösa lyckoriket där alla bestämmer allt tillsammans finns inte. Det är alltid någon som bestämmer mer än de andra. Jag återkommer till varför, men först något om vad som hänt sedan det antiauktoritära genombrottet.

Hans Zetterberg har beskrivit samhället som en trebent pall: stat-marknad-civilsamhälle. I staten råder demokrati: man röstar. På marknaden sker handel: man betalar eller får betalt. I civilsamhället sker fostran: någon som kan och vet mer överför normer och insikter till någon som kan och vet mindre.

Den som fostrar är och måste vara en auktoritet. Därför styrs civilsamhället av en auktoritär princip, till skillnad från statens demokrati och marknadens handel. Och därför har civilsamhället och dess fostran skadats svårt av det antiauktoritära paradigmet.

Civilsamhället har trängts undan sedan politikerna 1974 skrev i den

nya grundlagen att "demokratins idéer [ska] bli vägledande inom samhällets alla områden". Borgerliga regeringar har inte ändrat på det. När socialdemokrater sökt ersätta civilsamhället med "demokrati" (det vill säga politiskt styrda organisationer), så har borgerliga regeringar velat få in mer marknad i civilsamhället. Bråket om rut-avdrag för läxhjälp är illustrativt. Socialdemokraterna säger att all läxhjälp ska ges skattefinansierat av lärare i skolan. Alliansen säger att det skapas nya jobb om föräldrar som köper läxhjälp åt sina barn får göra skatteavdrag. Ingen påpekar att det är en självklar del av föräldraskapet att hjälpa barnen med läxorna, och att det på många håll i landet finns ideellt organiserad läxhjälp. Båda sidor är blinda för det civila samhället.

De antiauktoritära idéerna står lika starka i dag som 1968. De har förändrat vårt skolsystem i grunden. Att en professor vid Lärarhögskolan i Stockholm skrev boken *Spräng skolan!* är ingen slump – skolan har beskrivits som en förtryckande institution där lärarnas auktoritet över eleverna har tolkats som ett herre-slav-förhållande. Efter trötta arbetet med att utplåna alla spår av auktoritet i skolan ser vi nu konsekvenserna: usla kunskapsresultat, bristande arbetsro samt lärare som blir anmälda om de trots allt försöker att upprätthålla ordning. Nyligen visade Pisa-undersökningen att svenska elever inte heller är bra på kreativitet och kritiskt tänkande. Trots att de antiauktoritära profeterna lovade att just dessa förmågor skulle blomstra i den "demokratiska" skolan är det eleverna i auktoritära skolsystem i Östasien som är bäst även på kreativitet och kritiskt tänkande.

Idéerna har spridits även till arbetslivet och marknaden. "Platta organisationer" har varit ett trendbegrepp sedan Jan Carlzon 1985 skrev managementboken *Riv pyramiderna*. Det hävdas att i dagens kunskapsamhälle, där medarbetarnas kompetens är den viktigaste tillgången, har traditionellt hierarkiska organisationer blivit obsoleta. Nu ska vi "nätverka" i platta organisationer där chefen har blivit en "ledare", som i stället för att fatta beslut och bära det yttersta ansvaret ska entusiasmera och inspirera sina medarbetare. >>

O rden är viktiga. Vissa gamla ord har bannlysts och ersatts av nya. Chefer och anställda har blivit ledare och medarbetare. Reformpedagoger har velat utplåna orden *undervisning* och *lärare*. I både skolan och arbetslivet har värdegrunder blivit viktigare än ordningsregler.

Synen på föräldraskap och barnuppfostran har förändrats. Föräldratidningar predikar (Jesper) Juul-evangeliet om "ditt kompetenta barn", och när barn som inte fått tillsägelser hemma inte kan disciplinera sig själva i en skola där de inte heller får tillsägelser, skyller föräldrar och skola kaoset på varandra.

Synen på barnuppfostran avslöjar den antiauktoritära premisen att människor föds civiliserade. Att bli vuxen har ju alltid handlat om att frigöra sig från auktoriteter, att bli så självständig att man kan klara sig utan föräldrarnas omsorg eller lärarnas vägledning. Men före det antiauktoritära genombrottet innebar fostran att den mognande individen internaliserade auktoriteternas bärande idéer (som har kallats överjaget, moralen, samvetet, empatin eller förnuftet). Barnet sågs som en ännu ej civiliserad människa som måste fostras för att dessa civilisationens egenskaper skulle bli en internaliserad del av den vuxna personligheten.

Idag, när de antiauktoritära idéerna präglar synen på barnuppfostran, anses det kränkande att tillrättavisa ett barn som beter sig illa. Utan verktyg kan föräldrar och lärare inte få barn att förstå vad som är oacceptabelt beteende. Resultatet blir i värsta fall vuxna individer som inte har utvecklat någon egen syn på rätt och fel, utan som tänker att de får göra allt som faller dem in. Ungefär som Karlsson på taket.

Den antiauktoritära tidsepoken är därför narcissistisk och självförverkligande. Och den leder till föräldraskapets kris. Människor som får göra allt som faller dem in vägrar att ta ansvaret och bli så tråkiga som föräldraskapet kräver. Att ge efter för varje plötslig förälskelse med fler och fler "plast"-relationer som följd, är ett exempel.

Om någon har fräckheten att kritisera föräldrar som utsätter sina barn för ständigt nya plastmammor, plastpappor och plastsystem, får denna person höra att den förtrycker. Verkytet är normkritik, den senaste grenen på det antiauktoritära trädets. I Sverige idag finns det så få auktoriteter i form av personer eller institutioner kvar att bekämpa att de antiauktoritära istället ger sig på auktoriteter i form av idéer, det vill säga normer. Den som hävdar att barn kan fara illa av slit- och slängsynen på relationer är enligt normkritikerna representant för den förtryckande tvåsambetsnormen.

Att vuxna partnerbytande föräldrar ropar "förtryckare" om någon är kritisk, är en variation på ett tema. Vuxna föräldrar protesterar när barnen får läxor, när de ska ha matsäck till en utflykt, när de inte får ha mobilen påslagen under lektionstid eller inte får ledigt för Thailandresan. Vuxna människor – föräldrar eller inte – beklagar sig också gärna över det "stenhårda arbetslivet", "livspusslet" och alla "krav".

Kravstressen, oförmågan att sortera och prioritera mellan viktigt och oviktigt, kanske följer med den antiauktoritära uppfostran. För när den som fostrar dig är sträng och ställer krav är det för att du så småningom ska kunna vara sträng mot och ställa krav på dig själv. Och en del av att kunna vara sträng mot och ställa krav på sig själv är att veta när det är läge att ta det lugnt eller ge sig själv en belöning.

Om de flesta krav leder till att man blir "kränkt" eller "förtryckt" eller "utbränd", så finns det ett område där vuxna människor i Sverige gärna pressar sig själva: kroppsförbättring. Det löps

och gymmas, det är 5:2 och LCHF. På detta enda område är det en dygd att vara sträng mot sig själv, och det säger något om narcissismen i vår tid att det är viktigare att se bra ut naken än att ställa moraliska eller intellektuella krav på sig själv.

Problemet med den platta organisationen, eller det på ytan antiauktoritära systemet, är svårigheten att peka ut och utkräva ansvar av de makthavare som jag menar alltid finns. De gömmer sig bakom föreställningen om att "alla är med och bestämmer". När makten inte kan pekas ut och granskas har vi ett demokratiproblem. Det har journalistikens högtidstalare rätt i.

Paradoxalt nog är just journalistkåren ett exempel på en makt-havargrupp som ofta vägrar att erkänna sin makt, över politikernas kommunikation med väljarna och över drevfenomenet.

Att jag själv är journalist och medveten om mediemakten gör mig särskilt allergisk mot kolleger och mediechefer som låtsas att vi är maktlösa. Men jag har upplevt fler exempel på att makt alltid finns, och att den dolda makten gärna missbrukas och samtidigt förnekas.

Under skoltiden hade jag vissa lärare som tog det antiauktoritära idealet om elevdemokrati och elevinflytande på särskilt allvar. Deras lektioner var alltid stökiga, och jag har kunskapsluckor i ämnen där lärarna menade att vi elever skulle "söka vår egen

kunskap". När läraren vägrar att vara en auktoritet är min erfarenhet att det inte är de schysta och rättvisa eleverna som tar det informella ledarskapet, utan de elaka och mobbningsbenägna. Groteskt blev det när vi hade mobbningsproblem i klassen och läraren lät oss elever själva reda ut det, "demokratiskt", genom att hålla rättegång. Läraren satt tyst, trots verbala övergrepp.

När jag 2006 gjorde en tematidning om arbetsplatsmobbing såg jag flera exempel på vådan av otydligt ledarskap. De

mobbade personer jag intervjuade bekräftade forskarnas bild: Arbetsplatsmobbing är särskilt vanligt på kvinnodominerade arbetsplatser, i människovårdande yrken (vård, skola, omsorg och kyrka). Sådana arbetsplatser präglas ofta av ett otydligt ledarskap samt jantekultur. Alla ska vara lika, ingen får sticka ut. Därför är det ofta den lysande läraren eller undersköterskan som blir offer för mobbing. Mobbarna å sin sida leds för det mesta av arbetsplatsens informella ledare. När missförhållandena väl kommer till den formella chefens kännedom tar hon vanligen mobbarnas parti. Kanske för att hon hellre offerar en duktig medarbetare än riskerar att stöta sig med den informella ledaren, som ju i praktiken är den som bestämmer på arbetsplatsen.

M in slutsats är att det finns en "manlig" respektive en "kvinnlig" princip för ledarskap, organisation och hierarki. Med det menar jag inte essentialistiskt att män är på ett visst sätt och kvinnor på ett annat, utan att principerna speglar egenskaper som förknippas med de traditionella könsrollerna; att män är rationella och tävlingsinriktade, medan kvinnor är empatiska och omsorgsinriktade.

Den "manliga" principen är den traditionellt hierarkiska med tydliga auktoriteter och befälsordning, som vi ser i till exempel det militära. Alla vet vem som bestämmer över vem, och även om underlydande kan opponera sig så är det chefen som ytterst fattar beslut och är ansvarig. Den som visar framfötterna i en sådan organisation kan snabbt stiga i grad, den chef som fattar ett katastrofalt beslut kan lika snabbt åka ut. Människorna i organisationen >>

FRIHETENS AUKTORITET

När det går över styr. Scen ur filmatiseringen av *Flugornas herre*.

FOTO: ©COLUMBIA PICTURES/IBL BILDBYRÅ

behöver inte gilla eller likna varandra, reglerna och hierarkin är så tydliga att olikheter och personliga antipatier saknar betydelse.

Den ”kvinnliga” principen är den platta organisationen. Den beskrivs gärna i positiva ordalag; ”allas kreativitet tas till vara”, ”alla får vara med och bestämma och ta ansvar”, ”vi ser varandra som människor och inte kuggar i ett kuggjul”. Baksidorna talas det mindre om. När chefen ska vara en kompis och beslut tas i samförstånd uppstår konformism. Alla måste vara lika, och inte bara i uppgifternas utförande. Eftersom besluten bygger på konsensus och värdegrund i stället för auktoritet och regler måste alla vara lika i så många avseenden som möjligt. Detta, samt att man strävar efter intimisering, ”mysighetskänsla”, berövar chefer och anställda på integritet. Det blir svårt att hålla isär jobb och privatliv när ens privata personlighet ses som en del av arbetsplatsens kapital.

Att flertalet av de mobbade personer jag intervjuade hade invandrarbakgrund berodde inte på rasism. Individuer från andra kulturer stack ut alltför mycket i de ”kvinnliga”, platta, janteppräglade organisationerna.

Därför är det en vantolkning att platta organisationer skulle befrämja individualism, medan hierarkiska organisationer passar kollektivism.

Liksom auktoritet har blivit ett fult ord har kollektivism blivit det. Sverige sägs ofta vara världens mest individualistiska land, vilket understryks av vår ”statsindividualism” samt att svenskar enligt World Values Survey är det folk som värderar självförverkligande högst. Men individualismen är villkorad. Eftersom den platta organisationen bygger på att alla delar samma värdegrund blir individualism i form av självständigt ifrågasättande något farligt som måste undvikas.

I en hierarkisk organisation är det ofta uttalat att ett kollektiv ska åstadkomma något som en enskild individ inte kan, och att ledarens auktoritet är nödvändig för att samordna och styra kollektivet. Symfoniorkestern som leds av dirigenten och armén som leds av befälhavaren är två exempel på strikt hierarkiska organisationer. Det innebär inte att musiker och soldater är ”kollektivistiska” som inte kan tänka självständigt. Tvärtom kanske människor har ett behov av balans mellan kollektivism och individualism. Forskningsrönen om hur bra människor mår av att sjunga i kör kan tolkas så. I en kör är strävan att smälta samman olika röster till en körklang. Om sångarna är duktiga, och körledaren har musikalisk kompetens och auktoritet att leda, kan upplevelsen bli nästan andlig. Kanske beror det inte bara på musikens helande kraft, utan på den atomiserade nutidsmänniskans glädje över att för en stund få vara del i en helhet som är större än individen.

Att man i den hierarkiska organisationen är del i en helhet, samt att integriteten är intakt – man behöver inte vara kompis med chefen, ”passa in i gänget”, eller marknadsföra sin personlighet – tror jag leder till två saker. Dels en generellt bättre psykosocial arbetsmiljö (arbetsplatsmobbning är som sagt vanligare på kvinnodominerade arbetsplatser med otydlig ledning). Dels att man har energi att faktiskt vara en ”unik, självständig individ” när man inte är på jobbet. Tänk om partierna krymper för att alltför många människor har yrken där de måste visa engagemang för värdegrunden och ledaren? Det torde finnas mer lust till politiska kvällsmöten efter en arbetsdag vid svarven än efter en arbetsdag med ideologiindränkt grupparbete. Det senare är ju som ett partimöte.

Naturligtvis har det varit bra att många auktoriteter har petats från sina piedestaler. Knappast någon vill tillbaka till ett samhälle där prästerna höll folket i ett stenhårt moralgrepp, eller där kungen, brukspatron eller konstapeln kunde begå övergrepp i kraft av sin auktoritet.

Frågan är vad vi har fått i stället. Jag hävdar ju att det antiauktoritära samhället är en myt, eftersom vissa alltid bestämmer mer än andra. Därför anser jag att det är bättre med tydliga, transparenta hierarkier, så att alla vet vem som bestämmer och vederbörande kan granskas, hållas ansvarig och vid behov avsättas.

En annan fråga är vad som händer med makthavarna, eliterna, när de inte behöver stå för och ta ansvar för sin makt. Min uppfattning är att den goda auktoriteten bygger på kunskap och erfarenhet, det vill säga meritokrati.

Men i *Eliternas uppror* kritiserar Christopher Lasch just meritokratin. Han menar att äldre tiders ärvda auktoriteter fungerade bättre, därför att den som ärvde auktoritet också ärvde insikten om ansvaret och förpliktelserna som följde med auktoriteten. Dagens meritokratiska elit är rotlösa, de struntar i det folk eller de anställda som är deras ansvar och ser bara till sitt eget intresse. Dagens elit anser sig inte ha några förpliktelser mot någon, eftersom de har jobbat sig till sin position, enligt Lasch.

Jag tror att i de fall ärvda auktoriteter fungerade bra så var orsaken att arvtagaren förvärvat just kunskap och erfarenhet. Samtidigt har Lasch rätt i att det finns många elitföreträdare som verkar se sin personliga välgång som överordnad väljarnas, de anställdas eller kundernas.

Lösningen är dock inte att gå tillbaka till ärvda auktoriteter. När auktoritet ärvdes fostrades barn till att ta ansvar, oavsett om de skulle ära tronen

eller slita på en åker. I dag fostras många barn oavsett börd inte alls, och den som når en elitposition kan fly ansvar genom att hävda att vi lever i det antiauktoritära samhället. Men med tydligare hierarkier kan granskning och ansvarsutkrävande av eliterna kompensera bristen på fostran till ansvarstagande.

Det bästa vore förstås om alla barn fostrades till att ta ansvar. Men det kräver att vi punkterar myten om det antiauktoritära samhället. Föräldrar måste våga vara auktoriteter om de ska fostra barn, och de måste erkännas som auktoriteter av omgivningen. Fostran kan varken ersättas av demokratiska omröstningar eller marknadsmissiga betalningar.

När fostran inte får ske, för att den anses ”odemokratisk”, växer människor upp utan att få träna sina civilisatoriska förmågor (ansvar, plikt-känsla, moral, förnuft). Därför kan ett undanträngt civilsamhälle på sikt krascha de andra samhällsarenorna; staten och marknaden. Deras funktionsduglighet bygger ju på att civilsamhället gjort sitt jobb och fostrat hyfsat pålitliga medborgare.

Att argumentera för tydligare auktoriteter har därför två dimensioner. I politiken och näringslivet måste auktoriteterna vara tydliga för att de ska kunna granskas och kritiseras, så att demokratin kan fungera. I civilsamhället måste auktoriteterna erkännas och vara tydliga just för att de inte är en del av demokratin. Om civilsamhällets auktoriteter blir tydliga punkterar vi myten att allt kan vara demokratiskt. Men viktigast, vi möjliggör den fostran som är en förutsättning för fortsatt civilisation.

Marika Formgren är journalist och f d ledarskribent.

”Men med tydligare hierarkier kan granskning och ansvarsutkrävande av eliterna kompensera bristen på fostran till ansvarstagande.”

Auktoritet håller makten i schack

Att man, som så ofta i brittisk kultur, gisslar överheten behöver inte betyda att man vill riva ned alla fria och historiska auktoriteter. Tvärtom behövs dessa för att balansera makten.

Av Johan Hakelius

Våren 1880 hade Arthur Sullivans och William Schwenck Gilberts nya komiska opera *The Pirates of Penzance* Londonpremiär. Den blev en omedelbar succé av lika stora mått som genombrottet *HMS Pinafore*, som hade spelats 571 gånger på Opera Comique i Westminster.

Imperiet tronade i zenit. Drottning Victoria hade just fyllt 60. Hon var sedan ett par år kejsarinna av Indien. Zulukriget var precis avslutat, det andra afghankriget pågick och det första boerkriget stod på lur. Rudyard Kipling, imperiets störste poet, var visserligen ännu tonåring, inackorderad på United Services College i Westward Ho! i Devon. Det skulle dröja ytterligare ett par år innan han satt på tåget mellan Bombay och Lahore och kände hur hans ”engelska år dunstade bort”. Gladstones återval 1880, efter sin ”Midlothian campaign”, var en försmak av kommande imperiekritik, men inom ett par år var den gamle liberalen ändå tvungen att bombardera Alexandria och i praktiken lägga Egypten till imperiet. Tidens skeenden var ännu emot honom.

Imperiet var verklighet och allvar. Unga britter dog i dess tjänst. Just därför är det anmärkningsvärt att Gilbert och Sullivans komiska operor var så gränslöst populära. För såväl *HMS Pinafore* som *The Pirates of Penzance* byggde nästan uteslutande på att göra narr av imperiets auktoriteter, dess flotta och militär.

Ur *The Pirates of Penzance* nynnade snart otaliga britter på den tungvrickande ”I Am the Very Model of a Modern Major-General”. Det är en driven satir över den då moderne, vetenskapligt utbildade brittiske officeren, som kunde allt av värde, utom möjligen sådant som har att göra med det militära. Ingen kunde tvivla på vem skådespelaren George Grossmith använde som modell för sin ”Modern

Major-General”, när han klev ut inför publiken i full paraduniform, glittrande utmärkelser och imponerande mustasch. Det var som om sir Garnet Wolseley, nyligen befordrad från Major-General till Lieutenant-General, själv hade stått på scenen.

Sir Garnet var välkänd sedan Ashantikriget några år tidigare och hölls så högt att uttrycket ”All Sir Garnet”, i betydelsen att allt var i god ordning, hade spridit sig. Den höge officeren tog inte illa upp över att han blev föremål för skratt. Det hände att han själv framförde sången för vänner och familj. Den som nådde toppen i imperiet fick räkna med att karikeras och tog det ofta med gott mod, kanske till och med viss stolthet.

Britternas lättsamma förhållningssätt till auktoriteter varken börjar eller slutar med Gilbert och Sullivan. Music hall-traditionen etablerades på 1850-talet, satirtidningen *Punch* på 1840-talet och åtminstone ytterligare ett par hundra år bakåt går det att obrutet följa engelsmannens breda och accepterade intresse av att driva med de främsta och högsta.

På Sir John Soane’s Museum kan man se de fyra förlagorna i olja till William Hogarths kända gravyrer av hur en kandidat tar sig till parlamentet 1754. Det skamlösa festandet i *An Election Entertainment* skulle kunna vara gjord av Pieter Bruegel d ä på en anarkistisk dag. *The Polling*, där herremän i vitpuddrade peruker får förståndshandikappade och döda att rösta, är 250 år senare glasklar i sin satir. Går vi ytterligare 30 år tillbaka finner vi Jonathan Swifts pamflett *A modest proposal*. Att föreslå att fattiga irländska barn borde säljas som mat till rika gentlemän – pamfletten innehåller till och med recept – var en drift med samtidens rationella samhällsingenjörer och merkan-
tilister, förutom en kritik mot behandlingen av Irland. >>

TEMA

Scen ur *The Pirates of Penzance*. Inga auktoriteter går säkra.

FOTO: STANLEY BIELECKI/GETTY IMAGE

FRIHETENS AUKTORITET

Swift, Hogarth, Gilbert och Sullivan och andra i samma tradition hade alla olika tilltal. Men de hade också gemensamma drag. George Orwell skissade några av dessa i tidskriften *The Polemic*.

The *Polemic* var en av alla intellektuella efterkrigstidskrifter i Storbritannien, som föddes och dog i nästan samma andetag. Den kom ut i åtta nummer mellan 1945 och 1947 under ledning av Humphrey Slater, målare, exkommunist och liksom Orwell veteran från spanska inbördeskriget. I denna publikation, ”välvilligt inställd till vetenskap, fientlig mot romantikens intellektuella uttryck och utpräglad antikommunistisk”, skrev Orwell 1946 en analys av Swifts *Gullivers resor*, under rubriken *Politics vs. Litterature*.

Det är en ”både hätsk och pessimistisk bok”, konstaterar Orwell. Dessutom motsägelsefull: ”småaktighet och storsinnet, republikanism och auktoritetsdyrkan, kärlek till förnuftet och avsaknad av nyfikenhet”, allt finns där, menar Orwell. Han exemplifierar med scenen där Gulliver släcker en eld i Lilliputs palats genom att urinera på slottet. Allt talar för att Swift därmed plockade en dittills oplockad gås med den döda drottning Anne, snarare än att han gjorde ett principiellt ställningstagande vad gällde monarkin.

Ändå antyds ett slags utopi i *Gullivers resor* och Orwell sammanfattar den såhär: ”[Swifts] underförstådda mål är en statisk, föga vetgirig civilisation – hans egen tid, aningen renare, aningen förnuftigare, utan radikal förändring och utan nyfikenhet i det som är fördolt”. ”Utan tvivel”, preciserar Orwell, ”hatar han lorder, kungar, biskopar, generaler, societetsdamer, ordnar, titlar och högtidligt nonsens i allmänhet, men han verkar inte ha en högre uppfattning om vanligt folk än om deras härskare, eller vara för större social jämlikhet, eller entusiastisk över representativa institutioner.” Swift har däremot öga för de faror som lurar i totalitarism, långt innan termen fanns. Han är anarkist, skriver Orwell, men av ett särskilt slag, för Swift ser att totalitarismen ligger implicit i den vanliga anarkistiska drömmen om ett samhälle utan lagar. I avsaknad av lagar styrs samhället av den allmänna opinionen och den allmänna opinionen är alltid mindre tolerant än faktiska lagar. Och så drar Orwell fram den särskilda termen han har på lut för att beskriva Swift:

”Han är en toryanarkist, som föraktar auktoriteter på samma gång som han misstror frihet och som bevarar ett aristokratiskt synsätt, samtidigt som han tydligt ser att den existerande aristokratin är degenererad och usel.”

Orwell skriver att han förstår om läsarna fått intrycket att han ”är emot” Swift. Och visst är han i opposition med Swift politiskt och moraliskt – Orwell sopar undan det, som vore det något oväsentligt – men Swift är likväl ”en av de författare jag beundrar med mycket få reservationer”.

Det är en nästan övertydlig demonstration av påståendet att Orwell var konservativ i allt, utom i sina politiska ståndpunkter. Och faktum är att Orwell själv beskrev sig som ”toryanarkist” fram till mitten av trettioalet. Om Swift skriver han att denne tycks drivas in i det ”perversa” konservativa torylägret i reaktion mot de samtida progressivas löjligheter. Alla som läst Orwells utgjutelser över sina socialistiska ”vänner” – ”Man får ibland intrycket att själva orden ’socialism’ och ’kommunism’, med magnetisk kraft drar till sig varenda fruktjuicedrickare, nudist, sandalbärande, sexgalning, kväkare, naturmedelskvacksalvare, pacifist och feminist i England” – förstår att det i lika hög grad gäller Orwell själv.

Begreppet toryanarkist har dykt upp igen, främst tack vare sociologen Peter Wilkin. Wilkins bruk av termen har inte passerat utan kritik. En aktiv anarkist inledde en recension av Wilkins bok *The Strange Case of Tory Anarchism* med en protest mot hans laglösa beteende: ”Really, vad är det med anarkismen som gör att icke-anarkister tror att de har rätt att lägga beslag på vårt namn [...]?”

Wilkin ser en sammanhängande tradition av toryanarkister i brittisk kultur från Swift till Orwell, men också vidare: Evelyn och Auberon Waugh, satirikern Peter Cook som var Dudley Moores parhäst och en vildsint banbrytare för anti-etablissemangen, Richard Ingrams som är en av grundarna av satirtidskriften *Private Eye* och den samtida Chris Morris, som nyligen gjorde komedin *Four Lions* om en grupp brittiska muslimer som försöker bli självmordsbombare.

Toryanarkisten, som Wilkin definierar honom – för det är nästan alltid en man – är främst ett engelskt fenomen, hämtad ur övre medelklass och med en ambivalent inställning till modernitet och

kapitalism som utmynnade i en kulturkritik, inte olik Frankfurtskolans. Några kännetecken är en distinkt upplevelse av individens död och framväxten av auktoritära och totalitära samhällsdrag, av att moraliska värden har underordnats ekonomiska och en klivenhet inför såväl eliter som populär masskultur.

Men Wilkin är inte ensam om att använda termen. Richard Ingrams har, i en välfångad klivenhet, beskrivit toryanarkisten som:

”någon som misstror revolution, som med andra ord accepterar systemet som det är, baserat på att vilket annat system som helst med all säkerhet skulle vara, om inte sämre, så åtminstone lika dåligt som det nuvarande systemet; och som misstror var och en som ogillar dem som försöker undergräva systemet”. ”Det är anarkistiskt”, skriver Ingrams, i den meningen att toryanarkisten ”ogillar alla politiker lika mycket.”

Det är lätt att känna igen flera framträdande britter i den beskrivningen.

Auberon Waugh, som tyckte om att kalla sig ”the last sane man in England” och klädde härresande förölämpningar i en sirligt, förment artig stil. Tom Sharpe, som i sina halsbrytande komiska romaner ger förstockade maktbavare och predikande revolutionärer samma omilda behandling. De som tecknas sympatiskt är inte sällan enkla människor på landsbygden, obemärkt medelklass som står fast vid sunt förnuft och beprövade sanningar, eller gamla excentriker, som inte ens märkt att de är ur led med tiden. George MacDonald Fraser, vars ärkelymmel sir Harry Paget Flashman klampar igenom brittisk 1800-talshistoria utan tillstymmelse till auktoritetstro. De produktiva och provokativa syskonen Sitwell: Edith, Osbert och Sacheverell. Även P G Wodehouse, vars romaner av Evelyn Waugh karaktäriserades som ”en värld där syndafallet aldrig inträffat”, är ett skott av samma stam om än närmare Gilbert och Sullivan i sin milda ton.

Mångsysslare som Stephen Fry och komiker som Barry Humphries, mer känd som Dame Edna, finns också i samma härad. Även inom populärmusiken går det att spåra drag av toryanarkism. Det bästa exemplet är kanske Ray Davis i *The Kinks*. I november 1968, majrevolten och kårhusockupationens år, kommer lp:n med den otidsenliga titeln *The Kinks are the Village Green Preservation Society*. Det var inte en ironi, utan ett ”konceptalbum som beklagar att gamla engelska traditioner går i graven”. Ett par år senare kom lp:n

>>

Muswell Hillbillies, som öppnar med sången *20th Century Man*, med textrader som:

”You keep all your smart modern writers
Give me William Shakespeare
You keep all your smart modern painters
I’ll take Rembrandt, Titian, Da Vinci and Gainsborough”

eller:

”I was born in a welfare state
Ruled by bureaucracy
Controlled by civil servants
And people dressed in grey
Got no privacy, got no liberty
Cos the twentieth century people
Took it all away from me.”

Det som förenar en så brokig skara är ett särskilt förhållningssätt till samhället och historien. Det är inte alltid uttalat, men ändå där. Det rör sig om något mer än en underhållande grupp icke-konformister.

I botten finns en förkärlek till sunt förnuft och pragmatism och en misstänksamhet mot utopier och omvälvande nyheter. Den här sortens samhällskritiker formulerar sällan partsinlagor i den meningen att de representerar en oppositionell undergrupp, med egen agenda. De drömmer inte om att ersätta ett system med ett annat. Från den kärleksfullt godmodiga satiren, som i Gilbert och Sullivans komiska operor, till det drastiskt smaklösa, som i Jonathan Swifts pamfletter, saknas sukten efter revolution och utopiska griller. Det är, i själva verket, frågan om en samhällskritik inom systemet, men det är också det som ger den dess vassa udd, för den drabbar alla som åtrår makten, såväl etablissemang som revolutionärer.

Ett annat gemensamt drag är det som kan beskrivas som nostalgi. Oliver Cromwell är ett nära nog unikt exempel på en framgångsrik revolutionär britt, sprungen ur en i grunden dogmatisk och därför i någon mening obrittisk puritanism. Historikern David Horspool noterade för några år sedan i sin bok *The English Rebel. One Thousand Years of Trouble-making from the Normans to the Nineties* att engelska rebeller nästan undantagslöst istället vill vrida klockan tillbaka. Utopin, när den finns, är inte ett blivande paradys, utan en förlorad lustgård. Mantrat är alltid ”före”: före kriget, före den industriella revolutionen, före Cromwell, före reformationen och till slut före normanderna. Till och med en så originell, oppositionell och under sin livstid marginaliserad röst som William Blake har svårt att frigöra sig från känslan att hans barndoms 1760-tal är idealet.

Men att avfärda tillbakablickandet som trivial nostalgi är ett missförstånd. Filosofen Roger Scrutons resonemang i *England: An Elegy* kan vara till hjälp för att förstå varför. Scruton benar ut engelsmännens märkliga fallenhet för icke-revolutionär samhällskritik och kopplar det därmed till tillbakablickandet. Han gör det i imperfekt, eftersom han i toryanarkistisk anda anser att den sanna engelsmannen egentligen är utdöd: ”Kanske mer än något folk i den moderna världen”, skriver Scruton, ”var engelsmännen känsliga för skillnaden mellan makt och auktoritet. Deras anmärkningsvärda konstitution var ett försök att skilja de tu åt i verkligheten, såsom de var skilda åt i tanken, och att sätta auktoriteten till doms över makten.”

Scruton sammanfattar det som att engelsmännen ”trodde på lag

och auktoritet” men föraktade ”ämbetsmannavälde och misstroddes staten”. Här hör vi ekot av det Orwell skrev om Swifts syn på laglöshet. Utan lagar gror totalitarismen.

Poängen är att engelsmännens ovilja att vända upp och ned på institutioner, traditioner och prejudikat inte beror på att de är fallna för blind lydnad, sentimentalitet eller platt nostalgi. Vad gäller lydnad är skälet det rakt motsatta. Att erkänna auktoritet som något eget och fristående från makten, är ett sätt att hålla makten i schack. En god auktoritetstro balanserar makten och tvingar den att bete sig ansändigt. Att driva med makten och dess anspråk på auktoritet är inte ett led i att radera all auktoritet och alla hierarkier. Det är tvärtom ett sätt att åberopa fristående auktoritet och etablerade hierarkier, för att förhindra att den råa makten får fritt spelrum.

Ska auktoriteten vara skild från den makt som för tillfället råder, och samtidigt inte bara vara ett rivaliserande ideologiskt anspråk på maktfullkomlighet, är civilsamhället och historien de enda källorna. Till skillnad från i politiskt radikala ideologier finns inget självupphävande i den auktoritetskritiken.

Förstår man den här brittiska traditionen är det också lättare att ana var vi, såväl svenskar som briter, möjligen gått fel. En radikal fnyser åt Gilberts och Sullivans karikatyr av sir Garnet Wolsley, eftersom den i grunden är välvillig och inte ute efter generalens blod.

En skribent som Auberon Waugh avfärdas av radikalen som en tom och reaktionär provokatör, eftersom Waugh inte presenterar en alternativ ideologi att inrätta samhället efter. Däremot skulle anarkopunkbandet Crass, som brukade uppträda under en banderoll med texten ”There is no authority but yourself”, få gillande nickar. Radikalen ser inte ironin i att Crass anhängare bar identiska frisyryr och kängor och klädde sig i identiska läderjackor, med identiska anarkistmärken. Finns ingen annan auktoritet än den egna, krävs en osed-

vanlig karaktär för att man inte ska bli en formbar lärjunge i en uniform armé av anarkister.

Men den radikala tolkningen av auktoritetskritik och hierarkier har blivit den allmänt accepterade. Vi har fått lära oss att auktoritetskritik, per definition, måste vara motkulturell (för att försvenska begreppet *counter-culture*). Vi har vant oss vid att hierarkier alltid är detsamma som ojämlikhet och därför något dåligt. Vi har övertygats om att det enda alternativet till radikal auktoritetskritik och jämlikhetsvurm är ett servilt bugande för överheten.

De brittiska medkulturella samhällskritikerna, som man kanske skulle kunna kalla toryanarkisterna, visar att det rör sig om ett falskt val. I själva verket ligger alltid ett totalitärt frö i radikal auktoritetskritik och jämlikhetsiver. Om all auktoritet ratas som förtryckande och illegitim blir makten den enda valutan. Om alla hierarkier döms ut som orättvisa, uppstår den paradox som George Walden beskrivit i sin bok *New Elites. A Career in the Masses*: vi får en på ytan antielitistisk elit. Den uppfattar sig själv som strikt meritokratisk och känner inget bredare ansvar, inget *noblesse oblige*. Vi får hierarkier som inte längre bär på värden, utan bara på privilegier.

Ur den radikala auktoritets- och hierarkikritiken växer helt enkelt motsatsen till vad som utlovats: ett råare samhälle med grövre skalor utan djup. Makt, pengar, möjligen kändisskap, blir till sist allt som räknas.

Johan Hakelius är skribent.

Värna det fria kunskapssökandets integritet

Det är ett förödande misstag att underminera det självständiga universitetets auktoritet genom politiska och kommersiella krav.

Av Peter Luthersson

Redan att fastställa vad ett universitet är medför stora svårigheter. Spåren går historiskt till italiensk medeltid och där bortom till Platons akademi. Utbildning har meddelats och forskning omsider bedrivits vid fakulteter, ursprungligen teologiska, juridiska, medicinska och filosofiska sådana. Idag har de institutioner som ännu kallas universitet fått så många organisationsformer, verksamhetsfält och funktioner att förslaget har rests att de borde byta namn och istället heta multiversitet, alltså *multiversity* i stället för *university*, för att använda samma språk som förslagsställaren, Clark Kerr från Kalifornien.

I betraktelser av universitetsideal brukar akademisk frihet och fritt eller förutsättningslöst kunskapssökande åberopas. I verkligheten har universitetet nog så ofta varit infiltrerat av intressen. Kyrka, statsbyråkrati och näringsliv har eftersträvat att gör universitetet nyttigt, det vill säga eftersträvat att anpassa det till sina egna respektive målsättningar. Universitetet ska förse samhället med personal inom skiftande professioner. Det ska tillhandahålla experter som kan medverka i ett samhällsformande samtal och ge råd vid beslutsfattande. Det ska förmedla och stärka normer och värderingar som för tillfället omfattas i relevanta maktcentra. Det ska bidra till produktutveckling och framväxten av nya företag. Det ska vara redskap för arbetsmarknads- och regionalpolitik. Ja, listan kunde göras hur lång som helst.

Vad i detta myller skulle då vara ”det borgerliga universitetet”? De historiska spåren leder nu till 1800-talet, till John H Newman i

Storbritannien och Wilhelm von Humboldt i Preussen. Den före sammanfattar sina ståndpunkter i *The Idea of a University* (1852). Prästmannens tankar blev styrande för universitetsidealet i Oxford. Att lära ut yrkesfärdigheter var inte en primär uppgift, inte heller att bedriva forskning. Primär var uppgiften att fostra självständiga individer och för all del medborgare, detta i anknytning till antik existensreflektion och litteratur. En tät relation mellan mästare och lärjunge, mellan handledare och handled, ansågs oundgänglig. Genom sitt exempel fungerade läraren som förebild beträffande hållning och attityd, livssyn och verklighetsbild. Den senare drar upp riktlinjer för sin gärning i *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen* (skriven 1792 men i sin helhet utgiven först 1851). Språkfilosofen kom att stå fadder för Universitöt zu Berlin. Den fordran som ställdes på individen inom universitetet var att denne skulle förädla sig själv. Först om det skedde kunde den enskilde fullt ut gagna också mänskligheten och samhället som helhet. Av läraren krävdes att han ägnade sig åt sökande efter ny kunskap, aktivt deltog i utforskningen av skilda aspekter av tillvaron. Fundamentala villkor för att självförädling skulle vara möjlig var *Lern- und Lehrfreiheit*, vilket innebar lärarens rätt att efter eget huvud välja på vilka områden han sökte kunskap och undervisade samt studentens rätt att välja studieinriktning och till vilka föreläsningar han gick.

Newman och Humboldt företräder med andra ord sinsemellan likartade frihetsideal, vilka redan vid ett ytligt betraktande går stick i stäv mot alla intressen som har sökt och söker infiltrera >>

universitetet. Vad mera – den höga status som universitetet ännu i stor utsträckning åtnjuter härstammar inte minst från dessa Newmans och Humboldts frihetsideal. Viljan att infiltrera universitetet springer i sin tur inte sällan ur viljan att annektera denna status eller åtminstone få del av den. Om universitetet inte betjänar något annat intresse än det rena sanningsintresset, borde man ju kunna lita på det. Men därmed uppkommer en komplicerande bieffekt: Den som vill bli litad på kan vilja betjäna sig av universitetet. Frihetsproblematiken är a och o för det borgerliga universitetet som tankekonstruktion.

Newmans och Humboldts frihetsideal korresponderar med en människosyn och livsuppfattning vars innebild och främsta företrädare var och förblir Johann Wolfgang von Goethe. Människan föds inte fix och färdig utan som potential. För att realisera sin potential måste individen mogna. Och mognad kommer ur bildning.

Thomas Mann, den som under Tredje riket blev symbolgestalt för "det andra Tyskland", kom under 1900-talet att bli den outtröttlige vidmakthållaren och måttfulle propagandisten för "den goetheanska människan". Mycket brukar ordas om Manns politiska ombyttlighet, hans förflyttning från konservativ till liberal och vidare närmast till socialist. Men bekännelsen till Goethes "personliga bildningsetos" finns med från början och kvarstår hela vägen. Att Mann hamnar i olika ideologier beror på att ideologier som sådana för honom framstår som något underordnat, sekundärt. Vid olika tidpunkter och under skilda betingelser kan än den ena, än den andra ideologin främst tjäna det grundvärde som förblir konstant, bildningens sak. För Mann är bildning "knuten till borgarens uppkomst" och uttryck för "den enskilda människans legitimitet". Föreställningen om bildning utgår från "det antifanatiska, antimedeltida, renässans- och humanistidealet" och får som kärna "den goetheanska grundsatsen att man vid betraktandet av ett ting framför allt ska låta det stå för sig självt och att man bör skydda sig mot allt våldförande". Den bildade kommer i besittning av en ädel själ.

Citaten i föregående stycke är samtliga hämtade ur Thomas Manns mest kontroversiella bok, *Betrachtungen eines Unpolitischen* (1918, svensk översättning av Per Landin och Urban Lindström 2012), kontroversiell eftersom den bär ett ställningstagande för det kejsarliga Tyskland i dess kraftmätning 1914 till 1918 med "les trois pays libres", alltså Storbritannien, Frankrike och USA. Det var också till denna av Manns böcker som holländaren Rob Riemen, som har startat och driver tankesmedjan Nexus, vände sig när han ville slå ett slag för en människosyn och livsuppfattning alternativ till den i början av 2000-talet förhärskande i den västliga världen. Slaget formulerades i *Nobility of Spirit. A Forgotten Ideal* (2008). Riemen hade självfallet lika gärna som till Mann kunnat vända sig direkt till Goethe eller till Humboldt för att finna inspiration, till exempel ha åberopat den senares uppmaning: "Bilde dich selbst! Und dann wirke auf andere durch das, was du bist!"

En annan tysk författare har funnit fina formuleringar för den aktuella människosynen och livsuppfattningen. Också Ernst Jünger ser individens mognad som åtråvärt mål för både henne själv och mänsklighetens samfällighet, uppfattar bildning som instrumentet till självförverkligande och som grund för individens konstruktiva bidrag till offentlighet och samhälle. Åskådligt heter det hos honom

att den som genom läsning varje dag lägger en tegelsten till sitt bildningsbygge vid framskriden ålder kommer att upptäcka att hon bor i ett slott, det vill säga någon helt annanstans än i de mentala kåkstäder som den så kallade populärkulturen, som egentligen inte är någon kultur överhuvudtaget, i alltmer uppskruvad produktionstakt frambringar. Bildning ger tillgång till andra idoler än schlagersångare och tatuerade fotbollsspelare, vilka har gjort de gatukriminella till stilmönster och som dväljs i en fattig Lamborghinirikedom, figurer vars påvra och inexakta språk av svassande kitschjournalister vanemässigt beskrivs som charmigt.

Det borgerliga universitetet är historiskt och begreppsligt oskiljaktigt förbundet med "den goetheanska människan".

Hur ser det då ut i dagens Sverige med universitetet? Korresponderar universitetet här och nu med de frihetsideal som Newman och Humboldt företrädde? Är de inriktade på att frambringa goetheanska människor, helt och fullt, i någon mån eller överhuvudtaget inte?

En utgångspunkt för ett svar kunde vara en blick på sammanfattningen av regeringens proposition 2012/13:30, "Forskning och innovation". Vad förväntar sig statsmakten av kunskapssökandet vid universitetet? Ganska snabbt konstaterar man att "frihet" inte är något omhuldat värdeord. "Forskning av hög kvalitet kan bättre bidra till medborgarnas välfärd, samhällets utveckling, näringslivets konkurrenskraft och en hållbar utveckling. I propositionen redovisar regeringen åtgärder som syftar till att forskningens kvalitet och nyttiggörande av forskningsbaserad kunskap ska öka", heter det istället inledningsvis. Och avslutningen bjuder ett eko av inledningens: "Regeringen presenterar i denna proposition ett antal åtgärder för att öka nyttiggörandet av den kunskap som genereras i den offentligt finansierade forskningen. Dessa åtgärder syftar till att främja kvalitet och prestation i universitetens och högskolornas samverkan och nyttiggörande." Formuleringarna kan förefalla godhjärtade och oförargliga men är dessvärre alarmerande. Signalordet framför

"Ingen kan förstås vara emot att universitetet är nyttigt. Men i själva ordet 'nyttiggörande' finns implicerat ett icke obetydligt mått av aktivism."

andra är alltså "nyttiggörande". Ingen kan förstås vara emot att universitetet är nyttigt. Men i själva ordet "nyttiggörande" finns implicerat ett icke obetydligt mått av aktivism. Här finns någon som vet vad som är nyttigt och hur nyttiggörande åstadkoms, någon som med sina "åtgärder" styr verksamheten i en riktning och inte i en annan. Man ställer sig frågan om det inte i regeringens närhet finns någon som kunde hålla den informerad om det kontraproduktiva i "åtgärder för nyttiggörande", det enorma priset för dylika frihetsinskränkningar.

Jag kommer ihåg när allianspartierna ännu var i opposition. Folkpartiet profilerade sig med engagemang för skola och universitet. Lars Leijonborg tog munnen full av det gamla liberala slagordet "frihet". Socialdemokraterna, framhöll han helt riktigt, utövade alltför mycket kontroll exempelvis på forskningsområdet, tvingade på universitetet ideologimål som stod i strid med tanken på förutsättningslöst kunskapssökande. Jag och många med mig höll honom räkning för en klok och rakryggad attityd.

Så blev Lars Leijonborg utbildningsminister. Till synes lyckosamt sammanföll hans upphöjelse med en frihetlig symbolhandling. Forskare som sökte projektmedel från Vetenskapsrådet skulle inte längre tvingas att genuseklarerat sin ansökan, alltså att kryssa i en ruta där de garanterade att deras forskning hade ett genusperspektiv. >>

FRIHETENS AUKTORITET

Stockholms universitetsbibliotek.

FOTO: ERIK G SVENSSON/TT NYHETSBYRÅN

TEMA

Johann Wolfgang von Goethe.
JOSEPH KARL STIELER (1781–1859)/WIKIMEDIA COMMONS

FRIHETENS AUKTORITET

Tidskrift för litteraturvetenskap tog denna symbolhandling till utgångspunkt för en enkät. Jag tillhörde de tillfrågade och vill in extenso återge mitt tämligen kortfattade enkätsvar, därför att det så tydligt ger uttryck för den besvikelse som upphöjelsen av Lars Leijonborg redan hade inneburit:

Hur blev DDR DDR? Var det för att ondskefulla personer styrde och ställde? Eller var det för att välvilja svämmade över och dränkte all spontanitet och frihet, all lust hos individen att gå sin egen väg och formulera problem efter eget huvud? Repression växer där trycket från konsensus är starkt. Ena dagen krav på klassperspektiv, nästa på genusperspektiv. Här en minister som inte begriper vad som är hans bord och vad som inte är det. Där en underhuggare som står till tjänst med att genuscertifiera institutioner och på så vis gör sig till kommissarie.

Det finns ett stråk av otäckt nyspråk i TjL:s cirkulärfråga. Man framställer det som ett "faktum" att forskare inte längre "kan" genusdeklarerat sin ansökan om projektmedel från Vetenskapsrådet. Jag undrar: Hur skulle någon kunna förhindras att redovisa sin forskningsinriktning i själva ansökan? Försvinnandet av "genusrutin" innebär endast att alla inte längre behöver göra övermakten sin reverens. Bara vänner av det totalitära kan sörja.

Tillnyktringen ifråga om "genusdeklaration" är dessvärre inte representativ. Alliansregeringen vidmakthåller inom kultur- och forskningspolitik tyvärr åtskilligt av socialdemokratisk kommandostruktur. I SVT ser jag utbildningsminister Lars Leijonborg kommentera forskningspropositionen. Eftersom "jag" har tagit fram si och så många miljarder kronor till forskning- en tycker "jag" att det är rimligt att "jag" får vara med och bestämma hur pengarna används, säger figuren i rutan. Jag får en intensiv känsla av obehag. Är detta en liberal? Har han då ingen instinkt alls? Förstår han vad han säger? För det första är pengarna inte hans. Och vad skulle göra just honom, en förvisso folkvald men tämligen lågutbildad politiker, lämpad att göra forskningsprioriteringar?

"Strategiska forskningsmedel" stod det på den skylt som skulle få klåfingrigheten att framstå som något annat än maktmissbruk. Marschen var anträd till det "nyttiggörande" som stavas fram i regeringens proposition 2012/13:30, "Forskning och innovation". I detta rike göra sig den goetheanska människan icke besvär.

Men ute på universitetsinstitutionerna då, har inte motståndet där varit samlat och starkt mot klåfingrighet och propäer om nyttiggörande? Hur ser det ut i de klassiska bildningsämnen, bland humanisterna? Snarare än ett motstånd finns bland dem ett missnöje, ett missnöje som sedan länge nära nog har blivit en existensform, ett missnöje som ligger likt en sur rök över tjänsterum och korridorer. Problembeskrivningen är ständigt densamma och aldrig särdeles subtil: det saknas resurser, det råder brist på pengar. Det tjut man förmår uppstämman lyder: Mer!

Men humanioras svårigheter gäller knappast kvantitet på medel. Sanningen är att humaniora förfogar över väldigt mycket större resurser än tidigare, än bara för några decennier sedan, vid en tidpunkt när humaniora ansågs viktigt och framgångsrikt. Tjänsterna som professor och universitetslektor, som då var ytterst få, har blivit åtskilligt fler. Och tillströmningen av studenter har ökat. En besökare från yttre rymden skulle kunna få för sig att människorna i den sura röken egentligen har mycket bättre förhållanden och villkor än vad deras föregångare vid institutionerna hade. Två faktorer gör att den långväga

besökarens slutsats likväl skulle vara felaktig, två faktorer som ingenting har att göra med "mer" men som icke desto mindre är avgörande.

För det första handlar det om hur pengarna kommer till undervisningsverksamheten. När Per Unckel var utbildningsminister i början av 1990-talet genomfördes en genomströmningsreform. Universitetsämnena skulle inte längre få anslag för att finnas till och genom sina befattningshavare tradera och utvidga kunskap och tillse att examinerade studenter befann sig på en önskvärd, utifrån ämnets kompetenskrav fastställd nivå. Universitetsämnena skulle istället få anslag efter prestation. Måttet på prestation var antalet examinerade studenter. Fler utexaminerade studenter gav högre samlad ersättning. Få utexaminerade studenter satte ett ämne på svältkur. Vem som helst borde genast ha kunnat räkna ut att reformen var enastående destruktiv. Sambandet mellan kunskap och examen upplöstes skyndsamt.

För egen del var jag studierektor vid litteraturvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet när reformen genomfördes. Som ett förslag, delvis förstås som ett den vanmäktiges skämt, framförde jag till kolleger på institutionen och tjänstemän på universitetets kansli för humaniora och teologi att poäng för kurser borde delas ut vid registreringen. Vinsterna var uppenbara. Ingen student satte sin fot på

institutionen utan att ge ett ekonomiskt bidrag. De studenter som bara var intresserade av poäng och inte av kunskaper fick vad de ville ha snabbt och smidigt. Lärarna kunde därför lägga all energi på de studenter som var intresserade av kunskap snarare än av poäng. Dessa studenter kunde vid utbildningens slut erhålla ett handbrev där läraren intygade att de verkligen kunde något. Många av dem som jag samtalade med log, kanske för att de förstod att det i praktiken skulle bli i princip så här. Genomströmningsreformen gyn-

nade produktion av poäng och motverkade produktion av kunskap, skapade examensinflation.

Den nu anförda effekten var allvarlig nog. Men till den kom en rad bieffekter som på sikt har visat sig vara ännu mera ödesdigra. En bieffekt har med mentalitet att göra, dels hos lärare, dels hos studenter. De lärare som sattes att betjäna inflationsmaskinen, att maximera poängproduktion, upplevde en meningsförlust och greps inte sällan av självförakt. De kunskaper som de nyss hade tyckt var så angelägna framstod nu som nästan betydelselösa. Försökte man vidmakthålla kontroll av att studenterna lärde sig något blev man kallad till prefekten som förklarade att man förstörde genomströmningen och borde tänka på sin anställning. Cynism kunde bli ens tillflyktsort. Och studenterna blev medvetna om att det existerade prislappar. Utexaminerade studenter var inte lika mycket värda i alla ämnen. Prislappen på någon som studerade väg och vatten var exempelvis högre än på någon som studerade sanskrit. För studenterna var steget inte långt till att dra slutsatsen att ett ämne var mer värt än ett annat. Ordningen framkallade omotiverad självbelåtenhet i somliga studerandegrupper och omotiverad brist på självaktning i andra. Så småningom får dylika stämningar konsekvenser för rekryteringen till olika ämnen.

En annan bieffekt har med ämnesutbud att göra. Om ämnenas ekonomi grundas på genomströmning, så får småämnena det svårt, exempelvis samtliga språk utom engelska. Portugisiska eller hindi – jag tar två hypotetiska exempel – kan inte pumpa igenom tillräckliga studentmängder för att upprätthålla tjänster och kursutbud. >>

Nedlägningsshot blir lätt akuta och realiserade. För samhället blir resultatet negativt. Det finns inget skäl till att önska väldiga hopar studenter till dessa ämnen, men det finns synnerliga skäl till att upprätthålla en kunskapskompetens nationellt. Brasilien och Indien är väldiga länder, viktiga att begripa sig på och relatera till för en nation i nationernas familj, fullt tillgängliga om och endast om relevanta källor kan studeras på originalspråk. Ämnesföreträdare vid språkinstitutioner fungerar inte sällan som inofficiella ambassadörer i båda riktningar, som kontaktpersoner möjliga att använda också för den som inte främst är inriktad på affärsverksamhet. Med prestationsbaserade anslag slås grunden undan för ämnen som inte åtnjuter popularitet, även om dessa ämnen är relevanta och betydelsefulla för kunskapsnationen Sverige. Resurser går istället till ämnen som är populära, även om dessa ämnen är irrelevanta och betydelselösa för kunskapsnationen Sverige. Ett kursutbud gror med beteckningar som "Vampyrer och makt. Konstruktionen av vampyren i fiktion och samhälle" eller "Huliganism, kroppsfixering och idrottsliga ideal".

Det här med kurser om vampyrer och kroppsfixering kunde ju ses som ett uttryck för *Lern- und Lehrfreiheit* men måste dessvärre istället ses som ett uttryck för vilshenhet beträffande själva kunskapsökandets motiv och fruktbara inriktning, ja, som ett uttryck för att

en politisk logik eller en näringslivslogik har ersatt en akademisk logik. Om universitetet var fritt att följa sina egna värdekategorier, skulle kurser om vampyrer och kroppsfixering aldrig kunna tränga undan kurser i portugisiska och hindi. Det seriösa kunskapsbyggandet har sina tusen trådar, sitt sammanhang och sin konsekvens.

På motsvarande vis är de skenbart åt motsatt håll verkande rekryteringsstörningarna ämnen emellan konsekvens av att annan logik än den akademiska har fått olyckligt inflytande. I ett gott samhälle sprider sig begävnigen över ett brett spektrum av ämnen, verkliga ämnen, ämnen oundgängliga för en bättre förståelse av tillvaron och människans plats i den. I ett dåligt samhälle fylkas alla i för tillfället gynnade ämnen. Historien är entydig på den punkten. Det förstnämnda mönstret uppstår där den akademiska frihetsgraden är stor, det sistnämnda där externa intressen har fått infiltrera.

För det andra – nu kommer jag till faktor två varför den tänkte besökaren från yttre rymden misstog sig – handlar det om de ämnesuppehållande funktionerna, om vad de anställda vid humanistiska institutioner gör med sina ämnen, hur de förhåller sig till sina ämnen. Också här, så att säga mer inomvetenskapligt, framträder en svårighet bland befattningshavarna att fortsatt vara meningsproducerande och upprätthålla självrespekt. Också här kommer sig svårigheterna i hög grad av infiltration, av att variabler som inte har med ämnesutforskandet att göra har vunnit insteg och spridning, fått inflytande på befattningshavarens möjlighet att sköta sin befattning och forma sitt ämnesutforskande, av ett nagande på frihetsytan i hans yrkesutövande. Vad syftar jag på konkret?

Ja, låt mig ännu en gång återvända till min egen erfarenhet av att arbeta med högre utbildning. Under knappt två år strax efter millennieskiftet tillhörde jag ledningsgruppen för Malmö högskola. I styrdokumentet hette det att all verksamhet vid högskolan skulle genomsyras av tre perspektiv: genus, mångkultur och hållbar utveckling. Notera särskilt ordet "all". Så var det. Jag hade då varit yrkesverksam på annat håll i samhället under nära nog ett decennium och reagerade på kommandot. Inom universitet och alltså inom ämnena

hade ideologimål verkligen blivit överordnade. Jag gissade att detta framförallt skulle få konsekvenser inom humaniora. Att en kirurg först och främst vill upprätthålla förmågan att skilja mellan mjälten och njurarna blir inte lika utmanande som att en humanist vill göra andra prioriteringar än de ideologiskt påbjudna. Och jag noterade snart att den som hade makt och myndighet också hade inrättat befattningar med titlar som genuskoordinator och jämställdhetsombud, alltså kommissarier att rapportera till och bli övervakad av, att vara rädd för och beställsam mot. Kraven uppifrån på rapportering över åtgärder och insatser var tydliga och vidlyftiga och åt upp tjänstetid. I sig kunde ideologimålen te sig harmlösa eller till och med hedervärda. Men koncentrationen på dem kunde inte vara annat än skadlig, detta att ständigt behöva beakta och framhålla, att demonstrera sin följsamhet där man borde ha ägnat sig åt något originellare.

Där dörren står öppen slinker snart åtskilligt in. Vem som är kompetent och nyskapande inom ett ämne har vid universitetet långa tider kommit till uttryck genom lärd eller vetenskaplig dialog. Misstag och övergrepp har förekommit, förtjänta personer i skilda sammanhang blivit förbigångna och bortsorterade, mer eller mindre inkompetenta istället av strategiska skäl gynnade. Men i princip har sådant som överblick, perspektivrikedom och omdöme kunnat väga tungt i befordringsärenden. Tendensen har förvisso under flera decennier varit att gå från det kvalitativa till det kvantitativa, men denna ten-

dens har på senare år fått en stark och uppmuntrade skjuts utifrån. De externa intressena – de politiska och ekonomiska – som ser som sin uppgift att dirigera och omdirigera medel och anslag med förment nytta för ögonen har inte litat på de förhållanden som etableras på ett vetenskapligt fält genom dialog utan har önskat sig mått på prestation.

"Kraven uppifrån på rapportering över åtgärder och insatser var tydliga och vidlyftiga och åt upp tjänstetid."

Mätbarhet sargar plötsligt som ideologimål nyss. En meriteringsindustri som – åtminstone inom humaniora – är lika skrattretande som förödande har uppstått, i sin praktik snarlik den tidigare nämnda poängfabricerande inflationsmaskinen inom utbildningen.

Det är idag som akademisk befattningshavare alltid mer meriterande att ha publicerat kleinkunst i *Journal of Advanced Stupidity* än att verkligen ha satt sig in i och begrundat frågeställningar med stor relevans och komplexitet. Särskilt meriterande är det om man tillsammans med några likasinnade har upprättat en citeringskartell och ymnigt hänvisar till varandra. Siffror rinner till departement och anslagsgivare. En verksamhet som skulle vara problemlösande och civilisationsupprätthållande har i allt högre grad kommit att inriktas på att åstadkomma en springflod av meriteringsmakulatur.

Auktoritet och hierarki i det öppna samhället? Det borgerliga universitetet med sin proklamerade integritet var en viktig komponent i frambringandet av ett samhälle där det går både att söka mening i livet och att göra affärer, ja, det öppna samhället av modernt västerländskt snitt. Avvecklingen av den universitetets relativa autonomi som nu är i full gång orkestrerad av nyttiggörandets apostlar får mig att associera till ett ord av den 1944 stupade franske diktaren Antoine de Saint-Exupéry: "Ett totalitärt tyranni skulle också kunna tillfredsställa våra materiella behov. Men vi är inte en kreaturshjord som ska sättas på gödning."

Hoppet är givet den som är utan hopp. Men ... skulle jag ställa mig vid Geijerstaten utanför Uppsala universitet och skandera att det borgerliga universitetet borde återupprättas, blev jag sannolikt ganska ensam.

Peter Luthersson är docent i litteraturvetenskap, ingår i Axess redaktionsråd.

Cheferna ska veta bäst

Den bristande respekten för kunskap och erfarenhet är ett av skälen till försvarsfrågans kris.

Av Annika Nordgren Christensen

För ungefär tjugo år sedan träffade jag en general för första gången. Det var dåvarande arméchefen, generallöjtnant Åke SAGRÉN, som tog emot det nyvalda försvarsutskottet och vi delade förmodligen skräckblandad förtjusning över varandras exotism. Jag var 22 och grön i alla bemärkelser utom armévarianten. Generalen å sin sida uppfyllde samtliga av mina förutfattade uppfattningar. Argument om att det "kändes" på ett visst sätt, eller svepande jämförelser med andra verksamheter, bemöttes på sin höjd med barmhärtig tystnad.

Vi kom så småningom till en ömsesidig respekt för varandra, men det krävde att jag kunde vareda militär förkortning och förstod hur systemet hängde ihop. SAGRÉN och hans gelikar var tydliga med den saken och när jag förstod att det inte var uttryck för ojämsställdhet utan rimliga krav på en beslutsfattare oavsett ålder, kön eller politisk tillhörighet var jag mycket tacksam för den respekt de visade genom sina förväntningar.

Det var då det. Nuförtiden måste Försvarsmakten behandla anonyma tyckare på nätet med praktiskt taget samma hövlighet som en disputerad analytiker vid FOI. I en kultur av alla åsikters lika värde, där det råder en föreställning om att starka åsikter är samma sak som att kunna något, ska även Försvarsmakten visa att man hänger med i samtiden. Ibland kan jag längta efter lika befriande som välförtjänta åthutningar när det blir alltför mycket av amatörernas afton, men det är en primitiv tanke som kanske fungerade på värnpliktstiden, när personalen ytterst hämtades för tjänstgöring av polisen. Å andra sidan undergräver alltför mycket undfallenhet den status som officerare och soldater måste ha i samhället för att ett frivilligt rekryterat försvar ska lyckas.

Kretsen som intresserar sig för försvaret och försvarspolitik har knappast blivit större med åren, och allmänhetens kontakt med

Försvarsmakten har minskat dramatiskt med färre regementen, få journalister som bevakar frågorna och en värnplikt lagd på is. Det är fortfarande inte en politisk merit att ägna sig åt försvaret – möjligen kan det förändras i och med den förändrade säkerhetspolitiska utvecklingen i Europa – och regeringen kommer undan med en vårproposition utan tillskott så att förbanden kan öva som det är tänkt i år, trots pannor i djupa veck över spridningsrisker i och med krisen i Ukraina. Det skrivs text efter text om krisen i verksamheten, politikens ovilja eller oförståelse och det saknas inte seminarier om alla de sätt på vilket det gått fel.

Försvarsbloggare, Krigsvetenskapsakademien, organisationer och en och annan journalist gnager envetet vidare i jakt på reaktioner och beslut, men alla inblandade är inblandade och rollerna blir till slut bekväma – man vet var man har varandra och då blir det behagligt förutsägbart även när det är dystert och grått. Ingen avgår, någonstans.

Som konsekvens av att allt färre har insikt på riktigt i försvarsfrågan, samtidigt som krisbilden sätter sig allt djupare utan att denna kris får några märkbara konsekvenser, undermineras auktoriteten hos dem som bestämmer – och det gäller både försvarspolitiker och Försvarsmaktsledning. Hur ska man egentligen se på gränssnittet mellan politik och profession när ÖB:s bästa militära råd om att avstå från fasta militära installationer på Gotland avfärdas, utan att vare sig han går i taket eller regeringen anser att man måste fråga någon annan? Om det slutar med en militär satsning på Gotland, utan full finansiering och förklaringar om att det är en politisk beställning som inte har så mycket med den militära bedömningen att göra, ja, då blir det ett slags repris på alliansens löfte för några år sedan om att inte lägga ner några enheter i grundorganisationen, trots att det egentligen krävdes förändringar för att budgeten skulle gå ihop. >>

Försvarsminister Karin Engström besöker F 17.

FOTO: MARCUS PALMGREN/TT NYHETSBYRÅN

Jag tror det börjar göra ont i samhällskroppen på allvar när till och med utsultna försvarsvänner blir förbannade då politiken aviserar satsningar på ubåtar och stridsflyg, eftersom det uppfattas som att man lappar och lagar på ett trasigt system. Och internt i Försvarsmakten bubblar paradoxen: Å ena sidan förkunnas att officers- och soldatyrket är unikt, med allt vad det innebär, inte minst vad gäller ordergivning och hierarkier som är nödvändiga på både slagfält och regemente – här finns krigaren som tycker att Försvarsmakten är en unik miljö, omöjlig att jämföra med någon annan, oförenlig med LAS och MBL och definitivt med tal om ”särinnesse”. Å andra sidan rekryteras medarbetare som har tagit fasta på den moderna värdegrunden och som med goda skäl ser sig som medarbetare i vilken myndighet som helst, inklusive en stryktålig ledning som gör sitt bästa med de politiska relationerna.

Men det är inte konstigt att somliga officerare tycker det är svåruthärdligt att följa den försvarspolitiska debatten med stoltheten i behåll. När till exempel tidigare aviserade och budgeterade åtgärder relanseras som ”satsningar” får man det jobbigt i mötet mellan systemets fostran om tydliga budskap och behovet av fungerande

relationer och demokratisk arbetsfördelning med uppdragsgivaren. Det som varit yrkets själva kärna kommer i gungning och den professionella auktoriteten hotas. Saknas dessutom förståelse ute på förbanden för försvarsmaktsledningens villkor, där inte bara situationen ska hanteras utan också i högsta grad bilden av situationen, känns den teoretiska referensramen och den praktiska kompetensen närmast meningslös. Men man lyder order, såklart, och ler överseende under förbandsbesöken.

Frågan är bara vad som händer på sikt i denna förgiftade mix av politisk klåfingrighet på mikronivå och allt större avstånd mellan en självbild av unik uppgift och faktisk politisk behandling? Innehåller man en unik kompetens och uppgift, eller inte? Att politiken ska styra både anslag och uppgift, det är självklart. Men om politiken undandrar sig uppgiften att ange tydliga mål – vilket visas gång på gång i Riksrevisionens granskningar – och istället petar i det som känns överblickbart och mer slagkraftigt i Niklas Svenssons *Expressen-TV*, men som egentligen borde vara ÖB:s eget beslut, då sjunker auktoriteten på båda håll och man förlorar respekt för varandra i en ömsesidigt destruktiv dans.

Jag tror möjligen att klåfingrigheten drabbar andra sektorer än

FRIHETENS AUKTORITET

försvaret. Om det är en korrekt iakttagelse att politiken generellt sett har blivit närnsynt och sig själv nog, beror det naturligtvis på allt snabbare processer mellan idé och utspel och journalister som intervjuar varandra i direktsändningar dygnet runt, men också på utarmningen av utredningsväsendet. Det sjungs inte direkt långsamhetens lov i breda och experttunga utredningar, präglade av öppna mandat och eftertänksamhet. Istället blir det ständiga utredningsuttryckningar, syftande till förslag som hjälper till att motivera den givna uppgiften (snarast möjligt). Är man ointresserad eller väntar för länge med att tillsätta grundliga utredningar, då hinner man inte med något annat än enmansutredningar som tillsätts i samma stund som krisen är ett faktum.

En annan förklaring är att man ändå inte vill eller har tid att omhänderta resultaten, vilket på sikt innebär att ”utredning” blir ett skällsord, alternativt att man utreder samma sak om och om igen. På försvarsområdet utreds och utformas försvaret återkommande av Försvarsberedningen. Beredningen är en utmärkt uppfinning, dock kringskärs man av att budgeten är fix och färdig att anpassa sig till innan man tar itu med hotbildsbedömningen, eller så är alla överens om att resurserna ska öka – som nu – men då in-tecknas den ökningen av utgifter redan innan analysen är klar. Så länge som alla dansar med kan ändå föreställningen fortsätta.

Jag skrev i inledningen att jag kvalade in i försvarspolitikens medels kunskaper på skruv- och mutternivå. Så småningom som ett slags expert. Frågan är om det var bra? Det är förtjusande att bli lyssnad till av äldre och mer erfarna, roligt att drämma till med sakkunskap och man ska inte underskatta komfortzonens inverkan på natt-sömn, men hur bra är en expert på att formulera de där övergripande målen jag efterlyste här ovan? Jag vill hävda att man kan sätta mer realistiska och genomförbara mål om man har någorlunda begrepp om helheten, inklusive viss detaljnivå. Det betyder dock inte att man kan bedöma allmänhetens vilja eller förmåga att omfatta dessa mål, eller att man är bäst på att formulera rikets långsiktiga intressen. Till det behöver vi folkvalda med tentaklarna ute och som kan utkrävas ansvar i allmänna val. I sällsynta fall sammanfaller dessa förmågor, men ofta inte. Därmed måste auktoriteten återupprättas på båda fronter. Få vill tillbaka till en tid där allmänheten icke ska göra sig besvär med att delta i debatten och endast en begränsad grupp tycker det vore toppen om teknokrater styr såväl skruv- och mutterfrågor som visioner. Själv gillar jag ökad delaktighet och att våra barn uppfostras i att hävda sin rätt att ta plats i det offentliga samtalet – inklusive alla de nya arenor där detta kan manifesteras. Men om inte krav på viss kunskap kan ställas, om en sakfråga som diskuteras, kommer det i sinom tid att slå tillbaka. Det är som vanligt: Att ställa krav kan vara omsorg och kärlek.

Det är demokrati att vi har samma rättigheter och skyldigheter gentemot statsmakterna, men inte att våra kunskaper ska tas på lika stort allvar. Jag förväntar mig att ÖB vet mer om försvarseffekt än en försvarspolitiker och jag förväntar mig att en försvarspolitiker är mer kunnig i att bedöma samhällets vilja och möjlighet att omfatta mål och göra säkerhetspolitiska vägval än ÖB. Och jag förväntar mig att en expert tillmäts större betydelse – om det så gäller genomslag eller intensitet i att motbevisa påståenden – än vilken uppfattning som helst.

”Det är demokrati att vi har samma rättigheter och skyldigheter gentemot statsmakterna, men inte att våra kunskaper ska tas på lika stort allvar.”

Man är förvisso expert på sin egen upplevelse, men när egna upplevelser sköljer som en flodvåg över alla informationskanaler, måste något eller någon höja sig över detta och dra slutsatser som inte enbart grundar sig i enskilda individers kränkthet eller att man sett ljuset hemma på kammaren. Det är helt enkelt dags för vuxna att ta över och kallt konstatera att alla som läst något på Wikipedia eller googlat en kvart inte nödvändigtvis bör göra sig anträffbara för intervju. Alla har rätt till sin egen åsikt, men det betyder inte att alla måste lyssna eller att kunskap är relativt. Det är fullt möjligt att säga att någon har fel, utan att mena att personen ifråga är mindre värd (eller dum).

Jag menar inte att Åke Sagrén ska vara en förebild för generalerna år 2014, en militär auktoritet kräver andra färdigheter nu än för tjugo år sedan. Officersyrkets existens motiveras ytterst av att man ska kunna leda krigsförband i strid, men en frivillig personalförsörjning kräver att tillräckligt många begåvade personer ska tycka att verksamheten är relevant för att söka sig till den, och det kräver att det finns företrädare med auktoritet och dragningskraft utöver den mersällan prövade förmågan att leda förband i strid. En förbandschef av idag måste kunna samverka med kommunalrådet, bedöma ”stormar” i sociala medier mot flottiljens buller och få ihop en årsredovisning med en och samma trovärdighet. Men en sak bör gå som en röd tråd mellan Sagrén och kommande generationers generaler i Försvarsmakten: tydliga budskap. Det vinner respekt inåt, men också utåt.

Ett exempel på det var när det brast för Försvarsmaktens informationsdirektör, Erik Lagersten. Han markerade med myndighetens mått mätt starkt mot riksdagsledamot Annicka Engbloms (M) sätt att kritisera hur Marinens

musikkår behandlades, som ett resultat av den egna regeringens aviserade besparing om 500 miljoner kronor på lönekostnader. Engblom bad senare rakryggat om ursäkt och informationsdirektören kanaliserade en stark känsla genom hela Försvarsmakten: Politiker ur alla läger – ta ansvar för de beslut ni fattar! Politiken kan å sin sida vända sig mot Försvarsmakten och kräva motparter i dialogen som förstår både nödvändigheten av och intresserar sig för samverkan med det civila samhället.

Detta illustrerar något grundläggande i ett fungerande och välmående system med en hierarki som levererar resultat: Ömsesidig respekt kräver klarspråk, tydlig rollfördelning och tillämpad uppdragstaktik – samt ett osentimentalt ansvarskrävande. Ytterst handlar det i Försvarsmaktens fall om att medborgarna ska känna tillräckligt förtroende och respekt för att *frivilligt lyda* organisationen i händelse av krig. Ett sådant scenario kräver också ett välgrundat förtroende för det politiska ledarskapet, långt bortom fokusgrupper och opinionsundersökningar.

Chefen vet inte alltid bäst, men bättre än många andra och allra bäst vill vi att ÖB och ordföranden i riksdagens försvarsutskott ska veta. Faktum är att det borde vara ett gemensamt militärt och politiskt intresse att så är fallet och att man därmed börjar behandla varandra därefter, det vill säga med tydliga besked och avgränsningar för varandras kompetensområden.

Annika Nordgren Christensen är försvarsdebattör med bakgrund som riksdagsledamot för MP (1994–1998) och ledamot i Försvarsberedningen (1995–2009).

Valet till Europaparlamentet väcker frågor om EU:s framtid och inriktning. Viktigast just nu, säger **Charles Grant**, en av Storbritanniens ledande Europaexperter, är att länderna håller ihop.

Av Stephen Castle

”Utmaningarna är enorma”

Storbritannien gick med i föregångaren till EU 1973. Två år senare höll man sin hittills enda folkomröstning om medlemskapet där runt två tredjedelar av väljarna röstade för att vara kvar. Men sedan dess har det konservativa partiet, som förde in Storbritannien i Europa, blivit alltmer desillusionerat om den europeiska integrationsprocessen. Dess ledare, premiärminister David Cameron, har lovat att om han blir omvald i nästa års allmänna val kommer han att omförhandla Storbritanniens villkor för medlemskapet i EU och senast 2017 hålla en folkomröstning om landet skall vara kvar eller inte. Kritiker hävdar att den konservativa politiken har hårdnat den senaste tiden på grund av oro för att partiet skall förlora avgörande röster till det populistiska United Kingdom Independence Party (UKIP) som vill lämna EU och stoppa invandringen. UKIP, som har nått stora framgångar i olika lokalval, väntas få fler röster än Camerons konservativa parti i valet till Europaparlamentet i maj.

Om detta och om EU:s framtid samtalar jag med Charles Grant som är chef för Centre for European Reform (CER), en tankesmedja baserad i London som han var med om att grunda 1996. Grant, en av Storbritanniens mest framträdande

teoretiker vad gäller Europeiska unionen, var journalist på *Economist* innan han gick över till CER. Han är inriktad på en rad ämnen, däribland EU:s utrikes- och försvarspolitik, Ryssland, Kina, euron och globala styrelse reformer.

Stephen Castle (SC): Ligger det någonting i vad euroskeptikerna säger?

Charles Grant (CG): Det ligger någonting i vad de säger med tanke på att under 1990-talet, när proeuropéer som jag argumenterade för att Storbritannien skulle gå med i den gemensamma valutatan, så sa euroskeptikerna att den inte skulle fungera. Så här i efterhand hade de åtminstone delvis rätt. Euron har inte gått under och jag tror inte att den kommer att göra det, men dess konstruktion var helt klart inte optimal. Dessutom har de rätt i att EU befinner sig i en salig röra, att det finns verkliga problem vad gäller ansvar och demokrati.

Men euroskeptikerna har fel när de säger att Storbritannien skulle ha det bättre utanför EU. Trots alla brister skulle ett brittiskt utträde medföra mycket omfattande ekonomiska kostnader och andra kostnader som har med Storbritanniens roll och ställning i världen att göra.

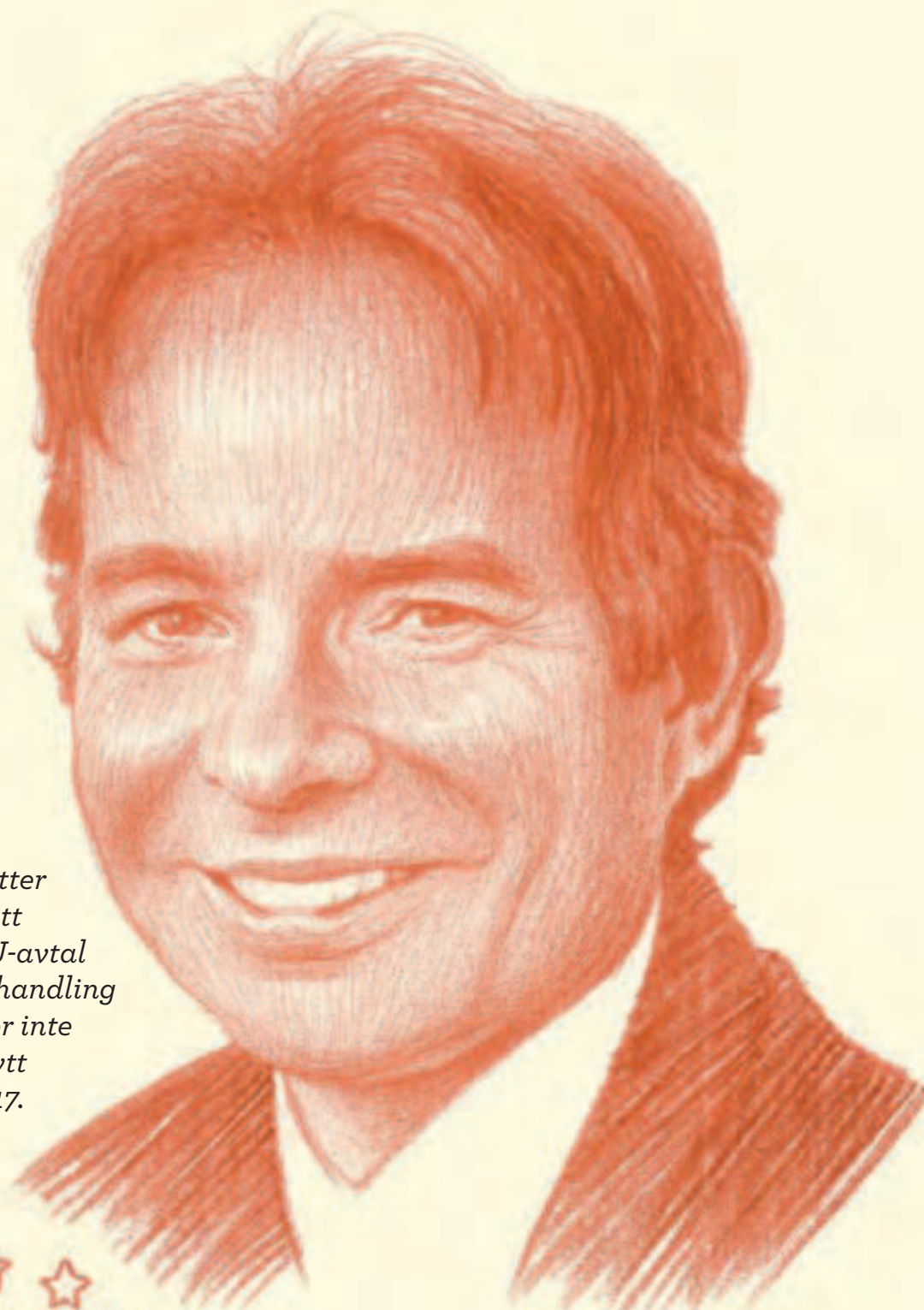
SC: Vad anser du om argumentet att eftersom euroområdet håller på att integreras är >>

”

Euron har inte gått under och jag tror inte att den kommer att göra det, men dess konstruktion var helt klart inte optimal.

”

Den brittiska strategin förutsätter att det kommer att finnas ett nytt EU-avtal i tid för en omförhandling före 2017. Jag tror inte att vi får se ett nytt EU-avtal före 2017.

Storbritannien på kollisionskurs med det? Kan de utanför euroområdet försvaras samtidigt som euroområdet integreras eller skapar detta en oundviklig konflikt?

CG: Jag anser att detta är den mest intressanta frågan för EU:s framtid och Storbritanniens förhållande till unionen: hur de 18 och de 28 förhåller sig till varandra. De kommer snart att bli 19 efter det att Litauen går med och efter Litauens inträde kommer enligt min mening ingen sedan att gå med under tio år.

SC: Inte Polen?

CG: Nej. Polen har varit tio år från att gå med under de senaste tio åren. Med tanke på att de måste förändra grundlagen och få med sig den allmänna opinionen samt hålla en folkomröstning skulle det förvåna mig oerhört. Jag kan inte se att det skulle hända förrän långt in på nästa årtionde.

SC: Storbritanniens enda folkomröstning om Europa ägde rum 1975. Är det inte dags för en ny folkomröstning?

CG: Jag tror att det kommer att hållas en folkomröstning innan jag går i pension.

SC: Hur gammal är du nu?

CG: Jag är 55, så jag tror att det kommer att hållas en inom de närmaste 15 åren. Jag kommer inte att gå i pension förrän jag är 70. Torypartiet vill ha en folkomröstning. Jag antar att det någon gång under de närmaste 15 åren kommer att vinna ett val och då kommer vi att hålla en folkomröstning. Jag är inte någon stor anhängare av en folkomröstning om EU-medlemskapet eftersom jag anser att den representativa demokratin är ett beprövat styrelseskick. Folkomröstningar – något som var omtyckt av personer som Napoleon III, Mussolini och Hitler – leder ibland till dåliga resultat. Inför folkomröstningar har populistiska politiker en tendens att ofta vinna diskussionerna, Djävulen har alla de bästa melodierna. Samtidigt som en del av de komplexa argumenten om ett brittiskt medlemskap i EU som har med siffror och ekonomi att göra sköts bäst av valda representanter, och om folket inte litar på eller tycker om sina valda representanter kan de välja nya. Men om det gällt en stor förändring i Storbritanniens institutionella avtal, såsom att gå med i euro, skulle jag ha varit för en folkomröstning.

Jag önskar bara att den inte genomförs just nu, med tanke på att när euroområdet befinner sig i en sådan fruktansvärd oordning som idag tror jag att det skulle vara mycket svårt att vinna en folkomröstning om att stanna kvar i EU.

SC: Hur troligt är det att David Cameron lyckas omförhandla EU-medlemskapet på ett sätt som skulle tillfredsställa hans konservativa parti?

CG: Jag tror att det är möjligt att Camerons strategi kan lyckas, det vill säga att han omförhandlar något som har med Storbritanniens förhållande till EU att göra och sedan vinner en folkomröstning – vi antar att han vinner valet, något som opinionssiffrorna antyder är rimligt. Men jag tror att det är mindre sannolikt att strategin lyckas nu än för några månader sedan.

För att reformera EU behöver man vänner och allierade, och jag tror att debatten om invandringen i Storbritannien och den retorik som Cameron och andra har använt inte slog väl an i Polen, Baltikum, Rumänien och Bulgarien. Det brittiska varumärket är så bemsittat – som det där främlingsfientliga ruskiga landet som inte vill ha invandrare – att vi har misslyckats med vårt försök att få allierade och vänner att stödja reformerna.

Den brittiska strategin förutsätter att det kommer att finnas ett nytt EU-avtal i tid för en omförhandling före 2017. Jag tror inte att vi får se ett nytt EU-avtal före 2017. Det stämmer att tyskarna gärna skulle vilja ha ett. Ändå tror jag inte att detta kommer att ske lagom till 2017 eftersom 26 länder inte vill ha någon avtalsförändring.

SC: Är (UKIP:s ledare) Nigel Farage ett viktigt eller övergående fenomen?

CG: Han är ett viktigt fenomen, han är väldigt lik Marine Le Pen – jag är bekant med dem båda, har debatterat med dem båda. Farage har precis lyckats undvika ”giftskåpet”, så att det nästan är acceptabelt att rösta på honom.

De konservativa tror att UKIP bara handlar om att vara negativ till invandrare och EU. Jag godtar att det delvis handlar om det, men många av dem som röstar på UKIP är inte särskilt intresserade av EU, de är framförallt motståndare till etablissemangen. De är negativt inställda till snobbar, rikemansbarn, champagnedrickande framgångsrika människor som reser till konferenser världen över och njuter frukterna av globaliseringen.

Nigel Farage har på ett mycket smart sätt odlat ett budskap som handlar om en romantisk känsla, om motstånd mot förändringar, om fientlighet gentemot globaliseringen, om att få Storbritannien att återigen bli ett land med en gemenskap, vitare, som en gång på 1950-talet. Åtminstone en tredjedel av britterna sympatiserar med det budskapet.

SC: Men Farage har funnits där i 15 år och Nationella fronten i Frankrike och Dansk folkeparti har varit profilerade i årtal. Varför har det tagit européerna så lång tid att reagera?

CG: Det är inte något nytt fenomen, men det håller på att bli värre. Det kommer att gå bättre för UKIP i Europavalen än någonsin tidigare. Det blir värre eftersom EU i en del länder inkräktar mer än man brukade, inom euroområdet börjar man faktiskt påverka den ekonomiska politiken på ett sätt som man inte brukade göra. Ett annat skäl är att invandringen har hamnat högre upp på folks dagordning.

SC: Kan den fria rörligheten för människor inom EU överleva?

CG: Jag tror att det kommer en insats ledd av britterna men också av tyskarna och holländarna att tänka om vad gäller rätten till bidrag.

Om och när nya länder går med är tanken som lanserats av britterna, CER och andra att man skall ha en tröskel, så om och när Turkiet går med kommer turkiska arbetare bara att ha rätt att skaffa anställning i andra medlemsländer när BNP per capita eller inkomsterna i Turkiet är, säg, upp emot 60 procent av genomsnittet i EU. Jag tror att den sortens gräns är sannolik.

SC: Hur oroande är risken för en fragmentering i Europa? Är den skotska folkomröstningen ett exempel?

CG: Det är inte troligt att Skottland kommer att bryta sig ur men inte omöjligt. Om man gör det kan jag inte se att det skulle ha en dominoeffekt på resten av EU. Det enda stället där det skulle kunna få en dominoeffekt är i Katalonien.

SC: Skulle ett självständigt Skottland kunna stanna kvar i EU?

CG: Ja, om Skottland ansöker om att gå med i EU släpps landet in. De skulle bli tvungna att acceptera hårda villkor för fisket, de skulle inte få någon [budget]rabatt, men med tanke på att vi just har släppt in Kroatien kan jag inte tänka mig att någon skulle säga nej till en demokrati med fläckfritt rykte som Skottland, som till och med skulle bli en nettobetalar.

SC: Har EU anpassat sig till förändringen i maktbalansen mellan Frankrike och Tyskland?

CG: Ett av problemen inom EU idag är att det råder ett ledarskapsvakuum som Tyskland delvis har fyllt. Britterna står och väger, funderar på att dra sig ur. Europeiska kommissionen, som för 25 år sedan bestämde dagordningen för EU, är nu en skugga av sitt forna jag. Den har alltmer teknisk makt men har förlorat sin moraliska auktoritet och den verkliga politiska makten att styra fram EU. Och fransmännen har blivit en mycket svagare aktör än jag har varit med om. Frankrike saknar ekonomiskt självförtroende, i kombination med att de har en svag ledare i François Hollande och därför har det fransk-tyska förhållandet verkligen upphört att vara drivkraften i den europeiska integrationen. Den är alltför ensidig, det är i alltför stor utsträckning tyskarna som har ansvaret.

”Tyskarna har enligt mitt sätt att se på saken varit alltför motvilliga att dela riskerna.”

Tyskland har den starkaste ekonomin och har därför bestämt dagordningen för räddningsaktionerna inom euroområdet och hur krisen inom euroområdet skall hanteras. De har bestämt dagordningen och har i stor utsträckning fått som de velat.

SC: Och är det tyska ledarskapet välkommet med tanke på att det åtminstone betyder att det finns någon sorts ledarskap? Eller borde vi oroa oss för att det är ett land som dominerar?

CG: Det är inte hälsosamt att ett land dominerar, vilken klubb det än gäller, och därför skulle jag vara tacksam om Frankrike kunde lösa en del av sina ekonomiska problem och följaktligen blev mer inflytelserikt, eller utsåg en starkare ledare så vi fick mer av ett radarpar. Och jag skulle bli glad om briterna bestämde sig för att stanna kvar inom EU och vi därigenom, per definition, blev mycket inflytelserika igen. Men inom utrikespolitiken hälsar jag Tysklands mer bestämda roll med glädje.

Angela Merkel har varit tuff mot Putin och jag tror att detta är del av ett allvarligt menat försök av Tyskland att spela en större ledarskapsroll.

SC: Utan att erbjuda realistiska utsikter för medlemskap, kan EU vara effektivt i sitt grannskap?

CG: Jag tycker inte att grannskapspolitiken har varit någon katastrof även om den inte har levt upp till förväntningarna. För länder som inte har några utsikter att få gå med i EU – som de i Nordafrika och Mellanöstern – finns det en gräns för hur mycket inflytande vi kan ha över dem. I Östeuropa anser jag att grannskapspolitiken på sätt och vis har varit framgångsrik. Moldavien och Georgien är i huvudsak solskenshistorier. Ukraina – där vet vi inte vad som kommer att hända. Man har fått se demonstranter på Majdan som ville närma sig EU, och nu är det en pro-europeisk regering som styr största delen av Ukraina. EU:s dragningskraft var – trots att vi aldrig har utlovat medlemskap – tillräcklig för att leda till att man störtade en rätt otäck och inkompetent regering och ersatte den med en mindre otäck och inkompetent, mer pro-europeisk, regering.

SC: Hur skall vi handla gentemot Moskva med tanke på att samsyn om Ryssland är något som har saknats inom politiken under det senaste årtiondet?

CG: Det viktigaste är att vi är enade, för om vi står enade får vi större inflytande. Som du konstaterar har vi inte varit särskilt enade – men vi är mindre oeniga nu än vid någon annan tid under de senaste 15 åren. Det har skett ett verkligt närmande och jag tycker vi har fått se en samsyn under krisen i Ukraina i fråga om rätt allvarliga sanktioner.

Om Ryssland är dumt nog att ta fler munbitar av Ukraina tror jag att EU kommer att övergå till hårdare ekonomiska sanktioner, något som skulle skada oss, men skada Ryssland ännu mer.

Vi borde ha ett kompromissförhållande till Ryssland. Vi borde göra upp med Ryssland när vi har gemensamma intressen.

SC: Du var dystert angående euron under krisen, är den säker nu?

CG: Det finns fortfarande folk i London och New York som tror att den kommer att spricka. Jag tror inte att den kommer att göra det, även om det inte är otroligt. För det andra finns det en inställning i Bryssel och delar av det tyska systemet att "euron är okej, problemet är löst".

Det tredje sättet att se på saken, som också råkar vara mitt, är att euron befinner sig i en salig jävla röra och den kommer att fortsätta att befinna sig i en enda röra under lång tid, men den kommer inte att rämna.

Tyskarna har överdrivit åtstramningarna. Som en följd har vi fått en förstärkande effekt, en nedgång i efterfrågan från den offentliga sektorn medan den privata sektorn befinner sig i recession vilket har lett till krympande ekonomier, allvarlig risk för deflation,

stigande skuldbörda, så vi befinner oss i en ond cirkel. Tyskarna har enligt mitt sätt att se på saken varit alltför motvilliga att dela riskerna. Till syvende og sidst tror jag tyskarna kommer att göra vad som krävs för att rädda euron, men eftersom de gör ett absolut minimum är det inte optimalt och tillväxten kommer långsammare än nödvändigt.

Vi behöver inte en enorm centralisering av den ekonomiska politiken. Men det vi faktiskt behöver är en bankunion och den nuvarande bankunionen är otillräcklig. Systemet för att rädda banker är otillräckligt, räddningsfonden är för liten. Vi behöver mindre åtstramningar – det är på gång. Vi behöver strukturreformer, men detta behövs inte bara i de södra länderna utan även i Tyskland som länge motsatt sig en liberalisering av tjänstesektorerna.

SC: Tycker du om tanken i Europavalet att partierna nominerar kandidater till posten som ordförande för Europeiska kommissionen vilket, i teorin, skulle injicera mer demokrati i processen?

CG: Jag är väldigt skeptisk till toppkandidatsystemets betydelse. Jag tror inte att det kommer att göra EU mer demokratiskt. Om [Europeiska] kommissionen blir mer partipolitisk, i den bemärkelsen att vi får en vänsterledare för att vänstern vinner valet, så fråntar det länderna som inte står till vänster om mitten legitimitet.

Man får mindre bra människor som ställer upp. Titta på kvaliteten på de tre toppkandidaterna – det är människor som lever i en Brysselbubbla, som har tillbringat hela sitt liv med att arbeta med

europiska frågor men som är fullständigt okända i resten av världen – Amerika, Ryssland, Kina – där ingen någonsin har hört talas om dem. Sittande statsministrar kommer inte att avgå ett par månader före valet för att försöka bli nominerade av sitt parti. Det enda sättet att få bra folk, efter valen, är genom att Europeiska rådet sätter stopp för vilken toppkandidat som nu än vinner valet och ersätter den personen med någon som har internationellt anseende.

Det finns ett antal personer som skulle kunna göra det. Om vänstern vinner valet tänk på Pascal Lamy, Enrico Letta, Helle Thorning-Schmidt. Om högern vinner, tänk på Donald Tusk, tänk på Christine Lagarde, Enda Kenny.

SC: Fredrik Reinfeldt?

CG: Ja, om han vill ha posten. Men han måste vinna valet [i Sverige] så det kanske inte skulle fungera.

SC: Men skulle detta kunna leda till ett utdraget slag med parlamentet och ett beslut senare i år?

CG: Möjligen. Men om vänstern vinner och Helle Thorning-Schmidt förs fram, kommer Europaparlamentet verkligen att blockera den första socialisten sedan Jacques Delors, den första kvinnan någonsin, en person som skulle ha stöd över partigränserna?

SC: Stämmer det att Europeiska kommissionens ordförande skulle kunna komma från ett icke-euroland, medan ordföranden för Europeiska rådet inte skulle kunna göra det?

CG: Det finns ingen regel, alla har sin syn på saken. Fransmännen anser att båda måste tas från euroområdet, men tyskarna gör inte det. De har sonderat terrängen för Tusk och Thorning-Schmidt till kommissionen. Min uppfattning är att en av dem borde komma från ett icke-euroland för att få briterna och andra att känna sig hemma.

SC: Förra gången blev okända kandidater valda till toppjobben inom EU. Har detta fungerat?

CG: Nu är det dags för kandidater med mer pondus eftersom utmaningarna är så mycket större. Euroområdet är fortfarande i en salig röra, förhållandet mellan de 18 och de 28 är en avgörande fråga, vi har reformer på dagordningen, vi måste modigt möta Ryssland. Utmaningarna är enorma, vi behöver tungviktare. ✨

Översättning: **Martin Peterson**

Stefan Zweigs förlorade värld

Stefan Zweig har på senare år blivit aktuell, bland annat genom den uppmärksammade svenska nyutgåvan av hans självbiografi. Där ges en starkt levande bild av mellankrigstiden, trots att Zweig på många sätt kände sig främmande inför den nya tiden.

Av Per Landin

Ar 2011 utkom på svenska en nyutgåva av Stefan Zweigs *Världen av i går. En europés minnen* (1943) som hamnade högst på en av tidningarnas kritikerlistor. Det hedrar förlaget Ersatz att det på detta sätt bidrog till att lyfta fram denna postumt utgivna memoarbok om sekelskiftets Wien och atmosfären före och efter första världskriget då många av de gamla värdena låg i koma och man endast glimtvis kunde ana det nya. Donaumonarkin var på flera sätt i en drömvärld, vilket Zweig är den sista att förneka, och molnen vid horisonten tedde sig ännu på tjugotalet avlägsna.

Boken får, liksom det mesta Zweig skrivit, sin särprägel av det personliga sätt på vilket den fångar en hel tidsålder. Framförallt är det känsligheten som trollbinder läsaren. Plötsligt har första världskriget brutit ut, senare dyker namnet Hitler upp i middagskonversationen, en dörr öppnas mot avgrunden under tiden som författaren skriver brev på Kapuzinerberg i Salzburg till tonerna av Mozart. Det är som om man på varje sida kunde känna författarens ömtåliga hjärta skälva som en vibrerande magnetnål mellan längtan hem och längtan bort, mellan det sorglösa umgänget med den tidens stora andar och främlingskapet i världen, självtvivlet och den febersjuka stämningen i landsflykten.

Samtidigt finns det, det skall medges, något egendomligt teatralt över hans livsbana. Inte ens i sin självbiografi är han särskilt meddelsam vad gäller sitt privatliv, exempelvis sina återkommande depressioner som hans första hustru Friedrike har beskrivit i sina minnesböcker. Många av hans

bästa noveller handlar om välmående människor, oftast av borgerligt ursprung, som likt Gustav von Aschenbach i Thomas Manns *Döden i Venedig* hamnar i en oförutsedd situation som utlöser en psykisk kris eller kollaps. Det räcker med att tänka på novellen "Amok" (1933) som skildrar en läkare som efter en undersökning flyr med en passagerarbåt och dras in i en demonisk kvinnas trollkrets. I denna drömlika exil låter författaren läkaren säga: "Gåtfulla psykologiska företeelser har en rent oroande makt över mig. Jag brinner av längtan att komma okända sammanhang på spåren, och egendomliga människor kunna genom sin blotta närvaro hos mig tända en sådan åtrå att veta, att den inte står mycket tillbaka för åtrån att äga en kvinna."

Man kan nog utgå från att det är sig själv han beskriver, det är sin egen livsångest och oförmåga att ge sig hän som Zweig formulerar. Själv förblir han ett slags impressario, ett medium som speglar stämningar och idéer hos andra snarare än hos sig själv. Stefan Zweig framträder på sin höjd som deras representant. Han förblir den upplyste humanisten och pacifisten, den sekulariserade juden och världsmedborgaren som värderade den universella gemenskapen mer än den nationella, det tidlösa framför det timliga. Det var också de stora andarnas konfrontation med naturkrafterna som han ägnade en lång rad historiefilosofiska böcker, till exempel *Joseph Fouché* (1930), *Maria Stuart* (1935) och *Magellan* (1937). Det var de förebildliga diktargenierna som han dyrkade, älskade att tränga sig in i och levandegjorde i böckerna *Balzac*, *Dostojevskij*, *Dickens* och *Casanova*, *Stendhal*, *Tolstoj*.

Liksom novellerna utmärks hans essäistiska böcker om dessa snillen av en skarp psykologisk

Per Landin är författare och kulturskribent. Hans senaste bok är *Resan till Saaleck* (2013).

”Gång på gång såg sig Zweig föranlåten att kritisera den bristande respekten för konstnärlig kvalitet och urskillningsförmåga som hade följt i moderniseringens spår.”

blick och konstnärlig form, snarare än av nykter fackkunskap. Man märker tydligt Zweigs känslor för sina objekt, exempelvis när han beskriver Dostojevskijs visioner av den nya människan som lever trots sitt lidande och finner mystikens ljus i de mörkaste avgrunder. I jämförelse med det mer balanserade Balzacporträttet präglas hans bild av den store ryssens strävanden av en stark identifikation, en önskan att med egna ord fånga Dostojevskijs förmåga att leva mitt i motsatserna.

Om man skall försöka beskriva Stefan Zweig som människa finns ett par biografier att tillgå, däribland Oliver Matuscheks *Stefan Zweig* med undertiteln *Drei Leben*, vilket var vad *Världen av i går* ursprungligen skulle heta. Flera urvalsvolymer av de nästan 30 000 brev som Zweig skrev har också publicerats, där man får en tydligare bild av vem denne osjälviske person egentligen var. Hans första liv började med födelsen 1881 i Wien, den gamla dubbelmonarkins huvudstad i vilken Stefan Zweig växte upp i ett rikt och aktat judiskt hem. Fadern ägde en textilfabrik

som brodern Alfred senare övertog, medan Stefan tidigt drogs in i den kulturella sekelskiftskulturen på Wiens kaféer och litterära salonger. Här talades lika ofta franska och spanska som tyska. Skådespelare och författare hade status som kungligheter. Livet var sorglöst och lätt sinnigt, och den unge kosmopoliten stiftade tidigt bekantskap med berömda män som diktarna Hugo von Hofmannsthal och Arthur Schnitzler, liksom med Sigmund Freud som han senare skrev ett minnestal om. Zweig medverkade som kritiker i Wien-tidningen *Neue Freie Presse*, översatte böcker till tyska och tillhörde de unga löften som mognade tidigt. I sena tonåren publicerade han en diktsamling *Silberne Saiten*, som beredde vägen för kommande framgångar.

Redan här visade han sin kärlek till det sköna och melodiska. Den cyniska likgiltigheten eller det osentimentalt satiriska draget hos en Karl Kraus var honom främmande, ja motbjudande. Hans läggning var mer konciliant, mer givmild och även exalterad. Framförallt ägde han en sällsynt litterär receptivitet och lidelsefull aptit på litteratur och historia vilket skaffade honom en stor och skiftande >>

”Som tolkare av det utforskade dunkla hos människan, det Freud kallade de primitiva drifterna, intar Zweig fortfarande en framskjuten position i tyskspråkig litteratur.”

bekantskapskrets. Listan över berömdheter och förgrundsfigurer som passerar kan göras lång. Alla som tiden hade av rang och klass finns representerade, från författarkolleger som Thomas Mann, Hermann Hesse, Robert Musil, Elias Canetti, Bertolt Brecht och Erich Maria Remarque till teatergurun Max Reinhardt och den tyske utrikesministern Walther Rathenau.

S om om inte detta var nog ägde han en väldig samling med autografer och handskrifter, av allt från Mozart till Adolf Hitler, och därtill Beethovens skrivbord och Goethes penna. Enligt biografen Matuschek ska han även ha varit ägare till Haydns originalmanuskript till den tyska nationalsången och Hoffmann von Fallerslebens nationalistiska text till densamma som börjar med orden ”Deutschland, Deutschland über alles” – en raritet som han under trettioalet ville avyttra på grund av den politiska betydelse strofen fått. En del av samlingen visades på en utställning som Deutsches Historisches Museum i Berlin ägnade Stefans Zweigs ”tre liv” för några år sedan.

Det var inte bara en framtidsinvestering. Samlaren Zweig kände, särskilt under och efter första världskriget, en plikt att värda detta litterära arv, rädda det undan den alltmer själlösa och kortsiktiga samtiden som i bästa fall ville kasta en blick på morgondagen. Samlingen av diktartecken blev hans värn mot stundens strömning. Första världskriget, som han inledningsvis hade bejublat, tillbringade han på krigsarkivet i Wien där man på sin höjd kunde höra mullret från fronten. Desto större blev chocken efteråt när huvudstaden i dubbelmonarkin, som rymde över femtio miljoner människor, krympte ihop till en stad med bara fyra miljoner omkring sig. Stefan Zweig gifte sig med Friedrike Winternitz och flyttade in i ett slottliknande residens på Kapuzinerberg ovanför Salzburg varifrån han kunde betrakta samhällets förvandling.

Kejsaren, och med honom all glans och fest, hade fördrivits. Men för Zweig blev åren efter 1919, som han själv kallade sitt ”andra liv”, hans mest produktiva, åtminstone på ett kulturellt och litterärt plan. Någon Don Juan var han däremot inte; barn ville han aldrig ha. Det hindrade inte att han i sina böcker – *Hjärtats oro*, *Känslornas irrvägar* och *Förvandlingens rus*, liksom i essäerna om Byron och Dostojevskij – ägde oanade inblickar i människans själsliv och undertryckta drifter. Även i de stora historiska verken, främst kanske i *Odödliga ögonblick*, känner man under den klara och balanserade ytan en pulserande passion som ibland, det påpekas ofta, slog över i ett högstämt vibrato.

Att han under dessa år blev den mest läste och översatte tyskspråkige författaren – *Odödliga ögonblick* var länge en given konfirmationspresent – måste rimligen ha gjort mer betydande namn som Thomas Mann, Robert Musil eller Alfred Döblin avundsjuka. Här har man nog också en förklaring till att Stefan Zweig alltför länge har behandlats styvmoderligt av litteraturvetenskapen. Det räcker med att läsa några av de recensioner som Gustaf Hellström på sin tid skrev i *Dagens Nyheter* för att man ska inse hur Zweigs popularitet, liksom hans blida och generösa natur, låg honom i fatet. Alla kritiker gillade inte den känslolösa mångordigheten, ”den flamboyanta stilen” och de ”klichéstelnade metaforerna”, som Hellström uttryckte det.

Man kan inte neka till att Zweig ibland tycks ha haft lite bråtom med att få ut sina alster. Men andfåddheten i tempot svarade mot den hektiskt nervösa tiden. Han hade ambitionen att fånga livet som det var. Med den tyskjudiske utrikesministern Walther

Rathenau förde han långa samtal om industrialiseringen, kapitalismen och den moderna tiden. Han gjorde vidsträckta resor till Indien, Afrika och Ryssland för att samla intryck.

Vad Zweig upplevde under dessa resor gjorde honom inte odelat positiv till moderniteten. Han beklagade sig ofta över att den stora världens städer blivit alltmer lika varandra, att samma moden, nycker och idoler tycktes behärska människorna vare sig de levde i ”Kapstaden eller Stockholm, Buenos Aires eller Calcutta”: ”Miljoner människor överallt dansar... efter fem, sex andefattiga, operonliga melodier.” Han kritiserade amerikaniseringen och liknade den vid en kolonisering av Europa som på sikt skulle radera ut de nationella kulturerna, det vill säga de skarpt utpräglade sedvänjor, språk och uppfattningar som formats under århundradenas gång.

G ång på gång såg sig Zweig föranlåten att kritisera den bristande respekten för konstnärlig kvalitet och urskillningsförmåga som hade följt i moderniseringens spår. Under det så kallade glada tjugotalet lyssnade få på äldre auktoriteter och istället ”förkastade man allt vad Rembrandt, Holbein och Velasquez skapat och började hänge sig åt de vildaste kubistiska och surrealistiska experiment. Överallt förkättrades det begripliga, melodin i musiken, likheten i porträttet, klarheten i språken. Artiklarna lades bort, satsbyggnaden ställdes på huvudet ...” Det för Zweig mest patetiska var ”de många intellektuella av den äldre generationen, som i panisk förskräckelse för att bli överträffade och betraktas som ’efterblivna’ ... sminkade på sig en konstlad lösslapphet.”

Försjunknenheten i litteraturen hindrade som sagt inte att han var sina vänners vän. I nästan tio år brevväxlade han med en annan judisk författare, Joseph Roth, som i nästan allt var hans motsats. Roth var svårt alkoholiserad, ångestriden och ständigt på flykt undan sina demoner på ungarshotell. Han hade inga större

Från filmen *The Grand Budapest Hotel*, som inspirerats av Stefan Zweig.

FOTO: MARTIN SCALI/HOEP

framgångar, medan den välbemedlade Stefan Zweig satt i sin linnekostym i sitt alpslott och predikade humanism och pacifism för världen. Balans och måttfullhet präglade hans väsen. Därför är det intressant, och kanske inte helt förvånande, att läsa hur Zweig emellanåt avundades den olycklige desperadon. Det var inte bara så att han värderade författaren Roth högre än sig själv. I ett av breven skriver han: "Jag skäms en smula inför er när jag tänker på hur lätt mitt liv förlöper. Jag upplever ingen ångest, men innerst inne längtar jag efter tragiska upplevelser."

Som tolkare av det utforskade dunkla hos människan, det Freud kallade de primitiva drifterna, intar Zweig fortfarande en framskjuten position i tyskspråkig litteratur. Bara i en bok som *Den outgrundliga hemligheten* (1935) ger han i ett par berättelser mer av den civiliserade människans längtan efter det avgrundsdjupa än hyllmetrar av psykoanalytisk litteratur. Här måste man också nämna hans sista och kanske främsta litterära bidrag, novellen "Schack" som länge har varit obligatorisk kurslitteratur i tyskundervisningen och blivit föremål för scentolkningar och filmatiseringar. Det hindrar inte att man fortfarande kan läsa den med behållning. Till det yttre handlar den om en österrikisk advokat som efter Hitlers intåg i Wien gripes av Gestapo och sätts i skyddshäkte. Halvt psykotisk till följd av isoleringen i rummet läser han den enda bok som finns att tillgå, 15 mästarpartier, och lär sig spela schack med brödsmulor. Kunskapen räddar hans förstånd och han får senare tillfälle att praktisera den på en lyxångare på ruten New York–Buenos Aires. Den österrikiske flyktingen och amatören möter här världsmästaren, en man "vars obildning på alla områden var universell" men som är en mästare på schack. Skildringen av deras möte blir en virtuos konfrontation mellan den skapande fantasin och den kyliga kalkylen, ett alltmer ödesdigert och oberäkneligt parti som Zweig skildrar med sällsynt verv.

Novellen speglar också ett speciellt temperament som var hans

eget, en sårbarhet som gjorde honom egendomligt försvarslös när de utrikespolitiska orosmolnen drog ihop sig i början av trettio-talet. Den vidsynte humanisten fick nu också erfara att ett hem betyder oändligt mycket mer än ett hus eller stycke jord, och att hemlöshet är bland det värsta en människa kan utsättas för. Åren efter 1933 blev han också alltmer medveten om sitt judiska ursprung.

Zweig tycks nästan ha varit oförmögen att gå i konflikt. Han var så godtrogen att när hans böcker brann på bokbålen i Tyskland trodde han först att det handlade om en annan Zweig, nämligen den kommunistiske författaren Arnold Zweig, med vilken han inte var släkt. Han var inte rädd för Hitler och sade sig rentav föredra den österrikiske korpralens regering. Något år senare genomförde polisen en husundersökning i hans hus i Salzburg. I ett chocktillstånd lämnade han Österrike och bosatte sig utanför London, påbörjade sin självbiografi och blev under arbetets gång förälskad i sin sekreterare. Vid några tillfällen återvände han till Österrike och alltjämt vägrade han att ta ställning politiskt. Liksom Thomas Mann höll han fast vid författarskapets opolitiska karaktär. När tyska trupper marscherade in i Österrike 1938 blev Zweigs pass ogiltigt och tillsammans med sin nya livsledsagarinna flydde han i en båt över Atlanten undan det kommande kriget.

År 1942, när andra världskriget nått sin höjdpunkt, befann sig Stefan Zweig i landsflykt i Brasilien. Karnevalen i Rio pågick för fullt, hela staden dansade. Zweig hade lagt sista handen vid sin stora memoarbok och schacknovellen. Utmattad, men också sjuk av längtan efter den förlorade värld han lämnat, skrev Stefan Zweig en rad avskedsbrev, prydligt adresserade och ordentlig frankerade. Sedan han vässat pennorna tog han och hustrun en dödlig dos sömntabletter. Det var ett självmord så omsorgsfullt iscensatt att det kunde ha varit hämtat från en av hans noveller. ❁

ARKITEKTUR

Soanes
minnespalats

Att besöka John Soanes hus i London är nästan som att stiga in i en annan persons medvetande. **Torbjörn Elensky** har varit där.

MITT I DE STÖKIGASTE och turisttätaste delarna av London, ett stenkast från West End och Covent Garden, finns en ganska gömd, fyrkantig park, omgiven av vackra hus från 1700- och 1800-talen: Lincoln's Inn Fields. Det är en mycket exklusiv och lugn plats, som den typen av parallell verklighet som finns i flera engelska romaner, från *Den hemliga trädgården* via Narnia till Harry Potter-böckerna.

En blåsig eftermiddag står jag, tillsammans med några hundra andra, i kö där för att få uppleva ett av Londons mera exklusiva återkommande evenemang. Inte exklusivt för att det är dyrt eller svårtillgängligt, nej inträdet är fritt, som det varit ända sedan det öppnades 1837. Men det går inte att förboka och det finns ingen chans att fuska i köandet. Den första tisdagskvällen i varje månad visas nämligen sir John Soanes hus i skenet av levande ljus för max 200 besökare.

Att besöka John Soanes hus är det när-

maste man kan komma att stiga in i en annan persons medvetande, har någon sagt. Och det är verkligen en mycket ovanlig plats detta. Det är som ett minnespalats, en intellektuell och konstnärlig självbiografi iscensatt i ett antal mycket små rum, där tusentals konstverk, mest antika skulptur- och arkitekturfragment, är organiserade runt några ljusschakt, så tätt att det tar ett tag att urskilja de enskilda marmorbitarna ur massan.

DETTA ÄR MITT andra besök i Soanes hus, och det är visst fascinerande i vanlig belysning och dagsljus också, men stämningen som stearinljusen ger är väl värd väntan. Miljön, som även i vanliga fall är suggestiv, får en extra djupdimension av de fladdrande lågornas rika skuggspel. I flera av bostadsrummen har han arbetat med mängder av konvexa speglar i olika storlekar, som har till uppgift att sprida ljuset så väl som möjligt. Men förutom att sprida ljus bidrar

Vietnams Balzac

64 Kristoffer Leandroer läser Vu Trong Phung.

Marianne – Frankrikes frihetsgudinna

66 Anita Limare Hjelte om en nationalsymbol.

Cortázar från A till Z

68 Peter Landelius hyllar en 100-åring.

Var föddes Heliga Birgitta?

70 Gunilla Gren-Eklund tror inte på Upplands Väsby.

Krönika

71 Karin Stensdotter möter en sluten skolvärld.

I korthet

71 David Andersson om Churchill.

Bild av minnespalatset.

FOTO: LEWIS BUSH

Från Soanes gigantiska samling.

FOTO: LEWISBUSH

de framförallt till att framhäva det excentriska i miljön. Särskilt The Breakfast Room är anslående med mer än hundra av dessa små speglar, som sitter infällda runt den öppna spisen och i valvbågarna och glittrar i stearinljusens sken. Nu verkar de mest som ett utslag av excentricitet. Men jag tror att de på Soanes tid snarare ansågs vara väldigt moderna och ändamålsenliga.

Stearinljuset ger rummen en drömsk överklighetsprägel som faktiskt förstärks av alla de andra 199 gästernas smygande. Tanken att genomföra visningar i skenet av levande ljus är inspirerad av en fest John Soane själv ordnade i mars 1825, då han hade lyckats ropa in en egyptisk sarkofag och höll en tredagars "ljusfest" för att fira sitt köp. Bland de 890 gästerna den gången befann sig både poeten Coleridge och målaren Turner, bägge på något sätt förbundna med Soanes estetiska anda.

JOHN SOANE FÖDDES i Goring-on-Thames den 10 september 1753. Han var en selfmade

man, under en av historiens mest dynamiska och socialt rörliga tider, den tidiga brittiska industrialismen. Hans far var murare, liksom hans äldre bror, och själv började han redan i barndomen att jobba på byggen. Men han visade sig vara särskilt begåvad, och vid 15 års ålder fick han chansen att börja träna till arkitekt.

Han fick stöd nog för att kunna utbilda sig. År 1778 fick han ett treårigt stipendium så att han skulle kunna göra en *grand tour*, åka till Rom och se den klassiska arkitekturens mästerverk med egna ögon. Förutom att han fick livslångt verkande impulser av den italienska arkitekturen, var det under sin *grand tour* han knöt

kontakter med flera av de unga rika adelsmän som vid hemkomsten skulle komma att bli hans första beställare. Genom dem fick han det ena uppdraget efter det andra, som så småningom ledde fram till stora offentliga projekt, och en förmögenhet som gav honom möjligheten att skaffa sig husen vid Lincoln's Inn Fields och skapa sin stora samling. Även som uppbyren arkitekt,

adlad 1831, bevarade han dock en livslång respekt för byggnadskonstens hantverkare, och besökte gärna arbetsplatserna för att diskutera igenom praktiska problem i konstruktionerna med dem som jobbade där.

Mest känd är han för sin stora ombyggnad av Bank of England, som han arbetade på i omgångar mellan 1790 och 1827. Det var ett av den brittiska neoklassicismens mest storslagna projekt, som emellertid tyvärr revs nästan helt under en ombyggnad i början av 1900-talet. Arkitekturhistorien Nikolaus Pevsner kallade rivningen för den största arkitektoniska tragedin i 1900-talets London. Fast han idag anses som en av Englands främsta arkitekter finns faktiskt sorgligt få av John Soanes byggnader bevarade.

ETT ÅTERKOMMANDE MOTIV i Soanes arkitektur är hans flacka kupoler, som ofta också används som ljusinsläpp, vilket under soliga dagar skapar ett underbart ljusflöde genom rummen. Det finns också spår av dessa kupoler i den engelska vardagen. De klassiska röda telefonhytterna ritades av sir Giles Gilbert Scott till en tävling om nya hytter som hölls 1924. Sir Giles var vid den tiden intendent för Soanes museum, och han lät sig inspireras av det mausoleum denne ritade åt sig själv. Likheten är slående, både proportionerna och kurvningen av >>

Fast han idag anses som en av Englands främsta arkitekter finns faktiskt sorgligt få av John Soanes byggnader bevarade.

den flacka kupolen. Det är väldigt elegant, en diskret klassicism. När man blivit klar över likheterna går det inte att se de engelska telefonkioskerna utan att tänka på Soanes gravmonument.

Soane hade redan tidigt planer på att visa upp sina samlingar för unga arkitekturstudenter, som han tänkte skulle bli inskolade i hans klassicistiska arkitekturideal. Kanske förstärktes hans önskan om att kunna inspirera yngre arkitekter, för att på det sättet få ett slags andliga söner, av det faktum att ingen av hans egna två söner hade någon lust att bli arkitekt. De hade en mycket dålig relation till sin far, och han gjorde båda arvlösa. Alla hans samlingar gjordes om till stiftelser genom ett beslut i parlamentet redan 1833; de öppnades för allmänheten efter hans död 1837.

Under återstoden av 1800-talet såg de tongivande arkitekterna ner på Soanes verk. Han ansågs bisarr, eklektisk i ordets sämsta bemärkelse. Hans samlingar tyckte man var tämligen värdelösa eftersom de inte tar någon hänsyn till kvalitet, gipskopior och original blandas huller om buller, och de är dessutom så osystematiskt hopträngda att det knappt går att urskilja enskildheterna. Numera, inte minst efter att postmodernismen i arkitekturen lärt oss att uppskatta leken med klassicistiska element och den hänsynslösa blandningen av högt och lågt, betraktas han som en föregångare. Hans museum är något av en kultplats för stilhistoriska finsmakare.

IRONISKT NOG VAR Soane själv tidigt ute med att driva med nygotikens vurm för medeltiden, som skulle komma att präglade så mycket av 1800-talets arkitektur. Längst ner i källarvåningen på sitt hus skapade han ett litet rum kallat The Monk's Parlour, där han samlade ihop medeltida byggnadsfragment, bitar av gotiska valvbågar och groteska stenfigurer.

Förutom alla de fascinerande marmorfragmenten och välkomponerade små sällskapsrummen finns också ett tavelrum, som inte liknar något annat. Liksom det övriga huset är även detta mycket trångt. Tavlorna hänger delvis framför varandra i lager på lager, fastsatta på skärmar som går att fälla ut. Det är trängre mellan verken än på de gamla salongshängningarna som man kan se på målningar från 1800-talet. De främsta av de verk han samlat på sig är tre Canaletto och hela Hogarths svit *Rake's Progress, Rucklarens väg*.

Ingen som åker till London och som hyser det minsta intresse för konst, arkitektur eller design bör missa John Soanes hus. Själv längtar jag redan tillbaka, och jag kan mycket väl tänka mig att lägga också nästa resa så att jag kan gå på visningen i stearinljus, som hålls den första tisdagen i varje månad. ✿

LITTERATUR

Vietnams Balzac

Romanförfattaren Vu Trong Phung gav på 1930-talet en bild av urbaniseringen i Vietnam, som fortfarande känns aktuell. Han var länge förbjuden i det kommunistiska Vietnam men har nu kommit i nyutgåva. Det skriver **Kristoffer Leandroer**.

SÅ SENT SOM 2011 skrattade vi varje gång vi gick på bio i Hanoi åt en inhemsk reklamfilm avsedd att lära ut hyfs och god ton vid mobiltelefoni: den placerade rent bokstavligt den genomsnittliga unga vietnamesen på dynghögen hemma i byn, tills han eller hon lärt sig folkvett. "Bondläpp" är den värsta tänkbara förolämpningen på vietnamesiska, värre än påståenden om sexuell vidlyftighet i föräldragenerationen. Då ska man veta att 70 % av befolkningen lever på landet, att de flesta Hanoi-bor är inflyttade från landsorten, och att den vietnamesiska landsbygden generöst tillhandahåller allt man kan begära av rustika detaljer som dynghögar, fritt kringströvande ankor och barfotabarn.

Byter man bara ut mobiltelefonen skulle det mycket väl kunna vara en scen ur Vu Trong Phungs satiriska roman *Dumb Luck* (Bondtur) från 1936, som drev med dåtidens ängsliga försök att verka västerländsk: vietnamesiska 30-talshipsters som talar franska med varandra och skryter med sina kunskaper om ultramoderna företeelser som tennis, mode och kärlek på hotell. I dagens Vietnam är moderniseringen fortfarande i högsta grad aktuell, liksom urbaniseringen och det som med en självförringande term från den franska kolonialmaktens dagar kallas civiliseringsprocessen.

Kanske beror det på att man är så oerhört många fler idag: sedan *Dumb Luck* utkom har landets befolkning närmare femdubblats, trots alla decennier av blodiga krig, hungersnöd och naturkatastrofer. (Hanois befolkning har under samma period fyrtiofaldigats!) Det innebär ett ständigt tryck på storstäderna, en ständigt tillströmning av nya storögt gapande

inflyttade från bondlandet. Skillnaden är att det inte längre är franska utan engelska man vill behärska tillräckligt för att kunna gå rakryggad i sin samtid.

Huvudpersonen i *Dumb Luck* heter Rödhårig Xuan och reklamspråket är något han förstår sig på efter att ha levt på gatan som försäljare eller inropare största delen av sitt liv. *Dumb Luck* har kallats en trottoarroman och det stämmer bra, det vietnamesiska vardagslivet utspelar sig på gatan, inför öppen ridå, och då måste man vara slängd i käften. Rödhårig Xuan försörjer sig som bollkalle på en tennisklubb och är en populär dubbelpartner till välbeställda vietnamesiska hemmafruar (av kolonialmakten syns inte mycket i den här romanen: fransmännen är på sin höjd en fond). Inte mycket har förändrats: även idag står tennislektioner högt på de nyrika vietnamesernas att göra-lista.

XUAN KLARAR SIG genom att härma slogans och standarduttryck. Han, som är föräldralös och hemlös, avancerar blyxt-

snabbt i 30-tals-samhället genom sin förmåga att vara det som andra vill läsa in i honom – en Hanoi-ot-svarighet till Peter Sellers Mr Chance. Han, som är en genuin slusk, får snabbt anställning i modebutik, blir läkare, poet och så småningom tennisproffs genom

andras beredskap att se precis det de vill. Att just Rödhårig Xuan enkom genom sin imitativa förmåga tar sig in i de allra mest moderna och västerländska miljöerna, de som borde vara mest stängda för honom, är givetvis Phungs sätt att visa att alltsammans är en bluff: även han som bokstavligen bytt namn till Herr Civilisation (Van Minh) sitter fortforan-

Vu Trong Phungs konsekventa vilja att skildra sociala realiteter gav honom naturligtvis ett gediget eftermäle som pornograf och nihilist.

Folkliv i Hanoi.

FOTO: JOHN W BANAGANI/
GETTY IMAGES

de figurativt på dynghögen. Det är satir enligt samma mönster som Balzac eller Maupassants *Bel Ami* – uppkomlingsromanen – och en svensk läsare kan tänka på Birger Sjöbergs något godmodigare skildring av kollektiv godtrogenhet i den aningen tidigare romanen *Kvartetten som sprängdes* (1924). Och, som sagt, påfallande många situationer känner dagens Vietnamresenär igen. Phung är en rolig författare, man har inga problem att föreställa sig *Dumb Luck* som en film i samma stil som *Pettersson & Bendel*. Dessutom är han en fenomenal miljöskildrare som med få penseldrag målar upp stämningen på en Hanoigata.

Vu Trong Phung (1912–1939) var en äkta Hanoipojke och bodde hela sitt liv i en liten lägenhet på Hang Bac (Silversmidsgatan) i Gamla stan, systemet av smala gränder där rester av det medeltida skräväsandet lever kvar än idag: turisternas, svindlarnas, hantverkarnas och gatuförsäljarnas stadsdel. Phungs pappa var elektriker på ett franskt

garage. Hans mamma, som tidigt blev änka, var sömmerska och den som tog hand om sonen medan han långsamt dukade under för en kombination av tuberkulos och opium.

Phung tillhörde den första generationen vietnameser som lärde sig franska och latinska alfabetet i skolan, och alltså hade ett försprång gentemot tidigare generationer som lärt sig kinesiska tecken. Men han slutade skolan redan vid fjorton och var livet igenom bitter mot mer lyckligt lottade landsmän som fått chansen att leva livet i Paris några studentår. Istället skaffade han sig en gedigen litterär bildning på egen hand, läste Dostojevskij, Zola, Malraux, Maupassant och Freud, och översatte flera verk av Victor Hugo. Trots att han dog kort före sin tjugosjuårsdag hann han lämna efter sig ett så pass betydande och enhetligt verk – åtta romaner, sju pjäser, fem reportage av boklängd, noveller, essäer, artiklar och översättningar oräknade – att poeten Luu Truong Lu i sitt begravningsstal den 15 ok-

tober 1939 kunde utnämna Phung till Vietnams Balzac. I sin journalistiska ambition att ge en totalbild av samhället kom Phung ganska nära förebilden. Vid sidan om *Dumb Luck* är hans mest kända verk de Wallraffliknande reportage han gjorde för tidningen *Hà Thành Ngo Báo* (Huvudstadsbladet) efter förebild av Tam Langs banbrytande *I Pulled a Rickshaw* från 1932. Phung skildrade den sjaskiga och livsfarliga värld han såg varje dag utanför fönstret i sin och mammas lägenhet: Hanois undre värld, befolkad av gangstrar, narkomaner och prostituerade. Han wallraffade som skådespelare och sandwichman på en venerisk klinik, och även bland tjänstefolk. Det sistnämnda reportaget finns översatt till engelska som "Household Servants" i en antologi med vietnamesisk 30-talsrealism som heter *The Light of the Capital*. Det är fortfarande en glasklar skildring av utsatthet och översitteri, där man precis som i *Dumb Luck* läs av Phungs fina öra för hur vi använder språket för att positionera oss mot varandra och markera över- eller underläge, ungefär som vargar tar plats i en flock med hjälp av lukt, öron- och svansvinkel. Phungs konsekventa vilja att skildra sociala realiteter gav honom naturligtvis ett gediget eftermäle som pornograf och nihilist.

VI HAR REDAN hört gravtalet som utnämnde Vu Trong Phung till "Vietnams Balzac". Hans fortsatta öde speglar onekligen Vietnams moderna historia. Enligt vännerna var Phung pyramidalt ointresserad av politik: bristen på intresse var inte ömsesidig. I slutet av femtiotalet blev Phung använd som slagträ i en intern maktpolitisk kulturdebatt – av den förlorande sidan, vilket gjorde att han hamnade på förbjudna listan i 25 år, förbjuden först i Nordvietnam och sedan efter återföreningen även i det nya Vietnam. Först *doi moi*, det vietnamesiska tövädret 1986, gjorde det möjligt att läsa honom på nytt och nämna honom som något annat än exempel på farliga kontrarevolutionära tendenser. Sedan dess har han lästs framförallt som "naturalist" eller "kritisk realist".

Nu har den engelska översättningen – gjord av Nguyen Nguyet Cam och Peter Zinoman och ursprungligen utgiven på ett nordamerikanskt universitetsförlag år 2002 – utkommit i Hanoi, sjuttiosju år efter originalupplagan. Vi får den som gåva från en vän som är djupt engagerad i Vietnams demokratiörelse, där yttrandefriheten står högst på dagordningen. Han ser utgåvan som ett hälsotecken, ett bevis på att landet är på rätt väg och inte längre skräms av en satir från 1936. Det hade nog glatt den tjugosexårige tuberkulospatienten som låg nedbäddad i ett opiumtöcken hemma hos mamma på Hang Bac: böcker har onekligen sina öden. ✿

Marianne – Frankrikes frihetsgudinna

Bronsstatyn av den franska nationalsymbolen Marianne har åter blivit tillgänglig för parisarna, och nyligen fanns Delacroix' berömda målning av henne med på en stor utställning. **Anita Limare Hjelte** berättar historien om Marianne och Delacroix.

PLACE DE LA RÉPUBLIQUE, platsen i centrala Paris som trots parisarnas protester anlades 1862 av baron Haussmann under Napoleon III, har nu fått ett spektakulärt lyft. Där tidigare sex trafikleder sammanstrålade invigdes sommaren 2013 med pompa och ståt en stor öppen yta med nyplanterade träd, röda parkmöbler, lekplats och ultramodernt kafé. Bronsstatyn av Marianne, som under nästan två års tid stått inpackad bakom plank mitt på platsen, ser åter dagens ljus och kan glädjas åt mindre trafik och minskad miljöförstörelse. Monumentet invigdes 1880 under tredje republiken. Men det var 1830, under julirevolutionen, som den blivande nationalsymbolen Marianne tog form och gestalt på en tavla målad av konstnären Eugène Delacroix (1798–1863).

Motivet på tavlan *La liberté guidant le peuple*, eller på svenska *Friheten leder folket*, kunde studeras på den gamla hundrafrancssedeln, med Delacroix själv avbildad i förgrunden. Delacroix inspirerades av dramatiken och det politiska tumultet under julirevolutionen, som fick parisarna att åter ta till vapen. I protest mot regimen, den impopulära restaurationen, krävde folket att kung Karl X abdikerade. Som förfat-

taren Jan Myrdal skriver i sin introduktion till *5 år av frihet. 1830-1835* (1991):

”Ty i juli 1830 stod friheten på barrikaderna i Frankrike. Då segrade idealen, ungdomens, studenternas, konstnärernas och de oppositionellas demokrati slog sönder den gamla makten. Men sedan tillsatte bankirerna den nye kungen och slagordet blev: Beriken Eder!”

Delacroix' tavla som köpts in av staten hängdes undan. Dess revolutionära budskap passade inte under borgarkungen Ludvig Filips tid på tronen. Men tavlan togs fram igen när Louis Napoleon Bonaparte, Napoleon I:s brorson, år 1848 blev andra republikens president. När Louis Napoleons mandatperiod led mot sitt slut, gjorde han i december 1851 en statskupp och valdes ett år senare till kejsare Napoleon III. Under andra kejsardömet, Napoleon III:s tid vid makten, betraktades tavlan med den segrande Marianne, republikens symbol, som opassande och regimkritisk. Men konstverket fick ha kvar sin plats på Louvren.

EFTER ALLA DESSA ÅR i det parisiska museets samlingar aktualiserades tavlans vidare öde åter. *Friheten leder folket* lånades i december 2012, tillsammans med ett par hundra andra berömda konstverk, ut till den nyöppnade filialen i den nordfranska staden Lens, i hjärtat av landets nedlagda kolindustri. *Friheten leder folket* var under hela förra året kronan på verket i det nya museets utställningsgalleri La Galerie du Temps. Ett tag såg det till och med ut som konstverket skulle bli kvar i museets permanenta samling, trots sin historiska koppling till Paris och julirevolutionen 1830.

Friheten leder folket, eller som målningen ofta populärt benämns ”Friheten på barrikaderna”, är med sin allegoriska gestaltning av Frankrike, tillsammans med 1789 års revolutionsparoll ”frihet, jämlikhet, broderskap”, den franska republikens em-

Friheten leder folket.
EUGÈNE DELACROIX/
WIKIMEDIA COMMONS

Från början var Marianne en anonym kvinnogestalt men från 1969 fick hon Brigitte Bardots anletsdrag, 1978 personifierades hon av Mireille Mathieu och 1985 av Catherine Deneuve.

blem. Det var vid bildandet av andra republiken 1848 som Marianne utsågs till Frankrikes nationalsymbol. Två personifieringar av Marianne godkändes. Den ena en fredlig, som svarade mot antikens klassiska ideal, den andra stridbar och revolutionär. På Delacroix tavla gestaltas en stridande, barbröstad Marianne med Trikoloren vajande och med revoltens offer vid sina fötter. Bredvid henne står en pojke med höjd pistol; kanske förebilden till Victor Hugos Gavroche i *Samhällets olycksbarn* (1862). Tavlan kan tyckas ha fått en passande placering i det gamla gruvsamhället där den under 2013 beundrats av hundratusentals besökare. Men nu är den efter gästspelet i gruvdistriktet tillbaka på Louvren i Paris.

Statyn på marmorpedestal på Place de

la République, skapad av bröderna Léopold och François-Charles Morice gestaltar även den en revolutionär Marianne med frygisk mössa och armen lyft, men med täckt barm. Byster av den klassiska varianten med eller utan frygisk mössa finns på många franska rådhus. Från början var Marianne en anonym kvinnogestalt, men från 1969 fick hon Brigitte Bardots anletsdrag, 1978 personifierades hon av Mireille Mathieu och 1985 av Catherine Deneuve.

HUR KOM DET SIG att en konstnär ur den romantiska, neoklassiska skolan som illustrerade Shakespeare, producerade litografier till Goethes *Faust* och Walter Scotts romaner blev radikal, tog parti på ett så spektakulärt sätt och till och med gav sig in i cen-

surdebatten? Förklaringen finns i censurlagen från 1820.

Delacroix medverkade i början av 1820-talet i tidningen *Le Miroir* med några träffsäkra litografier. Tidningen gavs ut från februari 1821 till juni 1823 med satiriska texter och illustrationer mot censuren. Den 11 februari 1822 trycks litografen *Censuren flyttar*, illustrerad med etablissemangen på en kärra, dragen av en spattig fåle. Längst bak på ekipaget sitter greven av Artois, blivande Karl X, avbildad med en sockertopp på huvudet. Så här lyder början av texten i översättning:

”Klockan var nästan nio på kvällen och som de lydiga offer vi är var vi på väg för att lägga våra harmlösa retsamheter under censurens glasögon när vi i kröken vid Quai >>

Han tycks ha kunnat agera tack vare inflytelserika beskyddare, visserligen ofta anonymt, men relativt ostört.

Voltaire, som låg inhöljd i tät dimma, mötte en liten kärra som drogs av en springare med långa öron..."

Bilden med text finns i Jan Myrdals *5 år av frihet*. Där hittar man också ett något senare inlägg i censurdebatten, *Kräftorna i Longchamps*, som går kräftgång med kommandot "Bakåt marsch!". Censurens saxar klipper i luften på båda litografierna.

Man kan förvånas över att Delacroix utan konsekvenser kunde undgå censuren, innan den för en femårsperiod avskaffades 1830. Han tycks ha kunnat agera tack vare inflytelserika beskyddare, visserligen ofta anonymt, men relativt ostört. Han växte upp i en välbärgad ämbetsmannafamilj. Politikern och diplomaten Talleyrand var nära vän till familjen – han påstås till och med vara Delacroix' biologiska far – och stöttade konstnären under de politiska omvälvningarna. Delacroix hade också senare en annan mäktig beskyddare, hertig Auguste de Morny, Napoleon III:s halvbror. Under hela sitt liv var han en aktiv och uppskattad konstnär och utförde många beställningsarbeten, muralmålningar i kyrkor och offentliga byggnader.

Mellan 1844 och 1858 hade Delacroix' ateljé på 58, rue Notre-Dame-de-Lorette i det så kallade Bredakvarteret i nionde arrondissementet i Paris. Kvarteret var under mitten på 1800-talet centrum för författare och konstnärer, men också för kvinnor ur det "lätta gardet" som hyrde möblerade rum i området. Han målade porträtt av bland andra Frédéric Chopin och George Sand, som han också brevväxlade med. En viss idé om hans passionerade personlighet kan kanske detta utdrag ur ett brev till George Sand ge:

"Det här kvarteret är som gjort för att förvrida huvudet på en eldsjäl som jag. Den första attacken mot min kyskhet och som bländade mig var en magnifik *lorette* i svart siden och sammet, som steg ur en vagn, en självklar gudinna som blottade benet ända upp till naveln. Jag förbigår med tystnad andra möten som kanske kan få mig att vackla på dygdens stig."

Eugène Delacroix dog 1863 och begravdes på Père-Lachaisekyrkogården, där hans sarkofag tillhör sevärheterna. Han skall ha efterlämnat över 9 000 konstverk, däribland 853 målningar, över 6 000 teckningar och ett hundratal litografier. Mycket av kvarlåtenskapen finns på Delacroixmuseet på rue Fürstenberg i Paris. 🌸

LITTERATUR

Cortázar från A till Z

I år är det 100 år sedan författaren Julio Cortázar föddes, vilket bland annat firas med en nyutkommen samlingsvolym. Cortázar är den mest charmfulla författare som jag har träffat, skriver **Peter Landelius**.

TILL DE LITTERÄRA bjässar som skulle ha fyllt 100 i år hör Julio Cortázar. Det verkade inte omöjligt för honom; av för mig okända genetiska skäl såg han alltid minst tjugo år yngre ut än han var. Men han dog i februari 1984 – av sorg efter sin unga hustru Carol Dunlop som hade dött två år tidigare. Min hustru och jag fick lyckan att se honom sommaren 1983 i en ombyggd kvarn utanför Segovia, där hans vän och förläggare Mario Muchnik hade samlat ett gäng till vad som blev en avskedsfest med mycket vin och strängospel.

När han var 20 var han enligt egen uppgift en sådan hopplös autodidakt som läste allt möjligt, en massa skrämmande med Dostojevskij och Mann. Han hade ingen som kunde hjälpa till med att sammanfoga det värdefulla och skicka resten till sophögen. Den som åstadkom det blev Jean Cocteau.

Han insåg att Cocteau inte alls var den ytliga playboy som samtidens och eftervärldens träkmånsar kallat honom. Cocteau ledde Cortázar till landskap befolkade av Chirico, Roussel, Eisenstein, Pica-bia, Radiguet, Rilke, Gide, Buñuel, Picasso, Diaghilew, Dalí, Satie. På köpet lärde han sig att förstå sitt hemland Argentina bättre, att skilja agnarna från vetet och att läsa Borges istället för Hugo Wast.

Det här och mycket, mycket mer får man veta om man läser klippboken Cortázar de A till Z ("Cortázar från A till Z") som hans änka Aurora Bernárdez och Carlos Alvarez Garriga publicerat på Alfaguara. Den som väntar sig att med deras hjälp kunna säga någonting mera bestämt om Cortázar blir kanske besviken; deras bok är lika rik på infall och sidospår som hans egna verk. Det här är en bok för oss som älskar Julio Cortázar därför att vi har läst

hans böcker och kanske rentav har mött människan. Också det senare gäller faktiskt en avsevärd del av mänskligheten. Cortázar var en rastlös man i ständig rörelse, och samtidigt var han sina otaliga vänners vän och sina kvinnors älskare.

Aurora var som namnet antyder hans första men på sätt och vis också hans sista hustru. När de gifte sig i Paris i början av 50-talet hade de levt ihop i mer än tio år. Också sedan de hade flyttat isär förblev hon den som höll ordning på hans affärer.

ATT CORTÁZAR FÖDDES i Belgien var en tillfällighet: pappan var diplomat, och både han och Bryssel försvinner snart ur bilden. Pojken växer upp hos mamma och mormor i småstäder som Bolívar och Chivilcoy i provinsen Buenos Aires. Han studerar i huvudstaden, men med hjälp av ett stipendium och ett jobb som översättare på Unesco tar han och Aurora sig till Paris. Det blir en intellektuell befrielse, och han är tacksam mot Unesco trots att han tvingas översätta pretentiösa och enfaldiga texter från högtidliga möten och djupsinniga studier vilkas värde han inte blir riktigt övertygad om.

På den här tiden är Paris fortfarande den intellektuella världens centrum. Sartre predikar existentialism på Les deux Magots och Lipp, de bästa amerikanska jazzmusikerna kommer varje år hit (liksom till Stockholm), flera av samtidens stora målare håller hov på Brasserie La Coupole, och Paris är redan nu filmvärldens huvudstad i den meningen att man ser mer och bättre film än någon annanstans i världen.

Latinamerikanerna hör till de tidigt frälsta och den nya generationen börjar flockas kring Cortázar: Mario Vargas

Porträtt av diktare med katt.

FOTO: ULLA MONTAN/TT NYHETSBYRÅN

Llosa, Gabriel García Márquez. Det är de här tre som drar igång den "latinamerikanska boomen" kring något som Alejo Carpentier döpte till "magisk realism". Termen rymmer så olika verk, författare och berättarstilar att den blir allt svårare att definiera. En hel del lärde de sig alla av Faulkner, men Cortázar läste också Borges, och båda två lärde av sin landsman Macedonio Fernández som skrev "världens bästa roman" och flera andra minnesvärda alster, av vilka somliga faktiskt finns på papper.

År 1959 lyser den kubanska revolutionen som en fyrbåk över tredje världens nationella befrielsekamp och över västvärldens intelligentsia. Till dem som vallfärdar dit hör förstås Julio Cortázar. Dittills har han inte visat något större intresse för politik, och hans erfarenhet av hundratusentals människor som ropar slagord på gatorna

präglas av peronismen som han aldrig sympatiserat med. Men nu vill han vara med, och han förblir illusionen trogen långt sedan flera av de andra dragit öronen åt sig inför det växande förtrycket, den vanskötta ekonomin, Castros stöd åt Sovjets invasion av Tjeckoslovakien etcetera.

Men det var García Márquez som blev Castros hovpoet; Julio Cortázar förälskade sig typiskt nog i regimens ömkliga och charmlösa epigon i Centralamerika, Nicaragua. Hans bok om sandinisterna är lyckligtvis ett av de få exemplen på politisk propaganda i hans verk; boken är lidelsefull och uppriktig – och dålig. Det är som när kommunisten Pablo Neruda skriver om Stalin eller katoliken Eliseo Diego om jungfru Maria.

Rayuela (1961, i min översättning *Hoppa hage* 1989) blir startskottet för den nya

franska romanen. Till skillnad från de flesta av rörelsens franska företrädare – Simon, Butor, Robbe-Grillet, Sarraute – står sig Cortázar fortfarande. *Hoppa hage* är rörlig, levande, rolig, spännande. Istället för planritningar gör Cortázar spontana krumsprång, kapitlen blir pusselbitar i ett collage, skärvor i ett kalejdoskop, som bärs av känslan snarare än av intellektuell kalkyl. De viktigaste influenserna är nog inte litterära utan kommer från filmen och jazzen.

SJÄLV HADE HAN ingen ambition att bilda skola, fast beundrarna flockades omkring honom. Den som ber om råd hur man blir författare borde aldrig skriva alls, säger han i ett brev till en god vän (som inte bett om råd): det finns alldeles för många epigoner redan. Men visst har han föreläst om litteratur. Hans föreläsningar vid Berkeley, där han vistades med Carol Dunlop 1982, publiceras nu också av Alfaguara: *Clases de literatura*. De håller inte samma höjd som Italo Calvinos *Sex punkter inför nästa årtusende* eller samma bredd som Milan Kunderas *Romankonsten*, det här är sju föreläsningar för nordamerikanska studenter med varierande förkunskaper. Vid läsningen påminns jag om att inte ens författaren äger sitt verk, och han är inte längre den som skrev dem. Men visst är det roligt att läsa.

Hoppa hage blev hans stora roman. Allt det andra är noveller, ibland förlängda till "novellor". Inte utan skäl anser många att det är novellerna som är hans bästa verk. Hans rörliga intellekt trivdes med formatet, och han laddade berättelserna med en täthet och en spänst som kan jämföras med Borges och Kafka. På svenska finns ett par volymer av hans berättelser om kronoper och famer översatta av Karin Sjöstrand. Kronoperorna är egensinniga anarkister, famerna är fyrkantiga maktmänniskor. Det finns också en tredje kategori: esperanserna, som vill väl men har huvudet under armen. Fast en sådan presentation gör inte berättelserna rättvisa: den kunde ha skrivits av en fam!

Att Julio orkade skriva så många brev kan vara svårt att förstå i internetvärlden. Den här klippboken ger både lättsamma och sorgmodiga exempel på den verksamheten. "Vänner kommer och går, men fiender samlar man på hög", heter det, men för Julio Cortázar var det nog tvärtom. Han var också personligen den mest charmfulla författare som jag har haft lyckan att träffa, och jag blir glad när jag hittar brevsnuttar som vittnar om hans uppskattning för kronoper som han har mött ända bort i Sverige. Till dem hör översättarna Francisco Uriz och Marina Torres, de är växelvis bosatta i Sundbyberg och Zaragoza sedan 50-talet och har gjort mer än någon annan för att göra svensk och nordisk litteratur känd i den spansktalande världen. ✿

Var föddes Heliga Birgitta?

På den senaste tiden har Upplands Väsby gjort anspråk på att vara Heliga Birgittas födelsekommun.

Gunilla Gren-Eklund är skeptisk.

SKALL UPPLANDS VÄSBY kommun bli en ny vallfartsort? Där finns Fresta församling, som tidigare var egen landskommun och socken under Vallentuna härad. Och i Upplands Väsby's arbete med att locka turister påstår man att Heliga Birgitta var född i Fresta, inte såsom varit etablerat under 600 år, i Finsta, Skederids socken i Sjuhundra härad, nu ingående i Norrtälje kommun. Idén har främst utvecklats i en publikation från Upplands Väsby kommun inför kommunens 60-årsjubileum 2012.

Detta försök till historierevision måste granskas.

Den handling i det medeltida diplomatariet som "Frestahypotesen" bygger på innehåller följande. Den 8 september 1296 kom Birger Persson (sedermera Birgittas far) och Rörik Mattsson från Sollentuna överens om ett utbyte av gods, på latin *predia*. 25 namngivna män är vittnen. Birger "har överlätit sin mansio som heter Finstad med kvarn" mot den curia som nämnde Rörik äger i Skiöldnör med dess kvarnar i Fresta. Hus och inventarier i vardera curia skulle dock utvärderas för en reglering av bytet. Enligt kommentar av textutgivaren har det aktuella pergamentsbladet aldrig bekräftats med sigill.

Kom detta byte verkligen att genomföras? Det är tydligt att reservationer förelåg i och med att en värdering skulle följa på

Framförallt saknas helt underlag för att påstå att Birgittas mor Ingeborg Bengtsdotter skulle ha befunnit sig på den ena eller andra platsen vid tiden för födelsen 1302.

Birgitta.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

överenskommelsen. Frånvaron av sigill är inte något absolut argument för att köpet inte gick igenom. Men den besvärande frågan är ändå vad det var man egentligen bytte eller avsåg att byta. Som överordnad term för ägorna används *predia*, en term som i så väl klassiskt som medeltida latin tycks innebära "egendom", utan någon närmare sakdefinition. De använda orden *mansio* och *curia* är termer som används fritt för gårdar i största allmänhet. Enligt medeltidsforskare, främst Sigurd Rahmqvist och Göran Ulväng, förmedlar begreppen inte någon tydlig specifikation vad gäller typ av gård. I frånvaro av bestämd och obestämd artikel i latin kan också ett ord som *mansio* översättas som både "gården" och "en gård". Längre fram i tiden händer stundom att till dessa latinska termer läggs något slags kvalificering, så att man till såväl *curia* som *mansio* fogar adjektiven *principalis* eller *residentialis*, huvudgård eller "sätesgård".

Att dokumentationen är helt otillräcklig framgår genom andra dokument. År 1276 formulerar Rörik Mattsson ett testamente till kyrkan för sin gård, *mansio*, Skiöldnör, med mark, kvarn samt all fast och rörlig utrustning. Tog kyrkan inte emot gåvan eller annullerade Rörik sitt testamente?

ÄGARFÖRHÅLLANDENA vad gäller Skiöldnora klarnar först senare. Vare sig Birger förvärvade egendomen 1296 eller senare ingick Skiöldnora i det arv som skiftades efter hans död 1327. Gården tillfaller enligt testamentet dottern Birgitta genom hennes make Ulf Gudmarsson av Ulvåsaätten, för att längre fram testamenteras till Vadstena kloster. Enligt Birgers testamente skulle Finsta, väl naturligen om det är huvudgård, gå till ende sonen, Israel Birgersson.

De, som tolkar dokumentationen så att Birgers egendomsbyte med Rörik verkligen ägde rum anför också att han 1317 skulle ha återköpt "gården i Finsta". Här åsyftas ett dokument enligt vilket en Magnus Nilsson överlåter mot angiven summa pengar hela sin egendom i Finsta med allt vad han där äger till forne lagmannen Birger Persson. Det finns dock inget som bekräftar att Magnus Nilsson var ägare av själva huvudgården i Finsta.

Det är inte möjligt att från anfördd dokumentation bevisa att Birger Persson vare sig ägde eller inte ägde Finsta som gård och boställe vid tiden för Birgittas födelse. Framförallt saknas helt underlag i de anförda texterna för att påstå att Birgittas mor Ingeborg Bengtsdotter skulle ha befunnit sig på den ena eller andra platsen vid tiden för födelsen 1302 (eller 1303) och barnens uppväxt. Birger var uppenbarligen ofta på resande fot i tjänsteärenden. Frågan om hur och när stormännen och deras familjer bebodde sina gårdar måste genomlysas vidare. ✿

Svenskt 1970-tal i franska skolan

När man blir förälder och de egna barnen så småningom går igenom skolan körs ens egen skolgång på *repeat* i minnet. En erfarenhet läggs till en annan, två parallella världar speglar sig i varandra. Man blir äldre.

I ljust av mina barns skolgång (det äldsta är nu 18) ser jag min egen grundskoletid på 1970-talet på gott och ont. Det positiva var att alla lärde sig att läsa, skriva och räkna. Ingen hamnade helt utanför. Negativt i första hand kollektivismen, alla skulle göra allt på samma sätt samtidigt.

Jag minns tempot som lugnt, jag fick tid att rita klippdockor, läsa böcker och hjälpa mina mindre snabba klasskamrater, det sista vare sig jag ville eller inte. Klassen, noggrant hopsatt av höghus- och villabarn hölls ihop genom de nio åren. Lärarna var i nybyggda Bollmora alltid unga, med lite tur nyutexaminerade. I högstadiet var ungefär hälften medelålders adjunkter med goda ämneskunskaper, övriga av skiftande kvalitet.

Vi hade en del plugg som inlandsis och multiplikationstabeller, regelbundna prov, gemensamma nationella prov på högstadiet och betyg, femgradig skala, från och med sjätte klass.

Mina föräldrar litade på att skolan gjorde sitt jobb. De gick på föräldramöten och kvartssamtal, i övrigt lät de mig sköta mitt. Deras inställning (som de delade med dem som gått i allmänt läroverk) till de få privata skolor som fanns var att där gick rikemansbarn som inte klarade av vanlig skola.

Mina barn har gått i låg- och mellanstadiet i en liten statlig skola i centrala Paris. Högstadiet i en privat katolsk skola, också den i kvarteret.

Den franska skolans slutenhet, till och med som byggnad, blev för mig den mest påtagliga skillnaden. Slutet mot gatan med port öppen tjugo minuter morgon och kväll, det är allt. Skolgården ligger inne i kvarteret utom synhåll. Ingen obehörig kommer in. Men även som förälder har man ganska liten insyn. Klassföreståndaren håller föräldramöte i början av läsåret där hon eller han går igenom årets jobb. Hon lämnar inte ut sitt telefonnummer, vill man träffa henne får man skriftligt be om ett möte.

Läxor har barnen en hel del, ungefär som jag själv hade. Fokus lite annorlunda förstås, mer grammatik, men annars förvånande likt.

Blir de sjuka får de fråga en kompis vad de missat. Att åka på semester utanför loven är mycket ovanligt. Också här är klasserna socialt blandade, även om medelklassbarn dominerar.

Främmande däremot är att de byter lärare varje år och att klasserna mixas om. Argumenten för det är att barnet kanske inte kommer överens med alla lärare, och att då har det bättre chanser så här. Vad gäller kompisarna får vänskapen inte störa skolarbetet, man splittrar grupper som inte fungerar. Nya skolreformer är svåra att driva igenom, lärare och rektor bestämmer själva vad som i praktiken genomförs.

Så. När jag jämför min egen och mina barns skolgång så ser jag (konstigt nog?) rätt stora likheter. Ändå framstår den franska skolan som betydligt mer målmedveten. Skolans roll är i första hand att lära barnen det vi vuxna tycker (och tyckte) var viktigt. Ett ord som ofta återkommer i debatten, och speglar just det, är *transmission*.

Om den franska skolan har bra resultat på Pisa? Nja, Frankrike ligger stadigt kring tjugonde plats. Att man inte halkar nedåt beror på de många duktiga elevernas konstant goda resultat. ✨

Karin Stensdotter
är författare.

I korthet

Fred i vår tid

I år är det som bekant 100 år sedan första världskriget inleddes. Kriget har beskrivits som 1900-talets urkatastrof. Det var ett avgörande bakslag för hela den västerländska framstegsidén.

En bild av de stämningar som fanns före kriget ges i Winston Churchills självbiografiska bok *Min ungdom* (svensk översättning av Beatrice Cronstedt). Churchill beskriver där hur han vantrivdes i skolan, och inte förstod meningen med undervisningen i latin. Han förflyttades till en krigshögskola, och där trivdes han mycket bättre. När han åt middag med officerare fick han höra om deras studier i olika krigsstrategier:

”Detta var spännande saker. Det var bara så synd att alltsammans måste vara läsat och att tiden för krig mellan civiliserade stater var slut och det för alltid. Om det bara hade varit hundra år tidigare, hur härligt hade vi inte haft det! Att tänka sig att vara nitton år 1793, med mer än tjugo års krig mot Napoleon framför sig! Nu var det emellertid slut med allt sådant. Den engelska armén hade inte gett eld mot vita trupper sedan Krimkriget, och nu när världen höll på att bli så sansad och fredlig – och så demokratisk också – var den härliga tiden för alltid förbi.”

Churchill tillägger att det lyckligtvis fortfarande fanns ”vilda och barbariska folk”, som förhoppningsvis kunde ställa till med något uppror. Men detta var dock ingenting mot att ”deltaga i ett riktigt europeiskt krig”.

Winston Churchill publicerade boken år 1930. Hans beskrivning blir så ironisk därför att han och hans läsare visste vad som skulle hända 1914. Men Churchill visste inte att en brittisk premiärminister i slutet av 1930-talet skulle mynta uttrycket ”fred i vår tid”, efter att ha nått en uppgörelse med Adolf Hitler. Och naturligtvis anade inte Churchill, eller hans första läsare, vilken betydelse han själv skulle få under andra världskriget. För dagens läsare får texten därmed en dimension som den ursprungligen inte hade.

Tanken att vi har uppnått fred i vår tid fanns ju inte endast vid förra sekelskiftet eller under mellankrigstiden. Också efter kalla krigets slut hördes liknande tongångar, och i Sverige blev det gamla högerpartiet plötsligt främjare av nedrustning. Men 100 år efter skotten i Sarajevo annekterade Vladimir Putin Krim.

David Andersson

Detta nummers recensioner:

Tor Billgren mönstrar ett Sydafrika i kris;

Håkan Arvidsson blickar tillbaka på kalla kriget;

Eli Göndör granskar maktutövning bland muslimska bröder; **Carl Rudbeck** inventerar liberalismens rymliga tält;

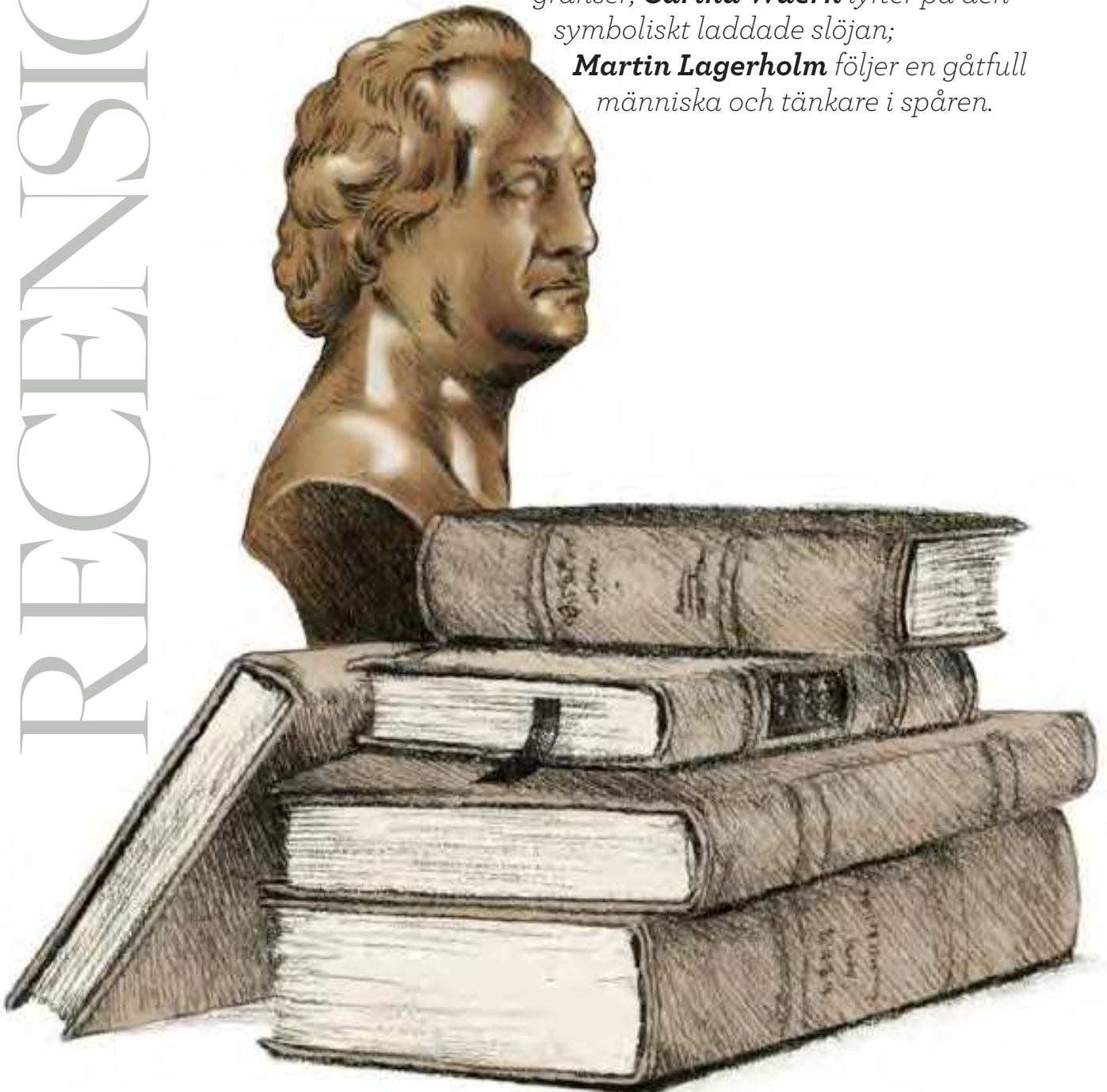
Lisbeth Lindeborg brottas med en upprorisk klassiker; **Erik Larsson** uppdagar jämlikhetens pris i form av ojämlikhet;

Mats Fält studerar pengarnas fördelning;

Kim Salomon väger våld mot försoning;

Bengt E Y Svensson reser bortom universums gränser; **Carina Waern** lyfter på den symboliskt laddade slöjan;

Martin Lagerholm följer en gåtfull människa och tänkare i spåren.

De fattiga och de rika. Kåkstaden Alexandra utanför Johannesburg; i bakgrunden den välbärgade stadsdelen Sandton.

FOTO: ALEXANDER JOE/TT NYHETSBYRÅN

Svagt ljus i kompakt mörker

Det Sydafrika som nyss gick till val, 20 år efter det att Nelson Mandela utsågs till president, är ett land i djup kris – ekonomisk såväl som politisk. Tor Billgren läser tre aktuella böcker om problem med djupa rötter och människor med hoppfulla drömmar.

SYDAFRIKA

Jag var tvungen att lägga ifrån mig allt jag höll på med. Ljudet från den direktsända minneshögtiden efter Nelson Mandelas död stod på i bakgrunden medan jag satt och jobbade, och det lät som om ... Hörde jag rätt...? Ja, publiken buade faktiskt. Varje gång president Jacob

Zuma syntes på stadions storskrmar hördes missnöjesyttringarna.

Så gränslöst pinsamt och malplacerat. Om det hade skett under en ANC-konferens eller en lokal tillställning, visst, då hade det väl kunnat vara på sin plats. Men här och nu? Under en högtid för att hylla en av historiens mest respekterade statsmän med världens mäktigaste ledare på plats?

Ytterligare en omständighet som under-

stryker det extrema i handlingen är att man i Sydafrika hyser en automatisk respekt för äldre. Det betraktas som ett grovt etiketsbrott att ifrågasätta en äldre person – även om vederbörande har fel. Här handlade det inte bara om att ifrågasätta, utan om att förödmjuka Zuma inför hela världen.

När jag en månad senare såg en fotbollslandskamp mellan Sydafrika och Moçambique i Kapstaden var det först

>>

Det var bättre förr...

FOTO: KAI PFAFFENBACH/TT NYHETSBYRÅN

under slutminuten som jag förstod att Zuma var närvarande på läktaren. I de flesta andra länder hade presidentens ansikte syntts på storbildsskärmarna var och varannan minut. Men inte i Sydafrika. Inte då. Allt för att undvika fler pinsamheter. På promenaden hem från stadion blev vi förbikörda av presidentkortegen. Blixtfart, blåljus, svarta bilar. Det är förstas inget ovanligt för en statschef att ta sig fram på det sättet, men i just det här sammanhanget var det svårt att inte uppleva det som en arrogant maktpupvisning. Och samtidigt kändes allt rätt sorgligt. En president, en landsfader, en hjälte från kampen mot apartheid som tvingades gömma sig för att undgå folkets hån.

Så vad handlar då allt det här om? Vad fick sydafrikanerna att ta till en så extrem missnöjesyttring? Och kan buandet växa till något annat och bli okontrollerbart? Kan det övergå i våld? Kommer Sydafrika att rent av få uppleva sitt Tunisienögonblick?

Protesterna mot vanstyre och utebliven grundläggande service ökar hur som helst, och skandalerna avlöser varandra. Det senaste året har avslöjandena kring den skattefinansierade lyxrenoveringen av Zumas privata residens i Nkandla gått som en följetong i medierna, och det var nog främst detta buropen under Mandelacereemonin handlade om. Men därutöver finns

det gott om underliggande missnöje som ligger och pyr.

I sin bok *The Zuma Years* gör statsvetaren Richard Calland en djupare analys av den idag 72-årige Zumas tid vid makten, från 2009 och framåt, förmodligen en bra bit bortom det nyligen avklarade valet.

Det var vid det epokgörande partikonventet i Polokwane 2007 som Jacob Gedleyihlekisa Zuma valdes till ANC-ledare, och följaktligen även till president över landet när partiet programenligt vann valet 2009. Det var vänsterflygeln inom rörelsen som lyfte fram honom, missnöjd med att ha marginaliserats av den marknadsinriktade och konungslige föregångaren Thabo Mbeki.

Zuma är mer passiv och ofokuserad i sitt ledarskap, vilket också gör honom oberäknelig. Utåt styr han med charm. Han säger till folk vad de vill höra, ”men när han lämnar rummet har han glömt vad han har sagt eller lovat”, som en av Callands många källor från partiets innersta krets säger.

Men när det verkligen gällde, när nationen skakades av Marikanamassakern den 16 augusti 2012, då 34 strejkannde gruvarbetare mejades ner av polisen, var den beryktade karisman långt borta. Landet var i stort behov av ledarskap och framförallt mänsklighet, men under

presskonferensen agerade Zuma ”träaktigt, paralyserad likt en kanin fångad i strålkastarljuset” och lämnade därmed fältet öppet för populisterna som Julius Malema.

Inåt styr Zuma genom att knyta till sig allierade på nyckelposter, särskilt inom säkerhetstjänsten och rättsväsendet. På 1980-talet var han chef för ANC:s underrättelseavdelning i exil, och många namn från de åren återfinns i toppen av dagens organisation.

Överhuvudtaget är ANC:s utnämningspolitik en utvecklingshämmande faktor av stor betydelse och en vital del i den ”krisens anatomi”, som Calland tecknar i slutet av sin bok. Principen är att partiloyalitet står i främsta rummet när tjänstemän och chefer för statliga företag utnämns. Kompetens och lämplighet är sekundärt. Detta skapar inte bara ineffektivitet, utan också en negativ spiral. Calland har noterat att samhällen där antalet protester är som störst, betalar de högsta lönerna till ledare och chefer. Eftersom protester och dålig samhällsservice hänger ihop, kan man dra den drastiska slutsatsen att ju mer man missköter sitt jobb som ledare, desto större blir belöningen från ANC.

Egentligen kanske det här inte är så märkligt. När det blåser kallt och missnöjet är som störst är lojaliteten som viktigast. Men det sänder katastrofala signaler, både till medborgarna, som förlorar tilltron till det demokratiska systemet, och till tjänstemännen, som arbetar under förvridda förhållanden vad gäller prestation och belöning.

Just nu är utgifterna för offentliga löner större än någonsin i Sydafrika, och mönstret är tydligt. Statens tillgångar har blivit en resurs för eliten att ösa privat välstånd ur, och därigenom även ett verktyg för ANC att upprätthålla ett nätverk av lojala kadrer.

Hlumelo Biko är också mycket kritisk till utnämningssystemet i sin bok *The Great African Society*. Om en person föräras en position på grund av partiloyalitet, skriver han, är det omöjligt att ”förvänta sig att vederbörande på något mirakulöst sätt skulle hitta någon annan typ av morot att motiveras av i sitt arbete”. Buropen mot Zuma är också burop riktade mot långsamt och ineffektivitet som detta korrupta och ohållbara system medför.

Samtidigt som man pekar finger mot ANC och upprörs över partiets tillkortakommanden och maktfullkomlighet, kan det vara hälsosamt att se sig om bland alternativen på den politiska scenen i Sydafrika. Vad har egentligen oppositionen att komma med?

De senaste årens utveckling tyder på att Sydafrika är på väg in i ett tvåpartisystem. Ett ANC-block och ett DA-block.

Democratic Alliance, som det största oppositionspartiet heter, har gått framåt kraftigt de senaste åren. I kommunvalet 2011 fick partiet sammanräknat 23,9 procent av rösterna (tidigare 14,6), och tog makten i 18 kommuner (tidigare 13). ANC minskade från 215 till 198 kommuner.

Att DA knappar in på ANC är till stor del partiledaren Helen Zilles förtjänst. Hon blev känd som regimkritisk journalist på 70-talet, och var engagerad i flera antiapartheidorganisationer på 1980-talet. Förutom engelska och afrikaans talar hon xhosa, landets andra största afrikanska språk.

Men för att på allvar kunna utmana det väldiga ANC finns det två hinder för DA. Dels har partiet en markant medelklassig framtoning, dels företräds det främst av vita politiker.

Den som är ute efter verklig politisk makt i Sydafrika måste attrahera den största väljargruppen, det vill säga: den resursvaga, utbildade och arbetslösa svarta befolkningen. Och för att lyckas med det måste DA förändras i grunden, menar etiker Eusebius McKaiser, som skrev en hel bok om saken inför valet nu i maj: *Could I Vote DA?* McKaiser är populär debattör i radio och tv, och han utmanar gärna med känsliga och komplicerade frågor. I sin förra bok, essäsamlingen *A Bantu in My Bathroom* (utkommer på svenska nu i vår) skrev han öppenlydligt om uppväxten i en kåkstad i Grahamstown, kantad av missbruk, våld och sexuella övergrepp.

Idag tillhör han själv den växande svarta medelklassen och beskriver sig som liberal. Men han har ändå stora problem med DA.

För det första därför att partiet inte lever upp till sina liberala ideal. Hur kan till exempel strategier som företräder ett liberalt parti avråda en medlem från att tala öppet om sin homosexualitet i en radiointervju? Det skedde när en kandidat till en toppost inom partiet skulle radioporträtteras i McKaisers eget program. Och märk väl att varningen inte utfärdades på grund av att den sydafrikanska befolk-

”Zuma är mer passiv och ofokuserad i sitt ledarskap, vilket också gör honom oberäknelig. Utåt styr han med charm. Han säger till folk vad de vill höra.”

ningen generellt är konservativ, utan istället av hänsyn till antihomosexuella krafter inom de egna, ”liberala” leden.

För det andra lyfter McKaiser fram DA:s förhållande till ras och den så kallade färgblindheten – föreställningen att hudfärg liksom inte existerar. Men i ett land där ras har spelat en avgörande roll i 350 år kan

man inte låtsas att detta är något som upphör över en natt. De olika befolkningsgrupperna har olika erfarenheter av kolonialism och apartheid, och dessa ändrar man inte genom en skrivning i konstitutionen. Dessa erfarenheter sitter djupt – i människornas kroppar, i samhällena, i husen och i infrastrukturen. Och det måste man ta hänsyn till när man kommunicerar och rekryterar folk ur de svarta eller färgade befolkningsgrupperna. Till exempel genom att ha riktade interna specialutbildningar för att utveckla en ny generation kompetenta svarta företrädare. Inte som partiet ibland gör nu, skriver McKaiser, och syftar på positiv särbehandling av svarta som ”bara” är helt okej, och som får positioner som deras vita dubbelgångare knappast hade ansetts vara kvalificerade för.

Lågvattnenmärket i partiets strävan efter svarta ansikten på valaffischerna passerades den 28 januari i år. Helen Zille hade kallat till presskonferens och meddelade den sensationella nyheten att den berömda antiapartheidveteranen och före detta världsbanksdirektören Mamphela Ramphele skulle bli DA:s presidentkandidat vid årets val. Hon hade visserligen aldrig varit medlem i partiet, och hon hade visserligen startat ett eget parti ett år tidigare – Agang. Men nu skulle partierna slås ihop och de båda kvinnorna förseglade sin överenskommelse med en välfotograferad kyss.

Det hade länge varit känt att den respektade och skickliga Ramphele hade legat i förhandlingar med DA om någon typ av uppdrag, men när hon startade Agang antogs de planerna ha runnit ut i sanden. Men nu skulle DA alltså äntligen få sin så hett efterlängtade svarta presidentkandidat! Ingen liten sak, minsann! Mamphela Ramphele är en av mina personliga favoriter i den sydafrikanska debatten. Jag hade precis läst hennes memoarer och sålde in en anmälan av boken till *Sydsvenskan*. Men några dagar senare meddelade Ramphele att hon hoppade av hela upplägget. (Min text hade inte publi-

cerats än, och kunde lätt skrivas om.)

Det går knappt att greppa vidden av detta fiasko. Förtroendet för alla inblandade – och för oppositionen i stort – sjönk som en sten. Helen Zille fick ett av sina berömda Twitterutbrott, och ANC:s spindoktorer kunde skrockande kamma sina skägg i godan ro. Med all rätt.

THE ZUMA YEARS
SOUTH AFRICA'S
CHANGING FACE OF POWER
RICHARD CALLAND
Random House Struik 2013

COULD I VOTE DA?
A VOTER'S DILEMMA
EUSEBIUS MCKAISER
Bookstorm 2014

THE GREAT AFRICAN
SOCIETY
A PLAN FOR A NATION
GONE ASTRAY
HLUMELO BIKO
Jonathan Ball 2013

Problemet var inte att Ramphele hoppade av, utan att hon erbjöds denna position överhuvudtaget – att hon utan att ha en historia i DA och utan att ens formellt ha valts av medlemmarna, nu alltså skulle tilldelas partiets viktigaste post.

Den här typen av manövrer och odemokratiska krumbukter brukar oppositionen annars älska att klandra ANC för. Förmodligen var det ett sent uppvaknande om hur ofantligt illa det här skulle se ut som gjorde att Ramphele sade nej.

Så vid valet i maj ställde Helen Zille upp som sin egen presidentkandidat, Ramphele deltog med sitt mikroskopiska Agang. ANC fick förstås fortsatt egen majoritet och kommer förmodligen att tuffa på som vanligt, med eller utan Zuma vid rodet. (Detta skrivs innan valresultatet är känt.)

20 år har gått sedan Nelson Mandela svor presidenteden, och mycket har gått framåt i Sydafrika. Men det räcker inte. Transformeringsgången går inte tillräckligt snabbt. Alltför många människor ser sina liv passera, och det enda de kan lämna efter sig till sina barn är fattigdomen. Arbetslösheten har legat konstant kring 24 procent sedan 1994. Miljoners unga har

gett upp hoppet om utbildning och jobb. Jordmånen är idealisk för populistiska krafter, som Julius Malemas halvmilitanta Economic Freedom Fighters med nationaliseringar och expropriering av mark överst på agendan.

Europa mot Zuma borde ha varit en väckarklocka. Sydafrika kan stå inför en vår av samma slag som den arabiska 2010–2011. Det tror i alla fall den politiske analytikern Moeletsi Mbeki. (Ja, han är bror till förrre presidenten Thabo. Precis som i länder som Sverige och USA, har Sydafrika sina politiska dynastier.) I en artikel från 2011 förutspår han att Sydafrika får sitt Tunisienögonblick 2020, plus eller minus några år. Då förmodas nämligen Kinas mineralintensiva industrialiseringsfas vara avslutad, och då kommer Sydafrika att tappa en stor exportinkomst, vilket kan leda till nedskärningar på de redan hårt ansträngda socialbidragsprogrammen. Och det kommer att leda till instabilitet.

Något måste alltså göras. Och det måste göras från grunden.

”Vi har inte längre lyxen att kunna skjuta upp svåra beslut”, skriver den ovan nämnde Hlumelo Biko i sin bok *The Great African Society*. Vad han menar är att det är dags att ta itu med frågorna som ramlade mellan stolarna när upplägget för det nya Sydafrika förhandlades fram av ANC och apartheidregeringen 1990–1994. Klockan tickar. Biko citerar den unge Trancredi i Giuseppe Tomasi di Lampedusas mästerverk om revolutionens anatomi, *Leoparden*: ”Allt måste förändras, så att det kan förbli som det är.” Om den besuttna, privilegierade medelklassen vill behålla sina bekvämligheter, måste den göra uppoffringar.

Hlumelo Biko är riskkapitalist och son till Mamphela Ramphele och den legendariske Black Consciousness-ideologen

Steve Biko, som torterades till döds av polisen i december 1977 (som sagt: dynastier...). Några månader efter denna tragedi föddes Hlumelo.

Bokens undertitel är *A Plan for a Nation Gone Astray*, och Biko har just Mbekis pessimistiska prognos som utgångspunkt för sin analys. Det mest grundläggande som måste göras, och som systematiskt har försumrats i Sydafrika sedan 1994, är att erkänna och rätta till konsekvenserna av det psykiska och strukturella våld som kolonialismen och apartheid tillfogade den svarta delen av befolkningen. Sannings- och försoningskommissionen som inrättades i slutet av 1990-talet hade bara mandat att ta upp brott mot mänskliga rättigheter. Utsugning, slaveri och stöld ingick inte. Därför kallar Biko övergången till demokrati 1994 – som de flesta hyllar som ett mirakel – för ”den stora bluffen”.

En av de stora frågorna handlar om landäggande. 1913 stiftades en lag som slog fast att den svarta majoriteten endast hade rätt att äga land på en yta motsvarande 7 procent av landets areal (senare ”förbättrades” denna andel till 13 procent). Familjer och samhällen som hade livnärt sig på jorden i generationer fräntogs den möjligheten över en natt och hänvisades till gruvornas riskfyllda och underbetalda arbeten. Att rätta till det här är oerhört komplicerat och känsligt. Vissa framsteg har gjorts, men återigen: det går för långsamt. De blodiga farmockupationerna i Zimbabwe kring millennieskiftet visar hur viktig och symbolisk frågan om jorden är. Och framförallt: att den inte försvinner av sig själv.

Utbildningssystemets låga kvalitet är ett annat gigantiskt problem. Roten till detta är apartheidregimens så kallade bantutbildning, som Biko kallar ett ”intellektuellt folk mord”. Det syftade till att hålla kvar afrikanerna på samhällets botten genom undermålig utbildning, som syftade

till att förbereda dem för kroppsarbete och andra enklare yrken. Systemet var ett sätt att skydda de vita från konkurrens på arbetsmarknaden. ”Apartheidssystemet försäkrade sig om att fattigdomen blev ett tillstånd som ärvdes från generation till generation”, skriver Biko.

Dagens utbildningskris i Sydafrika är en destruktiv cocktail av bantutbildningen, de skolstrejker som var en vital del av ANC:s revolutionära strategi på 80-talet, och en mycket olycklig satsning på målbaserad inlärning 1997–2010. Det finns en armé av inkompetenta och oengagerade lärare, som har oproportionerligt starkt skydd från det största lärarfacket, Sadtu. ”Sydafrikas konkurrenskraft som nation hålls som gisslan av de oroande trenderna i läraryrket”, skriver Biko.

Hlumelo Bikos plan för hur de överhängande farorna kan undvikas är väldigt konkret och detaljerad. Grundplåten är en återuppbyggnadsfond på cirka 310 miljarder kronor, som ska bekosta reformer och satsningar. Pengarna finns redan inom ramen för ett existerande, men misslyckat redistribueringsprogram. Han vill utnyttja den jobbskapande potentialen hos små- och medelstora företag, och framhåller äganderättens och ägarskapets vikt för den enskilde när det gäller att kunna låna, investera och satsa.

Det måste bli lättare att kräva fortbildning av inkompetenta lärare, eller att helt enkelt sparka dem och ge motiverade lärare från andra länder chans att få jobb istället. Han föreslår att den privata sektorn ska få ”adoptera” misslyckade offentliga skolor och driva dem i egen regi, utan statlig inblandning.

Jordreformen måste bygga på frivilliga partnerskap mellan befintliga och presumtiva jordbrukare och han vill skapa jobb på landsbygden genom småskaligt kommersiellt jordbruk. För att hämma korruptionen föreslår han en sluten sanningskommission och en amnestiperiod för politiker som har haft fingrarna i sylvburken.

Och så vidare. Vad som blir tydligt när man läser Bikos bok är att det sannerligen inte saknas visioner för Sydafrika. Det är tydligt även i Richard Callands och Eusebius McKaisers böcker, även om de främst presenterar kritiska perspektiv på ANC respektive DA. Men överallt, i alla dessa böcker, finns de – de positiva krafterna. De visionära människorna som kämpar på i bakgrunden, ofta i motvind. Mina vinstelser i landet har förvissat mig om att de här krafterna finns överallt. Det är knappast alarmerande statistik som kommer att avgöra Sydafrikas framtid, utan just de här människorna och deras drömmar.

Tor Billgren

Jacob Zuma renoverar sitt privata hem i Nkandla för hundratals miljoner.

FOTO: STRINGER/TT NYHETSBYRÅN

Hot och mothot

GEOPOLITIK

George Frost Kennan tillhörde utan tvivel de kunnigaste bland efterkrigstidens och kalla krigets diplomater, Sovjetexperter och samtidshistoriker. Och han var definitivt den mest insiktsfulle. Kennan föddes i Milwaukee 1904 och dog 2005 i en ålder av nästan exakt 101 år. Han upplevde med andra ord i stort sett hela det ödesdigra och krigiska 1900-talet och förblev aktiv och intellektuellt oanfräkt fram till sin död. Från elva års ålder förde han närmast kontinuerligt dagbok. Nu är ett urval av denna dagbok publicerad, och det är stark tobak från en man med erfarenheter från seklets disharmoniska politik, under hela sitt liv engagerad i sin tids spänningar.

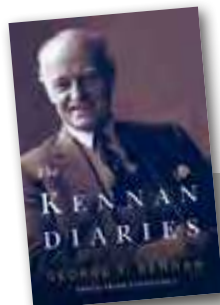
Dagbokens författare har mycket tidigt en uttalad ambition att göra ett avtryck och en förändrande insats i amerikansk politik, och kanske till och med mer än så. Ett avtryck kom han onekligen att göra. Han framstår idag som den store strategen under den epok i 1900-talets världspolitik som benämns kalla kriget. Kennan var emellertid allt annat än en sedvanligt

entusiastisk kall krigare. Det visar han prov på redan i det dokument som anses vara grundvalen för hela kalla kriget, nämligen vad som går under namnet ”The long telegram” och som blir än tydligare i en artikel i den amerikanska tidskriften *Foreign Affairs*, undertecknad med pseudonymen X eftersom han var anställd inom utrikesdepartementet.

Som andreman vid den amerikanska ambassaden i Moskva blev han 1946 ombedd att ge en kortfattad karaktäristik av det totalitära Sovjetunionen, dess avsikter och dess hållning gentemot den västliga världen. Denna karaktäristik resulterade i det berömda

”Långa telegrammet”, som skickades till USA:s utrikesdepartement. Telegrammet är för att vara ett telegram extremt långt, men betraktad som en analytisk text är det en ovanligt koncentrerad och träffsäker redogörelse för de centrala dragen i Sovjetunionens utrikespolitik och den dåvarande regimens sätt att tänka och härska. Det fastslår att Sovjet av såväl ideologiska som politiska skäl anser sig bundet att föra en expansionistisk politik gentemot omvärlden. Ideologiskt baseras expansionismen på övertygelsen att den kapitalistiska världen under inga omständigheter kan acceptera en kommunistisk makt och i all synnerhet inte en kommunistisk supermakt.

Kriget hade utkristalliserat en världsordning där två stormakter delade på inflytandet: Sovjet och USA. Dessa båda makter hade dragit det tyngsta lasset i segern över Nazi-Tyskland. Nu när kriget var slut splittrades de tidigare allierade i två makter som kolliderade politiskt och ideologiskt. Den fråga som Kennan ombads besvara gällde hur hotet från det militärt starka Sovjetunionen skulle och kunde bemötas och hur Västeuropa kunde räddas undan sovjetiskt inflytande. På egen hand >>

THE KENNAN DIARIES
GEORGE F. KENNAN
FRANK COSTIGLIOLA (RED.)
W W Norton & Co 2014

bedömdes det av kriget utmattade och ruinerade Västeuropa oförmöget att stå emot det sovjetiska hotet. Röda armén hade vid krigsslutet 11 miljoner man under vapen och en militär kapacitet som inte ens ett allierat Västeuropa på egen hand kunde bemöta.

Det Kennan framhåller i sitt långa telegram, liksom i X-artikeln, är att även om Sovjetunionen är lika totalitär som någonsin Nazi-Tyskland var, föreligger

”Kennan ansåg det självklart att Sovjet efter kriget var så utmattat att landet inte utgjorde något militärt hot.”

väsentliga skillnader som bör tas som utgångspunkt för västvärldens agerande i den oundvikliga kraftmätningen mellan de båda blocken. De sovjetiska ledarna lider till skillnad från nazismens ledargarnityr inte av psykotiskt storhetsvansinne. Sovjets kommunistiska ledargarnityr är utpräglat rationalistiskt och realistiskt. Det anser förvisso att den kommunistiska segern är given. Den är bestämd av själva den historiska logiken. Tidpunkten för den slutgiltiga segern är emellertid omöjlig att förutse. Den kan lika gärna dröja som ske omgående. Den är, fastän historiskt given, också beroende av de nationella proleteriatens ideologiska medvetande och kampvilja. För även om historien gör sitt arbete sorgfälligt, så krävs att det internationella proteriatet ger den dödsmärkta kapitalismen den avgörande knuffen ned i avgrunden.

Situationen kompliceras dessutom av att kommunismen redan har segtrat i ett land, nämligen Sovjetunionen, som därmed utgör inspirationskällan för den kommunistiska framryckningen mot världsherravälde. Denna kraftkälla får på intet sätt äventyras och skadas av revanschistiska och paranoidea kapitalister i den omgivande världen. Det är med andra ord av största vikt för kommunismen att försvara och skydda den sovjetiska regimen, själva basområdet för fortsatt expansion.

Denna hållning hos de ryska ledarna gör dem obenägna att ta överdrivna risker, och därför kan regimen expansionistiska strävanden stoppas genom ett beslutsamt motstånd. Hot måste mötas med mot-hot, ideologisk propaganda med motpropaganda och politiska vinster måste omintetgöras. Kennan tänker sig att detta motstånd framförallt kan genomföras genom att den västliga världen utvecklas till en förebild för ett väl fungerande samhälle. Om väst kan genomföra en sådan strategi långsiktigt och uthålligt, kommer det

totalitära sovjetiska maskineriet slutligen att bryta samman av inre spänningar och inbyggda systemfel. Det ryska folket tror nämligen inte på ledningens propaganda. Det lever i påtvingad isolation från världen, men är tvärtemot vad regimen hävdar mycket intresserat av utbyte med omvärlden. Den totalitära Sovjetmakten kan bara upprätthållas genom en hänsynslös terror utförd av den hemliga polisen. Det är en situation som i sig själv vittnar om re-

gimens bräcklighet. Därför kan ett beslutamt demokratiskt motstånd sluta fredligt och utan att vapnen behövt tala.

I olika variationer och med olika tyngd blev denna linje den dominerande under hela epoken från världskrigets slut fram till Sovjetunionens sammanbrott – en nästan fem decennier lång kraftmätning, som visserligen inte var alltigenom fredlig, men där de krigiska episoderna sköttes via ombud och en fullskalig konfrontation med vapen mellan de båda stormakterna kunde undvikas.

Kennans dagbok vittnar om hans intensiva intresse för diplomati och utrikespolitik. Han kom visserligen inte att tjänstgöra särskilt länge inom den diplomatiska kåren. Hans råd till den amerikanska administrationen blev missuppfattade, klagar han i sin dagbok. Utrikesministrarna Dean Acheson och John Foster Dulles

tolkade hans så kallade inneslutnings- eller indämningspolitik (”containment”) som en väsentligen militär uppgift. De eftersträvade att kringgärda Sovjetstaten med amerikanska militära baser och utmana motståndaren till en nukleär kapprustning. I dagboken klandrar Kennan sig själv för att inte ha varit tydlig nog i sina rekommendationer. Han ansåg inte att inneslutningen nödvändigtvis skulle vara av militär karaktär, även om sådana åtgärder inte fick uteslutas. Han ansåg det självklart att Sovjet efter kriget var så utmattat att landet inte utgjorde något militärt hot. Det hade efter kriget, i Öst- och Centraleuropa, erövrat vad det mäktade och skulle göra halt där, bida sin tid och invänta historiens arbete. Kennan utmärker sig i dagboken som en genomtänkt fredsförespråkare.

Kennan blir därför en av arkitekterna bakom den Marshallhjälpen som starkt medverkar till Västeuropas ekonomiska och sociala återhämtning under de tidiga efterkrigsåren. Han förblir livet igenom motståndare till alla de begränsade krig, i vilka USA blandar sig. Han är kritisk till insatserna i Korea och i Vietnam, liksom senare till anfallen mot Irak och Afghanistan, och blir med tiden en alltmer uttalad isolationist. Men en isolationist av eget märke. Han anser att USA genom sina militära engagemang ödelägger sin trovärdighet och goodwill. Han skriver om denna hållning att ”det finns två typer av isolationister: de som anser omvärlden alltför betydelselös och ondskefull och därför inte värd att bry sig om, och de som miss-tröstar om den amerikanska regeringens

George F Kennan 1948.

FOTO: ERIC SCHWAB/GETTY IMAGES

förmåga [...] att till någon nytta blanda sig i främmande länders affärer. Jag tillhör den senare kategorin.”

Denna för en högt placerad diplomat avvikande hållning leder till konflikter med USA:s politiska ledning, och han blir alltmer blockerad från en karriär som inflytelserik diplomat. Slutligen leder denna för Kennan frustrerande situation till att han lämnar utrikesförvaltningen för en professur vid Princeton. I denna egenskap blir han i stort sett verksam under resten av sitt liv. Det betyder emellertid inte att han är helt utestängd från insatser i amerikansk politik. Av och till inkallas han som ett slags konsult för att ge presidenter och utrikesministrar råd. Kennan var trots allt den främsta kännaren av Sovjetisk politik som fanns att tillgå, och han har också ett ovanligt säkert politiskt omdöme, som gör att han kan tala med den politiska eliten på ett språk den kan förstå.

Kennan är en udda gestalt i amerikanskt politiskt liv. I många avseenden framstår han mera som en bildad europé än som amerikan. Kanske har detta sin grund i att han under stora delar av sitt liv hade vistats i Europa och fått delar av sin utbildning där. Han talade en rad europeiska språk, inklusive ryska, och älskade det ryska folket men hatade dess totalitära regim. På ett ställe i dagboken anmärker han efter en längre tids umgänge med en grupp rysar att han hellre ville bli förvisad till Sibirien tillsammans med dem än strosa runt på Park Avenue i New York.

Genom sitt långa liv kom han att uppleva att hans förutsägelse om Sovjets kollaps slog in. I dagboken finns dock knappast några triumfatoriska kommentarer om att han blivit sannspådd. Tvärtom bekymrar han sig för att västvärlden och Nato glupskt flyttar sina baser allt närmare den ryska intressesfären. Och han skriver: ”Jag har alltid ansett det som ett misstag att utnyttja en tillfällig försvagning av en annan stormakt för att uppnå fördelar som man inte kunnat uppnå under normala omständigheter. Att handla så [...] är något som alltid hämnar sig vid en senare tidpunkt.” En iakttagelse som är värd att beakta idag när vi på nytt ser ett kallt krig med ett Ryssland som har återhämtat sig efter sitt sammanbrott och vars fiendskap knappast är önskvärd för en finansiellt försvagad och militärt överlastad västvärld.

George Kennans dagbok är en djupt stimulerande läsning som sträcker sig över mer än 80 år. Den är fylld av reflektioner inte bara om diplomati och politik, utan i lika hög grad om människans existentiella villkor byggd på omfattande läsning och ansenliga erfarenheter från ett mycket långt liv.

Håkan Arvidsson

Muhammad Mursi: från president till terrorist.

FOTO: FREDRIK PERSSON/TT NYHETSBYRÅN

Makten och heligheten

MELLANÖSTERN

Efter en snabb rättsprocess i en domstol i Minya söder om Kairo dömdes den 24 mars 528 medlemmar i Muslimska brödrskapet till döden. Hur många som slutligen kommer att avrättas är fortfarande oklart, och hur själva rättegången gått till kan naturligtvis diskuteras. Uppenbart är dock att den genom historien inflammerade relationen mellan Egyptens armé och Muslimska brödrskapet fortsätter att vara höggradigt problematisk.

Efter att organisationen hade etablerat sig i Egypten deltog den på arméns sida i revolutionen mot kung Faruq och den konstitutionella monarkin 1952. Men när revolutionen var över fångslades Brödrskapets ledning istället för att erbjudas delaktighet i politiska processer. Många av dessa personer dömdes till långa straff eller avrättning, och år 1966 hängdes slutligen Sayyid Qutb, rörelsens kanske viktigaste ideolog genom tiderna.

Så vem är boven i dramat? Är det armén och regimen som genom sin hänsynslöshet stärker Muslimska brödrskapet? Eller är det Brödrskapets målsättning som är ett så stort hot att regimer inte har något annat alternativ än att genom förkastliga metoder hålla organisationen borta från makten? I sin bok *Temptations of Power* ger Shadi Hamid sitt svar på frågan. Hamid är doktor i statsvetenskap vid Oxford och verksam

vid Brookingsinstitutets Saban Center for Middle East Policy. Genom samtal med ledande islamister och en historisk återblick visar han hur Brödrskapet under hårda påtryckningar talar om demokrati och mänskliga rättigheter, medan samma organisation med mer makt istället strävar efter att islamisera samhället.

För att driva sin tes gör Hamid ibland det enkelt för sig. Han avfärdar exempelvis snabbt en unik studie av sociologerna Charles Kurtzman och Ijlal Naqvi, som presenterades 2010 i *Journal of Democracy*, där resultaten för islamistiska partier i 89 parlamentariska val under de senaste 40 åren har undersökts. Deras slutsats är att med ett fåtal uppmärksammade undantag (FIS:s framgångar i Algeriet 1991, Hizbollah i Libanon 2005 och 2009 samt Hamas i de palestinska valen 2006) har islamistiska partier överlag nått medelmåttiga resultat. Varken i Pakistan eller Bangladesh kan Brödrskapet påvisa någon framgång.

Undantagen i Mellanöstern härleder forskarna till bristen på återkommande demokratiska val i den delen av världen. Genom sin studie visar de att ju friare parlamentsvalen blir och ju mer av återkommande rutin det blir med demokratiska val, desto sämre går det för islamistiska partier. Eller också ändrar de sina valplattformar.

Studien bortser dock, enligt Hamid, från det faktum att Brödrskapspartier inte nödvändigtvis är intresserade av att vinna val, vilket han belägger genom

**TEMPTATIONS OF POWER
ISLAMISTS & ILLIBERAL
DEMOCRACY IN A NEW
MIDDLE EAST**

SHADI HAMID

Oxford University Press 2014

uttalanden från framträdande islamister. Logiken för Brödraskapet finns i erfarenheten från Algeriet under 1990-talets början, som visar att ett vunnet val vid fel tillfälle kan leda till katastrof.

Slutsatsen i studien, att islamistiska partier missgynnas av demokratiska processer som får positiva konsekvenser för väljarna i det aktuella fallet, blir dock inte mindre giltig på grund av Hamids kritik. Och det är väl framförallt hans sätt att välja bort studiens hela slutsats som väcker en viss misstro mot hans resonemang.

Påståendet att Muslimska brödraskapets ambition att islamisera samhället skulle vara rörelsens *raison d'être*, grundar Hamid trots allt i solid empiri. Han har under hundratals timmar under perioden 2004–2013 samtalat med islamister från olika politiska inriktningar i framförallt Egypten, Jordanien och Tunisien.

Brödraskapet har lyckats skapa en stat i staten genom sitt sociala engagemang. Organisationen driver sjukhus och skolor, lånar ut pengar och hjälper behövande. Förankringen i folkdjupet och de breda och omfattande nätverken är organisationen mycket mån om att upprätthålla, eftersom detta är grunden för den politiska verksamheten. Därför finns det också en oro för ett förtryck som kan innebära en risk för att allt detta går förlorat. Det grundliga sociala arbetet innebär att ett stabilt underlag finns tillgängligt för att användas när tiden är inne. Och tid anser man sig ha.

Även ett måttfullt och nedtonat Brödraskap som i första hand tycks kämpa för mänskliga rättigheter är, enligt Hamid, ett problem för regimen. Engagemanget ger rörelsen stöd från vänstergupper som annars är kritiska till organisationens religiösa budskap, och regimen får därmed svårare att motivera sitt förtryck. För mycket frihet gynnar å andra sidan inte nödvändigtvis Brödraskapet, eftersom det skulle kunna innebära förutsättningar för attraktiva politiska alternativ att växa fram.

I nästan varje arabiskt land utgör islamisterna den ledande oppositionen, enligt Hamid. Även om rörelsen inte alltid

är redo eller ens villig att ta över makten, innebär den ändå alltid ett hot mot den sittande regimen. Samtidigt har Muslimska brödraskapet lyckats övertyga omvärlden om att organisationen inte kan ignoreras, utan snarare måste vara en del av varje politisk process i Mellanöstern.

Oavsett om det stämmer eller inte, är det centrala problemet i arabvärlden fortfarande hur samhällen bör byggas upp och hur människor ska förhålla sig till religionens fortsatta starka inverkan på det dagliga livet.

Framförallt är det genom att jämföra Egypten med Tunisien som Hamid driver hem sin poäng. Med hjälp av internationellt erkända kvantitativa studier påpekar Hamid också hur viktig religionen är i Egypten. Studierna visar att en stor majoritet i Egypten inte ser religion som något privat eller som något som bör separeras från politiken. Snarare är det en del av det dagliga livet för de flesta. Shariarätten anses vara ett lämpligt rättesnöre för hur varje människa ska leva sitt liv, men också för hur samhällsinstitutioner och bankväsende bör byggas upp.

I det avseendet är det svårt att inte hålla med Hamid. För närvarande finns det inget som tyder på att länder i Mellanöstern skulle vara mogna för demokrati i västerländsk tappning. Däremot blir det minst sagt problematiskt att hävda att människor i Mellanöstern skulle vara ointresserade av frihet därför att de är muslimer. Splittringen i Brödraskapet som på olika vis framförs av Hamid får aldrig det utrymme det förtjänar. Det stora problem Brödraskapet har med att inom de egna leden komma överens om hur partiet ska agera i maktposition behandlas förvisso. Utbrytargrupper och andra islamistiska inriktningar nämns. Men ändå återvänder alltid resonemanget till att det är synen på islams roll i samhället i den arabiska världen som utgör Brödraskapets naturliga maktbas.

Det saknas dock inte teorier som hävdar att valet i Egypten för de flesta var ett val mot armén och inte för en islamisering av samhället. Mursis initiativ för att undanröja de hinder han såg för en islamisering av Egypten möttes av folkligt motstånd. Hans agerande fick skarp kritik även inifrån den egna rörelsen. Det nämns i boken, men det görs lika snabbt till ett sidospår som författaren avstår från att utforska vidare.

Hamid understryker istället att en uppfattning hos islamister är att deras tolkning av islam är den mest överlägsna modellen för alla människor. Därmed upplevs frihetlig demokrati som ett hinder för islamisternas rätt till religionsfrihet. Och visst är det så. Men inget säger att

islamisternas ambitioner också är genomförbara i praktiken.

I Tunisien såg utvecklingen annorlunda ut. Habib Bourguiba (1903–2000), som blev det fria Tunisien sin förste president, bestämde sig för att omvandla Tunisien till ett modernt sekulärt land likt länder i Europa, oavsett konsekvenserna. Han såg islamism som ett allvarligt hot mot sitt sekulariseringsprojekt. Inspirerad av socialism och av den franska idén om separation mellan religion och politik – *laïcité* – drev Bourguiba igenom sina planer utan någon återhållsamhet. Islamister kastades i fängelse eller skickades i exil. Och Bourguiba själv valde att läska sig med ett glas juice i tv mitt under fastemånaden ramadan. Efter 30 år vid makten avsattes Bourguiba och lämnade efter sig ett Tunisien som hade förändrats på ett sätt och i en omfattning som inget annat arabiskt land.

När Rachid Ghannouchi och andra ledare för det tunisiska islamistpartiet Ennahda återvände från exil eller fängelse år 2011 fanns det inget kvar av organisationen. Istället dominerades landet av en sekulär elit som inte tänkte låta sig islamiseras. Alla försök till att islamisera Tunisien skulle enligt Hamid kräva en grundläggande omvandling av hela samhället och skulle framförallt innebära ett hot mot landets sekulära elit. Därför har också Ennahda tvingats till anpassning.

Enligt Hamid har klyftorna i den ideologiska synen på religionens roll i Mellanöstern bara vidgats på senare tid, och vad som på Tahrirtorget såg ut som ett löfte om en ljus framtid var inte annat än inbillning.

Bilden överensstämmer med vad jag såg under min egen vistelse i Kairo sommaren 2012, en vecka före valet. Upprymdheten hos många människor var lika påfallande som ovisheten inför framtiden. Men där fanns också de som med minnen från Egyptens moderna historia såg framför sig vad som komma skulle.

Temptations of Power innehåller många intressanta uttalanden och idéer. Men den är oerhört snårig. Händelser, detaljer och uttalanden saknar emellanåt kronologi. Det går inte att ta miste på den iver med vilken Hamid driver sin tes.

Omvärldens bild av Muslimska brödraskapet som anpassningsvillig organisation är felaktig. Endast genom en omvandling i grunden av arabiskmuslimska länder kan frihetlig demokrati införas. I väntan på denna omvandling måste rörelsen alltid hållas under uppsikt och dess möjligheter att utöva makt måste begränsas. Muslimska brödraskapet kommer alltid att ha som ambition att islamisera samhällen de verkar i. Utan den målsättningen finns det inget Muslimskt brödraskap. **Eli Göndör**

Liberalismens nya hjältar

IDÉHISTORA

Nu mera finns det ganska gott om böcker som handlar om liberalismen och dess historia. Vanligtvis börjar de någon gång mot slutet av 1600-talet med Locke och Hobbes, och fortsätter sedan med anhalter som har namn som Kant, Mill, Tocqueville och Constant, för att sluta under 1900-talet med filosofer som Rawls, Berlin och Dworkin. Som synes är detta en ytterst heterogen samling, men alla kan de göra anspråk på att rymmas inom det liberala tältet; i denna vildvuxna ideologisk flora hittar man allt mellan anarkism och något som mest liknar gammaldags svensk socialdemokrati. Det finns alltså knappast någon enhetlig, sammanhållen lära som kallas liberalism, utan den är i allra högsta

grad *a moving target*.

Men det innebär inte att vad som helst kan baxas in under rubriken liberalism. Den som inte tror på alla människors lika värde och de rättigheter som följer därav, har inget i tältet att göra. Det är väl inte glaskart vilka rättigheter som följer, men nog måste man räkna rätten till sitt liv och likhet inför lagen till dessa. Men kanske inte rätten till dagis eller till att få se olympiska spelen i statlig tv. De liberala rättigheterna tenderar att vara negativa, inte positiva, det vill säga: de begränsar andras möjligheter att behandla mig hur som helst, medan de däremot sällan eller aldrig tvingar andra att ge mig något eller tillhandahålla vissa varor eller tjänster. Viktigt är också att påpeka att i den liberala världsåskådningen är det individer, inte grupper, som har rättigheter. En grupp kan inte kräva några speciella rättigheter

som inte redan tillkommer de individer som utgör gruppen. Eller rättare sagt: det kan gruppen visst göra, men då är den inte längre liberal.

En som har invändningar mot denna historieskrivning är Larry Siedentop, som under många år har varit verksam vid universitetet i Oxford. Hans invändningar gäller inte så mycket beskrivningen av liberalismens kärna, utan de historiker och politologer som vill förlägga dess uppkomst till så sent som för fyra hundra år sedan. Siedentop ser den fullt utvecklade liberalismen som resultatet av en mycket äldre tradition som uppfann individualismen, som gjorde människor till individer där alla var lika mycket värda i lagens – och i Guds – ögon.

För att visa vilken radikal, för att inte säga revolutionär, uppfinning detta var, går Siedentop tillbaka till antiken där individen inte kan sägas ha existerat. Självfallet fanns det då som nu enskilda människor, men det är inte riktigt samma sak. Den antika människan definierades utifrån sin familj eller klass som till exempel fri eller slav. Slavar var förstås knappast ens människor utan endast ”människliga verktyg”. Utanför familjen eller, några århundraden senare, utanför staden var människan ingen; hon var enligt den grekiska vokabulären en ”idiot”. För den antika människan fanns det ingen meningsfull existens utanför bestämda sociala sammanhang. Att dömas till landsflykt var nästan bokstavligt ett öde värre än döden.

Kristendomen skulle ändra på allt detta. KI Siedentops läsning är såväl liberalism som, lite paradoxalt, det moderna sekulariserade västerländska samhället konsekvenser av den kristna revolutionen. Jesus, och kanske då främst genom Paulus, som spelar en framträdande roll i *Inventing the Individual*, bröt brutalt med antikens kollektiva ideal. Genom en långsam, komplicerad och ibland lite trevande process ersattes en världsbild med en ny. I antiken var ojämlikhet mellan människor det naturliga; tanken att vi alla var lika mycket värda kunde knappast ha formulerats ens som en absurd hypotes av Platon eller Aristoteles. För att göra det krävdes en mental och moralisk jordbävning. >>

Barbari med omänskligt ansikte.

FOTO: BRIDGEMAN/IBL BILDBYRÅ

När Kristus predikade sitt fattigdomsideal suddade han ut, åtminstone i teorin, skillnaden mellan *haves* och *have nots*. Många rika tog hans budskap på allvar, gav bort allt de ägde och hade och drog sig tillbaka till vad som senare skulle bli kloster. I den kontexten var det svårt att längre upprätthålla det skiktade antika samhället och de klasslyftor som dittills varken hade kunnat eller ens kunnat tänka sig att överbygga.

Varje människa hade sin egen unika själ och var själv ansvarig för dess framtida öde, även om det här snart uppstod en häftig tvist mellan Augustinus och den brittiske munken Pelagius. Augustinus betonade nåden, somliga var predestinerade för paradiset, andra inte. Pelagius var av åsikten att vi alla av Gud hade fått en fri vilja som gjorde att vi av egen kraft kunde nå saligheten. Detta var, menade hans meningsmotståndare, att inkräkta på Guds allmakt. Augustinus vann den kampen. I hans inflytelserika version av den kristna läran var vi alla i en lika hopplös eller hoppfull situation. Rika aristokrater kunde inte räkna med en gräddfil till paradiset.

Allt detta kom att få genomgripande konsekvenser långt bortom kyrkliga och religiösa sammanhang. Det fanns inte

längre några moraliskt hållbara skäl att behålla barbariska inrättningar som slaveriet. Siedentop hävdar att kristendomen har varit en långt mer betydande faktor när det

*”När Kristus predikade sitt fattigdomsideal suddade han ut, åtminstone i teorin, skillnaden mellan *haves* och *have nots*.”*

kom till slaveriets avskaffande än vad som det hittills har varit opportunt att hävda.

Snart kom den kanoniska rätten att avspegla dessa nya förhållanden och tankar. Teologer, filosofer och inte minst jurister kom att utarbeta en ny rättsordning där individen stod i centrum. Den enskilda människan, bortom klass och familj och ibland till och med kön, blev det nya subjektet från att ha varit ett hjälplöst objekt.

Självfallet går det ingen rak, okompli-

cerad linje från ojämlikhet till jämlikhet, från rättslöshet till rättigheter. Situationen var heller inte densamma överallt i Europa. Där feodalismen var som starkast hade förändringen svårare att göra sig gällande. Ofta stod dock kungamakten på förändringens sida. Inte därför att medeltida kungar hade blivit liberaler, folkpartister *avant la lettre*, men genom att stå på individualismens och de individuella rättigheternas sida hoppades kungarna kunna inskränka feodalherrarnas makt.

Hjältarna är i Siedentops historia flera. Inte minst de medeltida jurister som brottades med kniviga juridiska och teologiska spetsfundigheter, alltså de lagar och regler som skulle styra kyrkans angelägenheter, inklusive påven. Man diskuterade till och med om en sådan kunde bli avsatt. Resultatet av dessa juridiska mödor blev lagar som innehåller flera element som är slående moderna.

Också filosofer tänkte i banor som har distinkta liberala övertoner. Inte minst gäller det William av Ockham – han med rakkniven – som i sina politiska skrifter funderade över relationen mellan sekulär och kyrklig makt. Han utarbetade en teori om människans naturliga rättigheter och vad det innebär för hur politisk legitimitet bäst bör utformas, vem som har rätt att styra och flera andra av politikens grundfrågor. Ockham, som dog i mitten av 1300-talet, var en medeltida filosof, och Siedentop försöker på inget sätt att otillbörligt modernisera honom. Men han visar tydligt hur denne franciskanermunk

formulerade ett för sin tid radikalt program där många av de bitar som skulle bli till modern liberalism fanns på plats.

Det framgår överhuvudtaget att medeltiden var en tid av vital politisk aktivitet och att de som fortfarande talar om medeltidens mörker eller använder ”medeltida” som ett skällsord sällan vet vad de talar om.

INVENTING THE INDIVIDUAL
THE ORIGINS
OF WESTERN LIBERALISM
LARRY SIEDENTOP
Allen Lane 2014

Förtryck och revolt

LITTERATURHISTORIA

En följd av Siedentops uppgradering av medeltida teologer och filosofer är en nedgradering av renässansen. I den ser Siedentop inga tankar på radikal jämlikhet mellan alla människor, utan tvärtom om ett slags återkoppling till antika estetiska och filosofiska ideal där Platon var förebilden.

Naturligtvis vill Siedentop inte påstå att en liberalism i fullödig modern form existerade någon gång under 1300- eller 1400-talen. Dessutom stod en ofta reaktionär kyrka, både katolsk och senare protestantisk, i vägen för ett förverkligande av dess program. Men ändå: "Liberalismen vilar på de moraliska antaganden som kristendomen har försett den med. Den bevarar en kristen ontologi men utan en frälsningsmetafysik."

Siedentop befarar – eller kanske hoppas – att *Inventing the Individual* kommer att väcka irritation och indignation bland dem som helst vill se liberalismen som ett sekulärt program som skapades av radikala religionskritiker. De finns som har velat framställa den som en ideologi som har förverkligats trots kristendomen, inte tack vare kristendomen. Siedentop komplicerar den bilden genom att göra sannolikt att också den sekulära staten till stora delar är kristendomens förtjänst. Kanske utan att själva begripa det eller, givet tidens intellektuella horisont, kunna tänka tanken, utarbetade Ockham och andra fröt till den lära som gjort den sekulära staten möjlig.

Siedentop har skrivit sin bok som ett inlägg i en pågående diskussion. Han menar att vi inte har förstått hur vi har nått fram till dagens ideologiska situation, och det gäller på båda sidor av Atlanten. Européer har blivit så sekulariserade att de inte längre vill eller kan begripa hur kristendomen format de moderna västerländska demokratierna, medan amerikaner riskerar att hålla sig med en alltför enkel version av kristendomen.

Detta har fört med sig två faror. Den ena är att reducera liberalismen till enbart en tro på den fria marknaden och marknadskrafterna som patentmedicin i alla sammanhang. Det gör liberalismen till en rå form av utilitarism. Den andra frestelsen är att göra individualism och privatliv till inte bara de högsta utan till de enda värdena, och att på sätt nedvärdera och marginalisera det politiska livet.

Har Siedentop rätt är båda vägarna ett svek mot liberalismens moraliska kärna och djupaste mening. Liberalismen betonar ömsesidighet och allas lika värde. Stämmer det blir John Rawls, vars namn inte förekommer i denna bok, den som under de senaste hundra åren bäst har förvaltat det liberala arvet.

Carl Rudbeck

Bekanntmachung – tillkännagivande – står det längst upp på det gulnade tidningsklippet från *Grossherzogliche Hessische Zeitung*, daterat den 18 juni 1835. Det ligger i en monter på den magnifika utställningen *Georg Büchner. Revolutionär mit Feder und Skalpell* som nyligen visades i Darmstadt med anledning av 200-årsjubileet av Büchners födelse den 17 oktober 1813. Dessutom finns en avbildning av klippet i den katalog på 620 sidor som har utgivits i samband med utställningen. Med sitt omfattande källmaterial är det den mest uttömmande och vetenskapligt mest tillfredsställande utgåvan om Büchners liv och verk som har kommit ut i samband med jubileet.

Tillkännagivandet är en efterlysning utfärdad av domaren och hovrättsrådet Conrad Georgi i Darmstadt och gäller medicinstudenten Georg Büchner, "skuldigt till landsförrådiska aktiviteter". Enligt signalementet är Büchner 21 år, cirka 182 cm lång, slank, har blont hår, blonda ögonbryn och skägg, grå ögon, en välvd och bred panna, kraftig näsa, liten mun, rund haka, oval ansiktsform, frisk ansiktsfärg. Och han är påfallande närsynt.

Efterlysningen följer efter en husundersökning i Büchners studentrum i Giessen året innan, och förhören med flera av hans studentkamrater, vilka likt honom själv var republikanskt sinnade. Bland studenterna växte oppositionen mot storhertigen av Hessen-Darmstadts förtryck av folket. Först 1820 hade livegenskapen avskaffats. Sedan 1830 gjorde befolkningen, bland annat i Kassel och Butzbach, uppror mot regeringens höjning av bröd- och sådespriser. De styrandes svar på detta var militär nedslagning av revolterna och total inskränkning av yttrandefriheten.

Tillsammans med likasinnade hade Büchner grundat en sektion av Sällskapet för mänskliga rättigheter i april 1834, och samtidigt initierat den hemliga utgivningen av *Der Hessische Landbote* tillsammans med prästen och skolrektorn Ludwig Weidig i Butzbach. Det var flygblad

som upplyste människor om i vilken hög grad de utnyttjades av regeringsmakten; de visste, exempelvis, inte om att deras skattepengar betalade regeringsbyråkrattens privata excesser. Nu måste de sätta sig till motvärn, löd flygbladens *credo*. I tysk historia anses *Der Hessische Landbote* vara den mest betydelsefulla skriften av en tysk opposition mot de regerande sedan bondeupprorens manifest 1525.

Enligt Büchners gode vän August Becker var ändamålet med flygbladen att nå ut till folket, som Büchner ansåg ännu inte hade vaknat till liv för en kamp för sina legitima rättigheter. På utställningen visades en video över de hemliga vägar som flygbladen färdades från skrivandet i Giessen och Butzbach till tryckeriet i Marburg innan de distribuerades i Darmstadt och Giessen, i Offenbach och Frankfurt am Main. Vid sidan av *Der Hessische Landbote* hade Büchner börjat skriva sina dramer med *Dantons död* som första verk, där det genomgående temat är förtryck och revolt.

Vid tidpunkten för efterlysningen hade Büchner redan en förläggare, Karl Gutzkow, i Frankfurt am Main, tillika chefredaktör för och litteraturkritiker i tidskriften *Phönix*. Den 21 februari hade Büchner skickat honom sitt manuskript till *Dantons död*, och även hunnit få meddelandet att manuskriptet accepterats innan han flydde från Hessen i mars 1835. I flera dagar stod en stege lutad mot trädgårdsmuren till Büchners föräldrahem i Darmstadt i väntan på ett lämpligt tillfälle att fly. Muren finns fortfarande kvar, men huset är borta.

I Frankfurt var förläggare Gutzkow begeistrad, men han ansåg att Büchners språk var stötande och började ändra. I utställningskatalogen *Georg Büchner. Revolutionär mit Feder und Skalpell* kan vi jämföra Büchners originalmanuskript med Gutzkows ändrade version med inte mindre än 200 ingrepp. Då *Dantons död* publicerades i tio delar i *Phönix* hade Büchner ännu inte godkänt ändringarna och blev minst sagt upprörd. I marginalen kommenterade han ändringarna med orden *gemein* (elakt) och *defect* (felaktigt). I juli 1835 kom *Dantons död* ut som

Woyzeck på Dramaten (Erik Ehn).

FOTO: ROGER STENBERG

bok i 400 exemplar. Det dröjde till 1902 innan dramat uruppfördes i Berlin.

Efterlysningen 1835 bildar en cesur i Büchners levnadsbana. Man kan tala om ett före och ett efter. Tidigare hade han levt ett ombonat liv som äldste son i en högborgerlig familj med fem yngre syskon.

”Sedan drygt hundra år räknas Büchner bland världslitteraturens stora namn med sina tre dramer, vilka alla inleder det moderna dramat. Med sitt romanfragment Lenz har han skrivit den första moderna romanen.”

Efter sina första tre levnadsår i det sydhessiska Goddelau, i ett gemytligt korsvirkeshus som ännu finns kvar, flyttade familjen till Darmstadt där den högt begåvade Georg utmärkte sig i skola och gymnasium. Hans intresse för naturvetenskap vaknade tidigt. 1831 påbörjade han sina stu-

dier i medicin i Strasbourg. I juli 1833 återvände han till Darmstadt, som han avskydde – en intellektuell ”öken”. Lika långtråkigt var det ”medelmåttiga Giessen”, där han fortsatte sina medicinstudier.

Efter flykten från Hessen befann sig Büchner tillsammans med många tyska

politiska flyktingar i sin favoritstad Strasbourg. Där avslutade han sitt doktorsarbete i jämförande anatomi 1836. Nästa anhalt var Zürich, där Büchner fick en docentur och där han ville fortsätta sin akademiska karriär som forskare i medicin. Där bodde han inackorderad i ett rum hos en

läkarfamilj, då han insjuknade: först med förkylning och därefter i tyfus. Han dog 23 år gammal den 19 februari 1837 innan han hade hunnit flytta till det lilla hus i lantlig miljö som han hittat och glatt sig åt.

Sedan drygt hundra år räknas Büchner bland världslitteraturens stora namn med sina tre dramer *Dantons död*, *Woyzeck* och *Leonce och Lena*, vilka alla inleder det moderna dramat, bland annat med sin visualitet och med en *close up*-framställning som förbådar filmen. Med sitt romanfragment *Lenz* har Büchner skrivit den första moderna romanen. Hans realistiska verk har uppförts på all världens scener, de har filmats och televiserats, och de har analyserats i lärda verk på alla kända språk. Ändå är gåtan Büchner inte uttömd. Eftersom han dog så ung och ännu okänd, är de dokument han har lämnat efter sig relativt få. Det finns få personliga brev; så inskränker sig, exempelvis, hans

ningen överlappar förstås delvis, men medan Kurzke har valt ut delar av citat, finner man dem i sin helhet i katalogen, vilket är en avsevärd fördel. Hos Kurzke får man intrycket att han försöker lägga Büchner till rätta för läsaren. Han fyller ut och rundar av. Boken är hur som helst tematiskt organiserad, och därmed undviker Kurzke misstaget att försöka fånga in Büchner kronologiskt.

Katalogen däremot är som en mosaik av hundratals små bitar som fogar sig samman till ett kantigt sammanhang, eller, som någon skriver: ett "kosmos" Büchner. Här kommer geniets sammansatta personlighet, hans intensiva oro och nervositet, hans rastlöshet och skepticism fram. Att Büchner var ett geni är höjt över varje tvivel – hans omfångsrika *Weltwissen* (världsvetande) på många områden är bekant. Som en pionjär på litteraturens område, som filosof, som politiskt nydanande tänkare och forskare i naturvetenskap var Büchner något av ett universalgeni.

Påfallande i allt som Büchner har skrivit – i hans vetenskapliga och politiska skrifter och i hans litterära författarskap – är att han följer sin instinkt: "allt som existerar vill jag nämna vid dess rätta namn". Büchner var en högst obekväm sanningsägare, och hans civilkurage och hans självmedvetenhet om att han hade rätt i alla obehagliga detaljer ledde till att han ständigt river av täckelser, genomskådar lögner och kausala sammanhang med skningslös skärpa och blodig ironi.

Ironiskt är det även att Büchner i så hög grad har anammats av olika politiska strömningar. Men på samma sätt som han förföljdes i storhertigdömet Hessen, hade han säkert förföljts i de flesta politiska sammanhang därefter. Han kämpade för rättvisa, men den är varken vänster eller höger. Med sin starka individualism och sin motvilja mot allt likformigt kan man inte kategorisera honom som vänster. Han avslöjade. Men avslöjanden är allt annat än populära tilltag. Idag hade man med största säkerhet hållit honom borta från de flesta mediala sammanhang och dess många tabun. Med största sannolikhet hade han varit emot den extrema digitaliseringen. Enligt Büchner skulle man ju "se, höra och känna ordet". Likaså betraktade han kändisar – *Paradegäule* (paradåsnor) – med skoningslöst löje.

Büchner är tät i tiden och i rummet. Hans liv är extremt kort. Likaså är rummet som han hann röra sig i ytterst begränsat. Ser vi på kartan, rör han sig i stort sett längs med floderna Rhen och Main: Goddelau–Darmstadt–Giessen–Strasbourg–Zürich. Men i kraft av sitt verk och dess betydelse är han global – som en lysande evig stjärna.

Lisbeth Lindeborg

GEORG BÜCHNER
GESCHICHTE EINES GENIES
HERMANN KURZKE
Verlag C H Beck 2013

GEORG BÜCHNER
REVOLUTIONÄR MIT FEDER
UND SKALPELL
RALF BEIL & BURGHARD
DEDNER (RED.)
Verlag Hatje Cantz 2013

korrespondens med Wilhelmina Jäglé från Strasbourg, som han var förlovad med, till bara ett fåtal kärleksbrev. Där lamenterar han över den politiska situationen i Tyskland, men han skriver också att han längtar efter att höra henne sjunga de sånger som han tyckte om. Büchner var också en romantiker.

I stället har man försökt konstruera människan Büchner ur hans verk. Redan 1987 firades 150-årsminnet av hans död med en stor utställning i Darmstadt och en omfattande katalog på 420 sidor. Till minnet av hans födelse har man nu granskat varje detalj. Resultaten finner vi dels i den källtrogna utställningskatalogen med bidrag från ett hundratal författare, dels i biografien *Georg Büchner. Geschichte eines Genies* av professorn i litteraturvetenskap Hermann Kurzke, en läsvärd, underhållande och informativ bok.

Enligt mitt förmenande kompletterar de två böckerna varandra – tillsammans omfattar de 1 200 sidor. Faktaredovis-

Det var då, det.

FOTO:INTERFOTO/IBL BILDBYRÅ

Maka

JÄMSTÄLLDHET

Om du har vistats på en internationell flygplats nyligen, har du säkert noterat den sentida explosionen av populärvetenskaplig litteratur riktad till den intellektuellt nyfikne läsaren med ett par timmar att slå ihjäl. Med utmanande titlar såsom *The End of Illness* eller *Why Everything You Know is Wrong* vill dessa böcker sätta vår världsbild på prov och få oss att betrakta tillvaron ur ett nytt och mer hoppfullt perspektiv. Med sitt rosa omslag och sin klatschiga undertitel framstår Alison Wolfs *The XX Factor* som en i mängden av dessa lagom vetenskapliga feel-good-produkter för flygresenärer. Det är den dock inte. Inte alls. Snarare än att muntra upp sin läsare ägnar Alison Wolf sina 250 sidor åt att bekräfta våra (eller åtminstone mina) dunklaste farhågor om mänskligheten och dess framtid. En ärligare titel hade varit "The XX Factor. Varför världen är mycket mer ojämlig och hopplös än du trodde".

Wolfs tes lyder något i den här stilen: Kvinnors inträde på den moderna arbetsmarknaden har givit upphov till en värld som förvisso är mer jämlik mellan könen, men mindre jämlik inom könen, i synnerhet det kvinnliga. Tesen påminner om den som Charles Murray presenterade i fjolårets *Coming Apart. The State of White America*, och resonemanget är ungefär detsamma – högutbildade och lågutbildade människor lever i allt högre grad i olika världar. Wolfs fokus ligger dock framför allt på kvinnorna och på hur framgångsrika kvinnor alltmer utgör sin egen klass, med sina egna specifika intressen. Idén om något slags universellt systemskap kvinnor emellan är så gott som död, menar Wolf. Akademisk feminism ger hon inte mycket för, och hon verkar tycka att det är en smula komiskt hur en liten klick av högutbildade, vita kvinnor med udda ideologiska intressen gör anspråk att tala för hälften av jordens befolkning. Klassavståndet avspeglas i den kvinnliga elitens passion för frågor såsom kvotering till bolagsstyrelser, pengar till genusforskning, och så vidare. I den mån Wolf själv försöker utröna vad

bakar inte längre kaka

kvinnor har för intressen, gör hon det med hjälp av empiriska data snarare än med ideologiska resonemang. Dunkla och vaga begrepp som "problematiska", "struktur" och "hegemoni" har ingen plats i hennes analys. Wolf förnekar inte förekomsten av sexism och diskriminering, men hon väljer att i första hand betrakta kvinnor som självständigt tänkande och handlande individer, snarare än som hjälplösa offer för manlig ondska.

Den första delen av *The XX Factor* är en veritabel *tour de force* av analytisk skärpa, rikligt kryddad med anekdotiskt material från författarens egen bekantskapskrets. Som framstående ekonomiprofessor, gift med en höjdare på *Financial Times* ledarredaktion, har Wolf gott om rika högtbildade väninnor som kan tjäna som exempel för hennes olika teser. Dessa väninnor lever idag liv som i allt högre grad liknar deras äkta mäns; de studerar vid de bästa universiteten, har spännande jobb som tar dem över hela världen, och de ägnar relativt lite tid åt barnpassning och hushållsarbete. Denna livsstil vore förstås otänkbar om det inte vore för en växande "tjänande klass" av mestadels kvinnligt tjänstefolk, som passar barnen och tar hand om hushållet medan mamma och pappa handlar värdepapper åt Goldman Sachs. Att Alison Wolf är betydligt mer fascinerad av de rika och smarta än av de fattiga och tjänande är tydligt, och den senare gruppen får vi mestadels lära känna i form av statistik. Detta är å ena sidan förståeligt; rika och smarta människor är trots allt överrepresenterade inom alla typer av medier. För min egen del hade Wolf dock gärna fått kapa ett par stycken om IMF-chefen Christine Lagardes garderob om hon istället hade kunnat klämma in en intervju med en kassörska eller två.

I ett tankeväckande avsnitt beskriver Wolf hur kvinnors karriärmöjligheter har expanderat sedan 1800-talet och vad detta fått för följder. Författaren gläder sig förstås åt denna utveckling, men dristar sig till att rada upp några av dess avsidor. En uppenbar sådan, som dock sällan uppmärksammas, är ett massivt uttåg av kompetent folk från läraryrket. Fram till

1950-talet var lärare det givna yrkesvalet för studiebegåvade kvinnor som lyckats ta sig in vid högre läroverk. Idag blir dessa kvinnor istället läkare och bankirer, jurister och ekonomer. Wolf pekar också på en nedgång inom välgörenhet och volontärarbete, vilket ganska nyligen sysselsatte en stor andel av den kvinnliga befolkningen. Dessa kvinnligt styrda nätverk av välgörande institutioner har idag ersatts av den moderna välfärdsstaten; en utveckling som Wolf betraktar med lika delar optimism och misströstan. Wolf går ej så långt som att hävda att det var bättre förr, men

offentlig välfärd uppmuntrar ansvarslost beteende, psykologiska könsskillnader har en biologisk grund, högtbildade personer får för få barn och lågutbildade människor för många et cetera.

Wolf lyckas till och med klämma in ett darwinistiskt resonemang om parningsmönster bland olika slags apor. Vid bokens slut är man som läsare väl övertygad om två saker: ja, världen håller på att bli alltmer ojämlig, och ja, detta faktum är delvis kopplat till kvinnornas inträde på arbetsmarknaden. Att moderna kvinnor skulle vara i färd med att "skapa ett nytt

"Nya undersökningar från USA visar tvärtom att allt fler arbetande mödrar önskar att de hade råd att leva som hemmafruar."

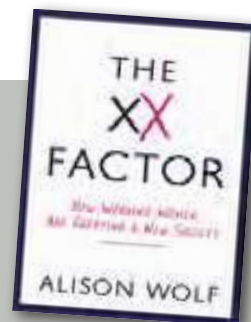
hon ser med nostalgi tillbaka på ett samhälle där begrepp som "dygd" och "pliktrogenhet" togs på det största allvar. I den lilla mån dagens eliter befattar sig med välgörande ändamål, sker det mest genom avdragsgilla donationer och andra medel för rikt folk att marknadsföra sig själva som socialt ansvarsfulla.

Bokens andra del är mer gåtfull, och bmindre relaterad till författarens ursprungliga tes. Wolf lämnar nu kvinnornas värld och fokuserar istället på ojämlikhet i största allmänhet. Vi får bland annat veta att vackra människor tjänar mer pengar än fula, att smala kvinnor och långa män är mer framgångsrika än tjocka kvinnor och korta män. Med förtjusning slaktar Wolf det ena tabut efter det andra: kvinnor och män får idag lika lön för lika arbete,

samhälle" är dock mer tveksamt. Snarare får man känslan av att studiebegåvade kvinnor har tvingats anpassa sig efter en modern, globaliserad arbetsmarknad, där ett liv som hemmafru helt enkelt inte är ett gångbart alternativ. Att denna nya värld utgör svaret på alla kvinnors drömmar är dock oklart; nya undersökningar från USA visar tvärtom att allt fler arbetande mödrar önskar att de hade råd att leva som hemmafruar. Sammantaget förmedlar *The XX Factor* ett ganska nedslående budskap: varken män eller kvinnor *skapar* några nya världar. Snarare skvalpar vi alla runt som skeppsbrutna på världsekonominns stora hav, utan vare sig roder eller segel. Alison Wolfs bok erbjuder en nyttig och bisiter lektion om den värld vi lever i.

Erik Larsson

THE XX FACTOR
HOW WORKING WOMEN ARE
CREATING A NEW SOCIETY
ALISON WOLF
Princeton University
Profile Books 2013

Mycket blir mer

EKONOMI

Frankrike är ingen gynnsam miljö för liberaler. Det var länge sedan idéer som låga skatter och frihandel kunde räkna med pålitligt stöd från Paris. Här är staten en positiv kraft och dess omfattande makt något de flesta slår vakt om. Mot den bakgrunden borde det inte skapa något större intresse att ännu en fransk akademiker har författat en enormt tjock bok som i huvudsak avvisar nyliberala lösningar på våra problem. Thomas Pikettys magnum opus, *Le capital au XXIe siècle*, är dock mycket mer än bara ytterligare 950 sidor kritik mot anglosaxisk kapitalism.

Pikettys bok är en guldgruva för alla som intresserar sig för ekonomisk historia. Framställningen bygger på en

imponerande samling statistik och analys av utvecklingen sedan 1700-talet. Författaren konstaterar att det har krävt mycket och strävsamt arbete att sammanställa det empiriska underlaget. Till skillnad från Karl Marx har professor Piketty verkligen ansträngt sig för att utnyttja den statistik som finns tillgänglig. Marx hade förvisso inte tillgång till samma underlag, men han avstod dessutom från att ta del av mycket av det som faktiskt hade varit möjligt att använda.

Mycket av underlaget kommer från Frankrike och Storbritannien. I Frankrike innebar revolutionen 1789 att staten började registrera aristokratins egendomar, vilket resulterade i stora mängder användbar statistik. I Storbritannien har frånvaron av just revolutioner och andra omvälvningar medfört att myndigheternas regis-

ter finns kvar. I många länder, till exempel USA, var det införandet av inkomstskatt i början av 1900-talet som ledde till en ökad registrering av inkomster och förmögenheter.

Piketty skriver ekonomisk historia i dubbel bemärkelse. Genom att basera sin bok på så mycket empiri kan han både gräva i detaljer och med bevarad trovärdighet måla med breda penseldrag. Han följer förmögenhetsfördelningens historia genom århundradena. Boken redovisar hur kapitalets fördelning mellan olika samhällsgrupper har förändrats: hur små grupper för det mesta har kontrollerat den större delen av samhällets förmögenhet och hur detta förhållande har förblivit detsamma trots att tillgångarna inte längre består av jord och statspapper, utan

”Les trente glorieuses”: en lycklig parentes.
FOTO: HABANS PATRICE/GETTY IMAGES

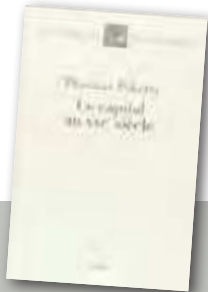
istället mest har placerats i andra finansiella instrument och fastigheter.

De ekonomiska resonemangen tryfferas med litterära referenser, bland annat till Charles Dickens, Honoré de Balzac och Jane Austen. En intressant notering är att de ofta förekommande redovisningarna av inkomster och förmögenheter i 1800-talsromanerna inte alls är så ologiska som den oinvigde skulle kunna tro. Före "den stora urspårningen" 1914 var penningvärdet för det mesta stabilt. Tillväxten var också mycket begränsad, vilket medförde att den förmögna klassen successivt ökade sin dominans och rikedom och att samhället endast förändrades i långsam takt. Balzacs och Austens läsare kände igen sig i den verklighet som beskrevs och kunde utan svårighet jämföra de belopp som redovisades.

Genom att gräva djupt kan författaren beskriva hur rikedom även inom de segment vi vanligen arbetar med när vi gör jämförelser har varit väldigt ojämnt fördelad. De rikaste tio procenten har för det mesta bestått av två grupper: en mycket liten grupp extremt förmögna och de övriga vars rikedom också varit stor men ändå jämförbar med skikten längre ned på samhällsstegen. Idag visar den noggrannare analysen att även bland de mycket rika är löneinkomster för de flesta viktigare än kapitalinkomster. Det enda undantaget är den finansiella eliten.

"Författarens slutsats är att vi är på väg att återigen få ett samhälle där de ekonomiska skillnaderna är radikalt större än vi vant oss vid."

Pikettys metodiska genomgång av den historiska fördelningen av förmögenheter, löneinkomster och kapitalinkomster mellan olika grupper leder fram till hans centrala slutsats: marknadsekonomin tenderar att öka de ekonomiska skillnaderna – inte att utjämna dem. Undantagen bekräftar regeln. Fram till första världskriget ökade klyftorna och de rika blev allt rikare. Det var de båda världskrigen med omfattande förstö-

LE CAPITAL AU XXIE SIÈCLE
THOMAS PIKETTY
Éditions du Seuil 2013

Balzac: läsaren kände igen sig.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

relse, hög inflation, skattehöjningar, nationaliseringar av företag, förlorade rikedomar i nyligen självständiga kolonier och

analysera stora mängder ekonomisk statistik. Hans slutsats var att växande välstånd på sikt skulle minska klyftorna och skapa ett mer meritokratiskt samhälle. Piketty menar att senare analyser visat att Kuznets teorier inte håller. Hans underlag var alltför begränsat och ledde resonemanget fel.

statsbankrutter som minskade skillnaderna. Det var 1900-talets kriser som bröt utvecklingen mot alltmer av ekonomisk polarisering.

I Västeuropa hindrade den höga tillväxten efter kriget klyftorna från att öka igen. Piketty tolkar denna framgångsperiod, som i Frankrike kallas "les trente glorieuses" och framstår som en ovanligt sorglös del av historien, som en ganska självklar konsekvens av krigets förstörelse. Tillväxten innebar att länderna tog igen det gap i produktionen som skapats av kriget – när den processen var färdig minskade tillväxten igen. Samtidigt började klyftorna återigen att öka.

Före första världskriget innebar den stora tillväxten av både befolkning och produktion i USA en mindre ojämn förmögenhetsfördelning än i Europa. Den effekten finns kvar i Amerika, men den får idag betydligt mindre genomslag än tidigare.

Piketty menar sig kunna avvisa Simon Kuznets idéer från 1950-talets USA. Kuznet var en av pionjärerna när det gällde att

Författarens slutsats är att vi är på väg att återigen få ett samhälle där de ekonomiska skillnaderna är radikalt större än vi vant oss vid. Tillväxten ligger normalt inte på mer än någon procent per år. Efterkrigstiden var ett undantag – liksom den höga tillväxten i Östasien under senare år. Det har i båda fallen handlat om länder som varit på väg att komma ikapp sin omvärld. När processen är avslutad sjunker tillväxten tillbaka till mer normala nivåer. Med så låga tillväxtsiffror, kombinerade med en stabil eller sjunkande befolkning, kommer Västeuropa att präglas av hög avkastning på kapital och ökade förmögenhetsklyftor. Risken är att klyftorna skapar motsättningar som blir svåra att hantera – vi kommer till slut att få klyftor som är ännu större än de som fanns under tiden före första världskriget.

Pikettys recept för att skapa ett långsiktigt hållbart samhälle är omfördelning genom beskattning, helst i form av en global skatt på förmögenheter. Tillsammans med kollegan Emmanuel Saez har han argumenterat för arvsskatter på 60 procent >>

i Frankrike och USA. Idag ligger de i USA på 40 procent på belopp över fem miljoner dollar. Även högre tillväxt genom ökad öppenhet för invandring är något som kan förbättra situationen.

Författaren ser ett samhälle dominerat av ärvda pengar som ett hot. Han menar att även de som verkligen vill värna marknadsekonomin borde se problem i en situation där gamla förmögenheter får en allt större betydelse i jämförelse med eget arbete och kreativitet. I Jane Austens värld avstår många förmögna helt från att arbeta och försöker istället att gifta sig till mer kapital. I Balzacs *Pappa Goriot* från 1835 får den unge juridikstudenten Rastignac veta att rätt hustru är en betydligt bättre och säkrare investering än hårt arbete och flitiga studier. Det är till den här världen vi är på väg tillbaka, enligt författaren.

Rädslan för ökade klyftor överskuggar nästan helt de problem som konfiskatorisk beskattning i sig medför. Det är inte bara arv som Piketty vill beskatta mycket hårt. De flesta är överens om att det får allvarliga konsekvenser för tillväxt och välfärd. Viljan att riskera ekonomins skapande kraft rimmar illa med författarens kloka ord om att lära av historien.

Två stödargument för klassiskt liberala lösningar – lägre skatter och friare marknader – som ett bättre sätt att hantera de klyftor som förvisso finns, är att dessa kräver färre ingrepp i ekonomin och mindre internationell samordning. Globala skatter är knappast en realistisk lösning, oavsett om de skulle vara önskvärda eller inte. Det kommer knappast att vara möjligt att förverkliga idén inom överskådlig tid. Ett stort problem skulle dessutom vara att skapa ett väl fungerande system för att hantera de enorma summor som ett sådant system skulle omfatta.

Le capital au XXIe siècle är en mycket läsvärd bok, skriven på en lättillgänglig och bitvis riktigt underhållande franska. Läs den. Thomas Piketty för sitt resonemang på ett pedagogiskt och övertygande sätt. Analysen är metodisk och har plats för invändningar och omvägar via andra ekonomer, som hanteras med respekt även om deras argument nedmonteras. Det är inte konstigt att professorn på EHESS i Paris har blivit en populär gäst i franska medier.

Även den som inte låter sig övertygas av författarens i grunden pessimistiska syn på marknadsekonomiernas framtid fördjupar sina kunskaper på ett sätt som få andra böcker kan erbjuda. Det ligger mycket i författarens engagerade plädering för att lägga mer energi på att studera verkligheten och faktiska siffror innan ekonomiska slutsatser dras. Det kräver mer tid men resulterar för det mesta i betydligt bättre politik. **Mats Fält**

Harry Truman (t v), David Ben-Gurion (t h) och Abba Eban möts i Vita huset 1949.

FOTO: MONDADORI/GETTY IMAGES

The Truman Show

MELLANÖSTERN

En naturkatastrof, en konflikt eller ett krig får sällan mer än ett par veckors uppmärksamhet i medierna. Aktualitetskänslighet lägger band på journalisters ihärdighet och tålamod. Efter kort tids uppståndelse riktas rampljuset mot nya oroshärdar. Men de senaste 70 åren har Mellanösternkonflikten ständigt funnits i tidningsspalter och tv-rutor, våldsam eller lågintensiv. Ibland med svarta rubriker och ibland i notisform, men alltid aktuell.

Motsättningarna mellan israeler och palestinier, mellan judar och araber, tycks olösliga. Parterna skyller oupphörigen på varandra. Mycket av retoriken handlar om skuldfrågan, som också är komplex. Det kan vara svårt att avgöra om Hamas avfyra en raket före eller

efter det att Israel mördade en av dess ledare. Redaktören på *The New Republic*, John B Judis, anser i sin nya bok *Genesis* att båda parterna måste ta på sig en stor del av ansvaret. Men han skuldbelägger även USA. Utanför regionen har inget land efter 1945 haft ett större inflytande och varit mer intrasslat i de otaliga misslyckade försöken att lösa konflikten.

Bokens första hälft ägnas åt utvecklingen fram till andra världskrigets slut. I andra hälften står huvudtemat i fokus, det vill säga: president Harry S Trumans hanterande av Mellanösternfrågan i samband med att staten Israel bildades 1948. Judis motiverar infallsvinkeln med att nyckeln till förståelse av Mellanösternkonfliktens komplexitet ligger i Trumans presidentperiod. Det var då regionens öde utstakades. Analytiskt fokuserar författaren på det politiska spelet. Centrala aktörer som presidenten, olika rådgi-

vare, utrikesministeriet, judiska påtryckningsgrupper och Storbritannien punktmarkerades.

Truman förespråkade ursprungligen en tvåstatslösning. En enda stat där antingen judar eller araber dominerade skulle, enligt honom, leda till ett nytt krig. När istället en delning av Palestina blev aktuell ansåg han att de arabiska palestinierna, som då utgjorde två tredjedelar av befolkningen, skulle få en proportionerlig del av landet. Men Truman vek sig till slut, och Israel kom att omfatta en relativt stor yta.

Inledningsvis var Truman mån om att markera avstånd till sionistiska lobbygrupper i USA. Till synes fanns även antisemitiska stråk i hans tankegod, vilket inte var ovanligt i samtiden och sannolikt saknade betydelse i sammanhanget. Att presidenten successivt gav vika för påtryckningar hade realpolitiska orsaker. Med fem miljoner amerikanska invånare med judisk härkomst fruktade han eventuella förluster för Demokratiska partiet vid mellanvalet 1946 och i presidentvalet två år senare. Inför mellanvalet gjorde Truman också uttalanden för att tillmötesgå den sionistiska lobbyen.

Judis visar således övertygande att sionistiska påtryckningsgrupper hade ett stort inflytande på USA:s Mellanösternpolitik. Samtidigt betonar han att Truman egentligen inte hade något val. Förvisso kunde USA ha trumfat igenom en tvåstatslösning eller en mer rimlig fördelning av territoriet mellan de två konfliktparterna med hjälp av trovärdiga hot och militärmakt. Liknande tillvägagångssätt praktiserades flera decennier senare i före detta Jugoslavien. Likväl är det långt ifrån säkert att en sådan strategi hade räckt för att få palestinska araber och judar att acceptera sina öden. Med en krigstrött amerikansk befolkning och ett accelererande kallt krig var Truman hur som helst inte beredd att vidta sådana åtgärder.

Lägg till att Förintelsen fungerade som ett starkt moraliskt argument till förmån för judarna. Det nazistiska illdådet skapade bred internationell förståelse för deras önskemål om en egen stat. En fråga är förstås om staten Israel hade funnits idag utan Förintelsen. Men en sådan kontrafaktisk historieskrivning är främmande för Judis. Utgångspunkten är att historien om

Palestina och staten Israels bildande inte kan ändras. Resonemang i termer av "tänk om" betraktar han därför som meningslösa.

I Trumans utstakade Mellanösternpolitik ser Judis ett mönster som han avläser i USA:s politik under flera decennier framöver. I stort sett alla efterträdare i ämbetet kopierade honom. De försökte förbättra situationen för palestinierna genom att få Israel att retirera, att lämna Västbanken eller att acceptera bildandet av en palestinsk stat. Samtliga inledde med en moralisk och strategisk övertygelse om att stödja palestinierna. Men efter oförsonliga påtryckningar från den proisraeliska lobbyen och staten Israel gav de upp en för en. Judis radar upp ett pärband av exempel. John F Kennedy kom till korta och förmådde inte att få Israel att genomföra en rimlig flyktingpolitik. Richard Nixon och Ronald Reagan påskyndade fredsplaner som sedan drogs tillbaka. Jimmy Carter misslyckades i största allmänhet med att få Israel att lösa palestiniernas situation. George H W Bush var enligt Judis kanske den president som gick längst i sina påtryckningar mot Israel, dock utan att nå en lösning. Barack Obama deklarerade under sin första presidentperiod att USA inte accepterade fortsatta israeliska bosättningar på Västbanken. Men efter motstånd dels från Israel, dels från påtryckningsgrupper i Washington vek han sig.

"Inledningsvis var Truman mån om att markera avstånd till sionistiska lobbygrupper. Att han successivt gav vika för påtryckningar hade realpolitiska orsaker."

Förvisso är mycket annorlunda idag jämfört med Trumanåren. Aktörerna har förändrats och den sionistiska rörelsen kallar sig numera proisraelisk. Ursprungligen handlade problematiken om huruvida det skulle finnas en judisk stat. Idag är frågan istället om det också ska finnas en palestinsk. Men trots förändringarna menar Judis att kapitulation inför Israel och dess lobby i Washington går som en röd tråd genom USA:s utrikespolitik efter andra världskriget.

Judis har anklagats för att ta ställning för

palestinierna, för att se bildandet av en judisk stat som ett kolonialistiskt projekt med arabiska palestinier som offer. Enligt meningsmotståndarna förlåter Judis arabiska illdåd och ser dem som en reaktion mot judiska provokationer. Och visst kan det finnas fog för kritik. Författarens premiss tycks dessutom vara att israelerna i betydligt högre grad än palestinier har fått igenom sina krav. Samtidigt anser han emellertid att palestinierna borde ha accepterat vad de kunde få från sionisterna 1947 och att dessa i sin tur borde ha varit mer mottagliga för kompromisser. Hans utgångspunkt är att en amerikansk jude ska vara lika bekymrad över palestiniers rättigheter som över israeliska judars. Det betyder emellertid inte att han undviker att ta ställning. Frågan är också i vilken utsträckning en sådan strategi är möjlig. Opartiskhet i Mellanösternfrågan är att likna vid balansgång på en knivsegg.

Judis anser också att det är viktigt att lära av Trumanadministrationens misslyckade försök att lösa konflikten. För även om illdåd begicks mot judarna i Europa, så tog sionisterna inte hänsyn till de arabiska palestiniernas rättigheter. Den lärdom man enligt honom därför måste dra för att nå fred i regionen är att i högre grad synliggöra den orättvisa som har begåtts mot palestinierna. Men frågan är om orättvisan inte redan har uppmärksamats i till-

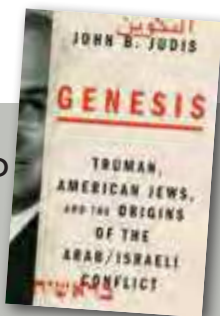
räcklig omfattning. Med samma logik kan det dessutom hävdas att en viktig lärdom av konfliktförloppet är att palestinierna måste acceptera den israeliska statens existens.

Förvisso är det en vanlig uppfattning att vi kan lära av historien. Men det är inte enkelt att navigera i det förflutnas landskap. Risker är stora att vi bara lär vad vi vill lära. Med historiska exempel går det således att visa att både våld och försöning lönar sig. Inför Kuwaitkriget 1990 refererade politiker, som stödde en invasion, till München 1938. De önskade ingen upprepning av eftergifter mot en diktator. Motståndarna hänvisade till Vietnamkriget och ville inte att amerikanska trupper skulle fastna i sanden, liksom man den gången gick vilse i djungeln. Historien är som ett fullproppat skafferi där man mycket medvetet kan välja vad som för stunden passar bäst. Och i en komplicerad fråga som Mellanöstern finns det många som väljer med omsorg. **Kim Salomon**

GENESIS **TRUMAN, AMERICAN JEWS, AND** **THE ORIGINS OF THE ARAB/** **ISRAELI CONFLICT**

JOHN B JUDIS

Farrar, Straus and Giroux 2014

Utanför världssalltet

FYSIK

Vår grundläggande förståelse för hur naturen fungerar har fördjupats kraftigt under 1900-talet. Fysikerna har kartlagt materiens innersta, från atomerna ned till en miljard gånger mindre delar. De har också skapat en helt ny bild av världssalltets storskaliga struktur med galaxer och galaxhopar, liksom för universums historia, från strax efter stora smällen för 14 miljarder år sedan fram till idag. Bakom denna framgångssaga ligger både

experimentella och teoretiska upptäckter. Den förståelse vi har för naturen sammanfattas idag i en uppsättning mycket allmängiltiga teorier för alla dessa skeenden. Dessa teorier är klädda i avancerad matematisk dräkt och stämmer väl med allt noggrannare experiment.

Därmed inte sagt att allt är frid och fröjd. Det finns till exempel några, kanske marginella, experimentella iakttagelser kring atomens smådelar som inte verkar kunna förklaras med dagens teorier. Frågetecknen finns också kring universums mörka materia – den som finns i galaxerna

och vars tyngdkraft gör att galaxerna håller ihop – och dess mörka energi – den som gör att universum utvidgar sig allt snabbare och snabbare. Och de fundamentala frågorna återkommer i ny skepnad: Har de atomens smådelar vi idag kan observera några ännu mindre beståndsdelar? Och vad skedde egentligen vid själva stora smällen?

Trots eventuella kvarvarande frågetecken har framgångarna med dessa allmängiltiga teorier lett ett antal fysiker till att dra långtgående slutsatser från

Universum – ett bland flera.

FOTO: NASA & ESA/WIKIMEDIA COMMONS

teorierna, slutsatser kring förhållanden långt utanför de områden där teorierna är väl prövade. Det rör existentiella frågor kring alltings ursprung, kring vad verkligheten egentligen är, kring hur vi över huvud kan veta något om vår omvärld. Det är naturligtvis områden som filosoferna i alla tider har sysslat med. Men fysikerna angriper frågorna från delvis andra utgångspunkter än vad filosoferna gör. Man stöder sig på just de framgångar som den teoretiska fysiken kan uppvisa och söker sig fram genom att dra logiska slutsatser från de matematiska strukturer som teorierna utgör. Man menar helt enkelt att man nu kan förlita sig på en betydligt säkrare karta när man orienterar i denna svärbemästrade terräng.

Hur säker denna karta är kan naturligtvis diskuteras. Alla är inte så övertygade om att vi kan våga oss på att tillämpa dessa teorier, hur väl prövade de än må vara, på helt okända områden. Inte för att fysiker har något emot djärva idéer. Spekulationer är nödvändiga för att föra fysiken framåt. Men förslagen måste kunna prövas genom experiment eller observationer. Bara de idéer som klarar denna eklut – och det gör inte många! – accepteras av fysikersamhället i stort.

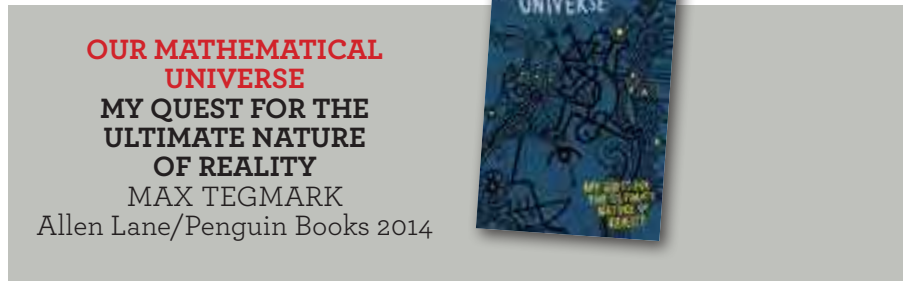
Att till exempel spekulera kring mate-

”Tegmark menar att matematiken inte bara beskriver verkligheten som vi upplever den, han menar att matematiken är verkligheten.”

riens minsta beståndsdelar, de som är mindre än vad vi idag kan iaktta, kan nog accepteras som inte alltför djärvt; det är förhållandevis försiktiga utvidgningar av vad vi idag verkligen har belegg för. Men acceptansen avtar kraftigt när det börjar handla om påståenden att det finns andra universa än vårt. Och när det till och med blir tal om oändligt många sådana universa, som vi dessutom aldrig kan komma i kontakt med men som antas fylla ett gigantiskt ”multiversum” någonstans därute – ja, då ruskar nog också de flesta fysiker på huvudet. Jag tillhör själv dem som är uttalat skeptiska till sådana tankegångar.

De fysiker som företräder detta gränsområde mellan fysik och filosofi är mycket skickliga på att föra fram sitt budskap. De utnyttjar också framgångsrikt det stora intresse som idag finns för just de existentiella frågorna i en bredare krets långt utanför den vetenskapliga sfären. Och de har ofta gott rykte genom tidigare gedigna forskningsinsatser, så deras trovärdighet är stor.

En som tillhör de ledande inom denna

grupp av fysiker är svensk-amerikanen Max Tegmark. Han är född och uppvuxen i Sverige, hette Shapiro som student vid KTH, men bytte till sin mammas efternamn när han som forskarstuderande kom till USA. Han har en välförtjänt internationellt ledande ställning som mera ”traditionell” kosmolog, inte minst genom sina banbrytande arbeten med att förstå och tolka den uppsjö av data kring världsaltets storskaliga struktur som moderna, oftast satellitburna instrument har producerat. Men han är mycket mångsidig. Ett av hans intresseområden är just de spekulationer jag nämnt.

I sin nyss utkomna och första populärvetenskapliga bok spänner Tegmark över hela sitt register. Låt mig först som sist säga att den är en av de bästa böckerna i sitt

slag som jag läst. Den är innehållsmässigt intressant, välskriven, bitvis medryckande och, inte minst, charmigt personlig. Han för med lätt hand in läsaren i den skapande forskarens värld: boken är kryddad med ögonblicksbilder från Tegmarks eget liv som forskare, som familjefar, som samhällsmedborgare, men utan att det personliga tar överhanden. Det faller sig helt naturligt för Tegmark att sätta in sig själv i de större sammanhangen. Ett annat sympatiskt drag i boken är att Tegmark, utan att förringa sina egna bidrag till fysiken, också är generös med att tala om vad andra har gjort och bidragit med.

Bokens två första delar beskriver var fysiken av idag står. Första delen handlar om vår kunskap om universum, den andra om atomen och dess delar. Detta är stoff som många andra framstående fysiker har beskrivit i böcker för en bredare läsekrets, men Tegmark får materialet att bli alldeles ovanligt levande. Uppgiften att på ett begripligt sätt redogöra för kosmologi och kvantmekanik är nog så svår, men Tegmark klarar den utmaningen med

glans. Materialet är inte alltid lättsmält. Det finns visserligen inga ekvationer i boken, men ändå många begrepp och samband som skall redas ut. Tegmark är här den perfekta guiden som inte talar till läsaren utan med läsaren. Ett antal välfunnna illustrationer – tyvärr väl smått återgivna i trycket – hjälper också läsaren. Kanske lyckas Tegmark så bra också därför att han lägger betoningen inte bara på vad fysiken kommit fram till – det behövs självfallet – utan också hur man kommit fram till just det.

Redan i dessa två första delar skymtar Tegmarks egentliga budskap fram: att motivera sina spekulationer kring vad verkligheten egentligen är. Bokens sista tredjedel tar upp detta tema. Den blir nu lite mera svårläst, men det är mödan väl värt att försöka följa Tegmark i hans tankar.

Han kommer till sin uppfattning genom ett mycket intressant resonemang. Han börjar lite oskyldigt med att hävda att vi i vissa fall kan veta något om företeelser som vi inte kan iaktta, till exempel att det måste finnas något utanför det idag synliga världsaltet: universum kan ju inte helt plötsligt ta slut. Försättningen blir en hisnande resa genom inte bara ett slags multiversum utan genom ett multimultiversum med fyra alltmör omfattande nivåer, av vilka den högsta är ett multiversum bestående av alla tänkbara matematiska strukturer. Utan att jag här kan gå in på detaljerna i budskapet, så menar Tegmark nämligen att den yttersta verkligheten är matematiken: han menar att matematiken inte bara beskriver verkligheten som vi upplever den, han menar att matematiken är verkligheten.

Om du inte hänger med så är du inte ensam. För även om Tegmark uppbadar all sin charm, sitt kunnande och sin presen-tationsförmåga, får man ändå känslan av att han någonstans går över gränsen mellan sund fysikalisk argumentering och rena spekulationer. Men att sätta fingret på exakt var och hur han gör detta, det förstår i varje fall inte jag, hur mycket jag än försöker. Jag får nöja sig med att beundra Tegmarks argumentationskonst. Och med den stora behållning som det ger att läsa boken!

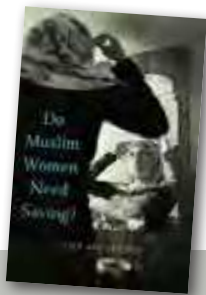
Bengt E Y Svensson

Slöjan som statussymbol

RELIGION/KULTUR

Valet i Afghanistan har just avslutats när detta skrivs, och det ses som en stor framgång med ett deltagande på uppåt 40 procent bland kvinnorna och totalt cirka 60 procent av de röstberättigade. Kvinnorna sägs ha tagit sig till valurnorna för att stoppa en återgång till talibanernas kvinnoförtryck. Dessa afghanska kvinnor spelar en avgörande roll i Lila Abu-Lughods nyligen utkomna bok *Do Muslim Women Need Saving?* Abu-Lughod, amerikanska med palestinsk-judisk bakgrund och professor i socialantropologi vid Columbia University i New York, menar att de av talibanerna förtryckta kvinnorna har spelat en avgörande roll för att rättfärdiga USA:s invasion efter de terrordåd som begicks den 11 september 2001.

I denna process har en nykolonialistisk syn på muslimska kvinnor som hjälplösa och oförmögna att fatta egna beslut lanserats av biståndsorganisationer och feministiska grupper, menar Abu-Lughod. Boken kan beskrivas som en enda lång polemik mot att muslimska kvinnor beskrivs som offer för islam. Abu-Lughod uppehåller sig främst vid tre olika fenomen: slöjan, den kiosk- och populärlitteratur om muslimska kvinnor som hon kallar "pulp-fiction" (därför övrigt Åsne Seierstads *Bokhandlaren i Kabul* ingår) samt den västerländska synen på hedersmord.

**DO MUSLIM WOMEN
NEED SAVING?**
LILA ABU-LUGHOD
Harvard University
Press 2013

Slöjan har ju i västerländsk debatt stått i fokus som en symbol för kvinnoförtrycket inom islam under det senaste decenniet – inte minst sedan Frankrike införde förbud mot heltäckande slöja på allmän plats 2010. För att få något slags reda i tankelinjerna bör man göra en historisk tillbakablick. I en nyutkommen svensk avhandling – *Såsom en slöja. Den kristna slöjan i en svensk kontext* – av Elisabeth Hallgren Sjöberg framgår tydligt att huvudduk var påbudet för gifta kvinnor på landsbygden långt in på 1900-talet i Sverige; allt enligt kristen tradition. Ungmöer och prostituerade fick gå med håret hängande; håret ansågs vara sexuellt laddat. Kvinnor som ägnat sig åt otukt kunde också tvångsklippas, eller till och med rakas, för att deras skam skulle visas offentligt. Aristokratiska kvinnor var de som först slängde huvudduken i Sverige, då redan på 1500- och 1600-talen. Vem kan tänka sig drottning Kristina i en hijab?

En av Abu-Lughods kolleger, egyptiskan Fadwa El Guindi, som också omnämns i den digra litteraturförteckningen, visar i sin banbrytande och stringenta studie *Veil. Modesty, Privacy and Resistance* (1999) att slöja användes redan i Mesopotamien och Babylonien flera tusen år före Kristi födelse som en markering av den gifta kvinnans status och heder. Den judiska kvinnan använde också slöja långt före vår tideräknings början, i likhet med den grekiska kvinnan under klassisk tid, 400- och 300-talet f.Kr. Den grekiska kulturen, på vars arv både den västerländska kulturen och EU sägs vara grundade, var ju en av de mest kvinnoförtryckande i historien; kvinnor hade absolut inga rättigheter. De var hänvisade till avskilda områden, tvingades bära slöja, fick inte ärva eller ta del av det offentliga livet.

I ett intressant kapitel är El Guindi inne på de frågor som hon anser särskiljer kristendom från islam, nämligen synen på kroppen och sexualiteten. Medan de kristna kyrkofäderna med Paulus och Augustinus i spetsen ansåg att kroppen och den sexuella lusten var oren och syndig, har islam alltid bejakat sexualiteten men

samtidigt ansett att den måste regleras i det offentliga rummet. Ur vissa aspekter kan man alltså säga att islam, åtminstone teoretiskt sett, företräder mer frigjorda värderingar än den grekisk-kristna traditionen. El Guindi ger också en utförlig redogörelse för vad ett harem var: ett avskilt område för kvinnor där kvinnor härskade och där endast eunucker var tillåtna. Det var alltså inte alls som i den "orientalistiska" västerländska fantasin: en hord av kvinnor sexuellt tillgängliga för män.

I Koranen står endast någon rad om att kvinnan ska täcka bröstet; ingenting om ansiktet eller huvudet. Seden med heltäckande slöja, burka eller nikab, är alltså en kulturell skapelse. El Guindi hävdar att i början av 1900-talet i Egypten var det främst kristna, koptiska kvinnor som bar slöja. Dock uppstod runt 1900-talets början två feministiska riktningar i Egypten: en med en manliga företrädare som vill införa västerländsk liberalisering och lagstifta om att slöjan skulle förbjudas, samt en med kvinnliga företrädare, en

Underkastelse?

FOTO: PATRICK ECKERSLEY
/GETTY IMAGES

islamistisk feminism som inte ville använda tvång utan valfrihet, och som inte ville spela kolonialmakten i händerna och anpassa sig till patriarkaliska och kolonialistiska påbud.

I *Do Muslim Women Need Saving?* menar nu Lila Abu-Lughod att den muslimska feminismen har hamnat helt i bakgrunden när västerländska feminister sätter igång sitt korståg mot "islamland". Detta, beto-

utomstående: sovjetisk ockupation i tio år (1979–89), inbördeskrig fram till 1994, talibanstyre fram till 2001, därefter amerikansk intervention. Kvinnors utsatthet i muslimska länder beror i hög grad på den rådande politiska världsordningen samt kolonialismens verkningar. De muslimska kvinnor som Abu-Lughod träffat på i samband med sina fältstudier i arabvärlden hävdar att det inte är religionen som är deras problem, utan patriarkatet, maktha-

"I Koranen står endast någon rad om att kvinnan ska täcka bröstet; ingenting om ansiktet eller huvudet?"

nar Abu-Lughod, betyder inte att hon ser sig själv som kulturrelativist; i själva verket tycks hon osäkra sin verbala revolver när hon hör ordet "kultur" i politiska sammanhang. Abu-Lughod påpekar att kvinnors utsatta situation i Afghanistan till stor del är följderna av ett politiskt kaos de senaste 30 åren, i allt väsentligt framkallat av

varna och regeringarna. I själva verket ger islam och Koranen dem den ammunition och auktoritet som behövs för att försvara kvinnors rättigheter.

I USA finns sedan den 11 september 2001 tydligen en uppsjö av böcker som sägs återge autentiska vittnesmål om hur muslimska kvinnor undsluppit fången-

skap i talibannästen eller olika harem och tvångsäktenskap. Abu-Lughod kallar det "pulp- nonfiction"; till största delen uppbyggd av kommersiella skäl. De ingår menar hon i den koloniala, "orientalistiska" diskursen om den muslimska kvinnan som antingen offer eller kittlande sexobjekt som haremsdamor.

Abu-Lughod går också in på problematiken med hedersmord, och hon kritiserar den svenska opinionen vad gäller mordet på Fadime Sahindal. Hon vänder sig explicit mot den ansedda norska socialantropologen Unni Wikan, som har skrivit en bok om mordet på Fadime Sahindal: *In Honor of Fadime. Murder and Shame* (2008). Abu-Lughod menar att Wikan har missförstått hela orsakssammanhanget genom att lägga skulden på kurdisk kultur. Att vara en underprivilegerad immigrant skärper ofta den problematik som har att göra med heder, menar Abu-Lughod, som heller inte missar något tillfälle att kritisera den somaliska emigranten Ayaan Hirsi Ali, som med filmaren Theo van Gogh i Holland gjorde filmen *Underkastelse*. van Gogh blev ju senare mördad av en muslimsk fanatiker. Hirsi Ali kopplar felaktigt ihop specifika faktorer i sin uppväxt och kultur med islam, menar Abu-Lughod.

Abu-Lughods bok är en debattskrift som bitvis förlorar sig i polemik. Jag har svårt att följa henne när hon kommer in på hedersmord, och jag undrar varför hon överhuvudtaget inte nämner könsstämpling. Jag kan gå med på att dessa företeelser är barbariska stamseder som inte är stipulerade i Koranen. Icke desto mindre begås dessa handlingar vanligtvis i muslimska länder eller kulturer; de leder oftast inte till bestraffning, de sanktioneras till och med. Muslimska brödraskapet planerade ju till och med att häva förbudet mot kvinnlig omskärelse innan de störstades förra sommaren efter sitt knappt årlånga maktinnehav. Islam tycks ha blivit intimt sammantvinnat med dessa två typer av våldshandlingar mot kvinnor.

Abu-Lughod har givetvis rätt i att västerländska kvinnor utsätts för våld hela tiden; ändå är det skillnad på en handling som är sanktionerad, om inte av lagen så av kollektivet, och en handling som samhället i samförstånd förkastar. En muslimsk, feministisk renässans som bygger på Koranen bär ju alltid med sig problemet att kvinnors mänskliga rättigheter måste försvaras utifrån en religiös skrift. När får vi se en upplyst, sekulär form av islam? Vilket inte hindrar att Västerlandet måste förse sig med bättre kunskaper om islam och arabvärlden innan man intervenerar med hjälpinsatser eller vapen.

Carina Waern

Arbetsetikens språkrör

BIOGRAFI

Bonden kan vara 'mätt på livet' när han dör, som Abraham. Så också den feodala godsägaren och krigshjälten. Ty båda har fullbordat det tillvarons kretslopp som de aldrig försöker bryta. Men detta gäller inte den 'bildade' människa som strävar efter självförbättring i betydelsen tillägnandet eller skapandet av 'kulturellt innehåll'. Hon kan visserligen bli 'livstrött', men inte i meningen 'mätt på livet' genom fulländningen av ett kretslopp. Ty hennes utvecklingsmöjligheter pekar ju i princip lika mycket mot det gränslösa som kulturföremålen själva." Så skrev den tyske pionjären inom den akademiska sociologin, tillika historikern, juristen och nationalekonomen Max Weber mot slutet av sitt liv, klart medveten om att han själv varken var bonde, godsägare eller krigshjälte. Men väl en inflytelserik och rastlöst verksam teoretiker som ständigt levde på utmattningens rand.

Gränslös var ordet. Få tänkare har väl under ett så förhållandevis kort liv (1864–1920) inte bara lyckats lägga fram så många banbrytande idéer, utan även själv

"Weber får uppleva hur industrikapitalismen når sin höjdpunkt, hur telegrafan och elektriciteten binder samman tid och rum, hur de stora politiska ideologierna utformas."

fått erfarit sin egen världs våldsamma förvandling från kejsartidens borgerliga salongskultur till 1900-talets omstörtande modernitet. Från nationalstatens och den bildningsmässiga vederhäftighetens ordning till det konstnärliga avantgardets och de politiska extremernas komplexitet och upplösning. En guldgruva, förstås, för den som ämnar förklara världen i sociologiska termer. *Ein Leben zwischen den Epochen* (Ett liv mellan epokerna), lyder också undertiteln till sociologen och *Frankfurter*

Allgemeine Zeitung-redaktören Jürgen Kaubes färskaste biografi *Max Weber*.

För att illustrera samhällslivets rasande förändringar under studieobjektets livstid påminner Kaube om att amerikanska inbördeskriget rasade för fullt när Weber föddes, och att Nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet grundades när han dog. Weber får uppleva hur industrikapitalismen når sin höjdpunkt, hur telegrafan och elektriciteten binder samman tid och rum, hur de stora politiska ideologierna – nationalismen, liberalismen, socialismen och kommunismen – utformas. Och han får bevittna hur kapitalismen, massdemokratien och sekulariseringen breder ut sig i Europa.

"Om man vill förstå perioden då denna revolutionerande förvandling ägde rum, är Max Webers liv och verk upplysande just därför att han befattade sig med nästan alla de här tilldragelserna", skriver Kaube.

I rasande fart ägnade han sig bland mycket annat åt antikens sociala och ekonomiska historia, börsens och kapitalismens uppkomst, vetenskapens värdefrihet, teorier om det karismatiska herraväldet (med diktaren Stefan George som modell) och den

politiska maktens sociologi. Weber stod i kontakt med praktiskt taget alla betydande politiska och intellektuella rörelser och dess ledande representanter. Han anträdde den ena professorsstolen efter den andra, drog horder av åhörare till sina föreläsningar och fortsatte skriva som besatt om allt från världsreligionernas ekonomiska etik till industrisamhällets byråkratiska organisationsformer.

Men det rörde sig samtidigt om en man som själv led av alla möjliga former av de

"nervsjukdomar" som hörde till tidsdiagnoserna runt sekelskiftet. Han fullbordade sällan sina skrifter, fick inte se sitt huvudverk *Ekonomi och samhälle* ges ut i färdigt skick under sin livstid, och slutversionen av den religionssociologiska klassikern *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* utgavs först samma år som han dog.

Med tiden, i egenskap av sociolog, kom Weber i tilltagande grad att fråga sig vad som kännetecknar människans *handlande* snarare än hur eller vem hon är, menar Kaube. Därmed stökade han undan gamla antropologiska och psykologiska föreställningar i sina studier, och lämnade så fältet fritt åt utpräglat samhällsvetenskapliga tankemodeller. I sina skrifter använder Weber själv gärna begreppet "livsföring", alltså människans rent praktiska sätt att gestalta sitt liv. Kaubes betoning av denna begreppsliga förskjutning – från psykiet till de sociala strukturerna – förklarar också hans eget behov av att skriva den här biografien blott en handfull år efter att kollegan Joachim Radkau släppte sin unisont hyllade och voluminösa levnadsteckning *Max Weber. Die Leidenschaft des Denkens*, ett i Kaubes ögon alltför privatpsykologiskt och psykoanalytiskt genomsyrat porträtt av Weber.

Även för den mer idéhistoriskt inställda biografen Kaube spelar Webers självliv förvisso en icke obetydlig roll, men här med tonvikt på hur det påverkade hans intellektuella arbete. Webers konflikt med fadern och hans starka band till modern, hans barnlösa och av allt att döma närmast asexuella äktenskap med den feministiska föregångaren Marianne Weber, är vedertagna fakta och förstås också upptagna i Kaubes biografi.

Men för honom finns det ingen större anledning att för den skull tolka Webers sociologiska verk i psykologisk riktning. Vad Kaube däremot understryker är att Webers dominerande egenskaper som människa – nervös, otålig, obehärskad och lättretlig – stod i direkt opposition till

Max Weber – gränslös och banbrytande.

FOTO: THE GRANGER COLLECTION/TT NYHETSBYRÅN

de konfucianismens ideal – harmoni, balans, anpassning – som han skriver så beundrande om i sin *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen*.

Detta är blott en av många paradoxer hos Weber. Själv fyller han sitt liv med idel föreläsningar, projekt, möten och uppdrag, och bekämpar sin depression med ständigt arbete – tills han 1898, blott 34 år gammal, drabbades av ett nervöst sammanbrott som varade i fem år. Märkligt nog var det under den här själsligt oroli-

ga tiden som han presenterade några av sina mest inflytelserika teorier. Efter en period på en nervklinik vid Bodensjön kunde han – ekonomiskt oberoende som han var – tillbringa en stor del av de fria åren på resande fot.

Med långa uppehåll i Italien och i det MUSA som särskilt kom att omhulda hans teorier om att kapitalismen är betingad av vissa religiösa och kulturella värderingar, så som han formulerade det i

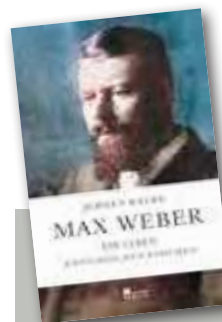
nämnda *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Denna kapitalistiska anda, menar Weber i vad Kaube beskriver som ”en av de största historiska fantasierna i den moderna samhällsvetenskapen”, tvingades först nedkämpa katolicismens ”traditionalism” innan den kunde slå rot i protestantismens prestationstänkande och moderna rationalitet, med särskilt eftertryck hos 1500- och 1600-talets puritaner. Och den rimliga slutsatsen: individualismen, den moderna vetenskapen och urbaniseringen är ett direkt arv efter reformationen.

Weber, som i förstone var en idealisk representant för den protestantiska, preussiska, högborgerliga eliten, och vars hem under långa stunder var ett viktigt centrum för den tidens intellektuella elit, kom så småningom att med sitt eget liv alltså korrespondera med de ”neurasteniska” tendenser som genomträngde den överspända tidsåldern runt sekelskiftet. Sociologiskt tolkade Weber det moderna samhällets oroliga utvecklingsriktningar – tidspress, överstimulering, fragmentering och flyktiga kommunikationer – som konsekvenser av den industrialiserade, urbaniserade och tekniska civilisationens framfart. ”Avförtrollning”, löd också Webers tidsdiagnos, minst lika applicerbar idag som för hundra år sedan.

Själv hade han ju upplevt transformationen av sin barndoms Charlottenburg i Berlin, från borgerlig småstadsidyll till brusande och konstant omvälvande metropol. Den erfarenheten ledde honom snart till slutsatsen att det tyska bildningsborger-skap han själv tillhörde inte kan identifiera sig med storstadsmiljön, vilket delvis alltså motsäger hans protestantiska etik. Ytterligare en iögonfallande paradox i denna intellektuellt stimulerande och stilistiskt eleganta studie, som inte bara är ett fascinerande porträtt av en komplex och gåtfull människa och tänkare, utan också en djupdykning i en lika dynamisk som för-

virrande brytnings-tid mellan det gamla och det nya, mellan epokerna.

Martin Lagerholm

MAX WEBER
EIN LEBEN ZWISCHEN DEN
EPOCHEN
JÜRGEN KAUBE
Rowohlt 2014

Jag övervägde ett ögonblick att dra nytta av den ilska som riktades mot hotell Sheraton vid Tegelbacken i Stockholm, efter att en anställd nekat romen Diana Nyman att äta frukost med de andra gästerna. En tillräckligt stor och uppretad folkmassa hade kunnat storma hotellet och riva hela den motbjudande byggnaden, betongblock för betongblock. Ett av 1970-talets grövsta stadsbyggeli ga övergrepp hade då ställts till rätta.

Att jag ratade idén berodde delvis på att de mest ilska var kulturarbetare, kolumnister, komiker och konsulter. Ingen av de yrkesgrupperna har de fysiska förutsättningar som krävs för att riva en större anläggning för hand. Ett annat skäl att inte sätta planen i verket var dessa gruppers bristande pålitlighet i estetiska frågor.

På ruinerna av Sheratons anskrämliga förölämpning hade jag gärna sett en smakfull bronskolonn, krönt av en förgylld representation av den arkitektoniska hämnens gudinna, som en påminnelse om vår ärorika värerevolution. Jag misstänker dock att en kabal av politiker och byggherrar hade velat uppföra ett konferenscenter i kromad plåt, ett Nobelcenter i guldfolie, eller en sportarena av stålrör. De revolutionära massor som jag hade mobiliserat, skulle med all sannolikhet ha visat sig vara lättleda avfallingar och anslutit sig till sådana planer.

Historien lär oss att det är meningslöst att leda en revolution, estetisk eller annan, om man inte är beredd att försvara gjorda landvinningar med skräckvälde, utrensningar och enväldig hänsynslöshet. Men sådant är tidskrävande och just denna vår renoverar vi röckanalerna i min bostadsrättsförening. Det är oklokt att ta sig an mer än ett större projekt åt gången.

TELEVISIONEN I ALLA DESS former informerar oss grundligt om sådant vi aldrig bett att få veta. Sedan några dagar är jag till exempel upplyst om att det bästa sättet att väga sitt eget huvud är att sticka det i en hink, bräddfull med vatten, och väga det vatten som rinner ut.

Jag är osäker på vad jag ska göra med denna kunskap, men en annan upplysning i ett annat tv-program kan möjligen vara till hjälp.

Enligt en vetenskaplig undersökning, som gjordes för något år sedan, är det tydligen så att alkohol krymper våra hjärnor. Även måttlighetsdrickare har, enligt forskarna, ”större hålrum” i hjärnan än nykterister. Huruvida forskarna mätt hålrummen genom att trycka ned folks huvuden i vattenhinkar framgick inte, men jag antar att det är möjligt, eftersom studien är amerikansk.

Jag vågar inte gå i god för uppgifternas tillförlitlighet. Experimentet har, trots allt, utförts på amerikaner och behöver inte säga något om vilka hålrum normala människor har i huvudet.

Men om resultatet stämmer måste slutsatsen bli att vi aldrig bör titta på television, med mindre än att vi samtidigt dricker minst två glas vin i timmen. Tv-tittande nykterister kommer snart att ha sina huvuden så fulla av meningslösa fakta att de bör räknas som en direkt samhällsfara.

JAG SER PÅ AFTONBLADETS kultursida att en påstådd KGB-agent tilldelats en Pol Pot-anhängares stora pris, namngivet efter en bolsjevikdiktator. Vinnaren av Jan Myrdals stora pris – Leninpriset, en herr Guillou, sade i sitt tacktal att han tidigt ställdes inför valet att skriva ”fint och dunkelt” för ”jurymedlemmar och utdelare av pengar avsedda för lydig författare” och ”ett fåtal med innehav av god borgerlig smak”, eller att skriva för ”många läsare”.

Jag tror att jag tolkar honom rätt om jag drar slutsatsen att han valde det senare.

Möjligen är det skälet till att jag själv knappt har tagit del av pristagarens litterära produktion, men det är förstås av underordnat intresse. Mer centralt är att han har modet att erkänna något som de flesta i vårt skrå brukar förbigå med tystnad: Ska man försörja sig i denna bransch har man inte råd att hålla på den goda smaken.

Priser, stipendier och diverse hedersbetygelser kan möjligen finansiera ett påvert, proletärt liv i en förort: falukorv, blodpudding och folköl. Men har man normala, borgerliga förväntningar på livet – en våning i en bättre stadsdel, goda viner, intressanta resor, kaviar, ostron och en och annan skraddarsydd sälskinnspläs – måste man omfamna de

”många läsarna” och inte rygga tillbaka för deras dåliga smak.

Det är något av en paradox: ett liv i god borgerlig smak förutsätter en produktion i dålig, proletärt smak.

Jag antar, med tanke på prisets namn, att juryn vet mer än jag om pristagarens påstådda tjänster för Sovjetstaten och att det är därför han belönas. För egen del är jag mest imponerad av hans mod att erkänna det genanta predikament han befinner sig i och därmed ge oss skribenter med borgerliga vanor ett ansikte.

”Ska man försörja sig i denna bransch har man inte råd att hålla på den goda smaken.”

MÅNDAGAR
KL 20.00
ALLTID PÅ AXESS.SE

MÄNNISKANS LÅNGA FÄRD

För 200 000 år sedan föddes en ny art, människan. De första männen och kvinnorna förde en bräcklig tillvaro i en farlig värld. Så hur kunde de utvecklas och kolonisera först den afrikanska kontinenten och därefter resten av världen?

En serie i sex avsnitt.

Klassisk bildning på

AXESS TV

Se Axess TV på webben med Axess LIVE

Posttidning B

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

1500°C OF HIGH TECHNOLOGY

Sculpted at 1500°C, the monobloc middle case of the Tudor Black Shield – made entirely of high-tech ceramic – delivers a level of resistance which makes it extraordinarily durable, even in extreme conditions. In customised matt black, the aesthetics of the Ducati Diavel Carbon are as powerful and unique as those of the Tudor Black Shield.

Timing Partner

TUDOR BLACK SHIELD

Self-winding mechanical movement, waterproof to 150 m, 42 mm case and bezel, both in high-technology ceramic. Visit tudorwatch.com and explore more.

TUDOR
WATCH YOUR STYLE

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

KRON SUR

HAMNGATAN 14 STOCKHOLM TEL 08-545 136 50
E-MAIL: INFO@KRONSUR.COM
WWW.KRONSUR.COM